

CULTURE AND HISTORY
– STUDENT RESEARCH PAPERS

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD 3

Neoliberalismens idealborgere

Niklas Olsen og Jacob Jensen

DET NYE HOMO ECONOMICUS 7

En undersøgelse af diskursen om investoren i danske medier, 1980 til 2020

Jesper Lund Jørstian

DISRUPTION SOM KONKURRENCESTATSIDEAL 33

Udbredelsen af disruptionideen i Danmark

Niels Olav Holst-Larsen

DET GÆLDSATTE MENNESKE 59

Gæld og gældsathed i det neoliberale paradigme

Martine Seedorff Perregaard

UDBREDELSEN AF NUDGING I DANMARK SIDEN 2010 74

Kathrine Wang Langer

Neoliberalismens idealborgere

Af:
Niklas Olsen og Jacob Jensen
Historie

Introduktion til temanummeret

I de sidste tyve år har der været en permanent bølge af forskning i neoliberalisme, forstået som det dominerende politiske paradigme i den vestlige verden siden 1970erne (Springer, Birch og MacLeavy 2016; Cahill, Cooper, Konings og Primrose 2018; Mirowski, Plehwe og Slobodian 2020; Callison og Manfredi 2020). Selvom kritikere har argumenteret for, at neoliberalismebegrebet er for bredt, udtyndet og politisk belastet til at have analytisk relevans (Flew 2014; Boas og Morse 2009), har forskere i feltet fundet en produktiv konsensus angående, hvad neoliberalisme er, hvor det kommer fra, og hvilken rolle den har spillet i politiske reformer. Hvad angår definitionen, drejer neoliberalisme sig om ambitionen om at bruge staten (og andre politiske institutioner) til at skabe sociale ordner, som hævder at være baseret på frie markeder og individuel frihed. Hvad angår dets oprindelse: neoliberalismen fik som bekendt sit politiske gennembrud i 1970erne og 1980erne, men har som ideologi og bevægelse rødder tilbage i mellemkrigstiden, hvor selv-erklærede liberale forsøgte at forny liberalismen ved at gentænke, hvordan staten kunne mobiliseres med henblik på at skabe og opretholde det frie marked (Walpen 2004; Mirowski og Plehwe 2009; Peck 2010; Burgin 2012; Stedman Jones 2012; Slobodian 2018). Og hvad angår dens politiske rolle, er forskere enige om, at neoliberalismen har resulteret i forskellige former for privatisering, deregulering og marketisering, der har svækket traditionelle former for demokrati, som fremhæver offentlig debat og flertalsafstemning

som hovedkilderne til legitimitet i politiske beslutningsprocesser (Biebricher 2018; Olsen 2018; Brown 2015).

Dette temanummer sætter fokus på et emne, som vi stadig kun har begrænset viden om: nemlig hvordan neoliberalismen bliver legitimeret og opretholdt som et attraktivt politisk paradigme. Vores udgangspunkt er, at neoliberalismens legitimitet og opretholdelse er tæt forbundet med konstruktionen af bestemte borgeridealer. Borgeridealer eksisterer naturligvis ikke kun i det neoliberale samfund, men udgør centrale søjler i enhver politisk orden. Sådanne idealer tilbyder ikke kun retninger for, hvordan enkeltpersoner skal forholde sig til deres medindivider, leve deres liv i og på tværs af forskellige institutionelle sammenhænge og opføre sig i samfundet. De er også vigtige for legitimering af institutionelle ændringer, retfærdiggørelse af stabile politiske ordner og sikring af støtte fra modstridende grupper i samfundet. Derfor er samfund bundet af ideelle versioner af deres borgere, hvis interesser - både forestillede og virkelige – kontinuerligt forsvares, beskyttes, støttes eller fremstilles som trusler, der skal håndteres på mere eller mindre tvangsmæssige måder.

I neoliberalisme-feltet har forskningen i ideologiens samfundsidealer været stærkt inspireret af Michael Foucaults forelæsninger på Collège de France i 1979, hvor han argumenterede for, at neoliberalismen sigter mod at producere en bestemt subjektivitet, hvor individer i alle samfundets sociale og politiske sfærer er konstitueret som subjekter, der er tvunget til at tænke og handle i overensstemmelse med principperne for konkurrence og økonomisk beregning for at øge deres ”menneskelige kapital.” I Foucaults optik tilskynder neoliberalisme således mennesker til at omforme deres private og offentlige liv efter entreprenørskabsidealer med virksomheden som rollemodel (Foucault 2009).

I dette temanummer – som udspringer af et kandidatkursus om emnet – fokuserer vi på konstruktioner af neoliberale idealborgere i Danmark siden 1980erne.¹ Samtidig med, at Foucault har udgjort en inspirationskilde, er det vores ambition at gå ud over hans analyse i to henseender. For det første ønsker vi at vise, at det neoliberale samfund ikke blot er kendetegnet af idealet om entreprenøren, men af mange borger-idealer, som refererer til forskellige menneskelige og samfundsmæssige værdier og funktioner, det tilsammen giver normative orienteringspunkter for samfundets medlemmer, bærende institutioner og ledende politikere. For det andet ønsker vi at vise, at det neoliberale samfund også rummer modbilleder til dens borger-

¹ Kurset, der blev afviklet i efteråret 2020, var foranlediget af DFF-projektet Key Actors: Peopling the Neoliberal Economy, der er støttet af Danmarks Frie Forskningsråd. Vi vil gerne benytte lejligheden til at takke DFF for støtten.

idealer, som er blevet udviklet af ideologiens kritikere med henblik på at afdække neoliberalismens bagsider i form af fx ulighed og gældsættelse.

I første artikel afdækker Jesper Lund Jørstian, hvordan investorsubjektet opstod og blev en idealborger i 1980'erne, og hvordan den har udviklet sig siden da. Jørstian opstiller fire typer investorer: den etiske investor, den kvindelige investor, den økonomisk uafhængige investor og den passive investor. På hver deres måde har disse fire investorsubjekter været med til at legitimere finansialiseringen af økonomien siden 1980'erne.

I anden artikel analyserer Niels Olav Holst-Larsen, hvordan disruption-idéen opstod, blev indført og implementeret i Danmark. Holst-Larsen giver dermed nye perspektiver på konkurrencestatens idéhistorie. Artiklen demonstrerer således, hvordan disruption er blevet mobiliseret i forsøget på at gøre både danske virksomheder og den danske stat konkurrencedygtige.

I tredje artikel afdækker Martine Seedorff Perregaard den rolle, gæld spiller i det neoliberale samfund. Perregaard viser, hvordan individualiseringen af uddannelsesfinansiering i USA og Storbritannien har været med til at gøre gældsathed til et centralt omdrejningspunkt i finansialiseringens tidsalder. Afslutningsvis demonstrerer artiklen, at denne gældsathed hæmmer social mobilitet og øger uligheden.

I fjerde og sidste artikel analyserer Kathrine Wang Langer, hvordan nudging kom til Danmark. Langer argumenterer for, at såkaldt libertariansk paternalisme er ved at erstatte neoliberalismen som den dominerende gouvernementalitet. Artiklen demonstrerer afslutningsvis, hvordan dette er kommet til udtryk under pandemien, hvor nudging har været ét af sundhedsstyrelsens foretrukne redskaber til at tvinge folk til at holde afstand, spritte hænder og bære masker.

Samlet set viser artiklerne forskellige nye aspekter af neoliberalismens historie i Danmark, som gør os klogere på dens legitimering gennem investorsubjektet og disruption-idéen, dens skyggeside i form af gældsætning og en ny hypotese om, hvad den måske er ved at blive erstattet af.

Litteraturliste:

- Biebricher, Thomas (2018): *The Political Theory of Neoliberalism*, Stanford University Press.
- Brown, Wendy (2015): *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*, Zone Books.

- Burgin, Angus (2012): *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Great Depression*, Harvard University Press.
- Cahill, Damien, Melinda Cooper, Martjin Konings og David Primrose, red. (2018): *The SAGE Handbook of Neoliberalism*, SAGE.
- Callison, William og Zachary Manfredi, red. (2020): *Mutant Neoliberalism: Market Rule and Political Rupture*, Fordham University Press.
- Flew, Terry (2014): "Six Theories of Neoliberalism," *Thesis Eleven*, 122, 1, 49–71.
- Foucault, Michel (2009): *Biopolitikens fødsel: Forelæsninger på Collège De France, 1978-1979*, Hans Reitzels Forlag.
- Mirowski, Philip og Dieter Plehwe, red. (2009): *The Road from Mont Pelerin: The Making of a Neoliberal Thought Collective*, Harvard University Press.
- Mirowski, Philip, Dieter Plehwe og Quinn Slobodian, red. (2020): *Nine Lives of Neoliberalism*, Verso.
- Olsen, Niklas (2018): *The Sovereign Consumer: A New Intellectual History of Neoliberalism*, Palgrave Macmillan.
- Peck, Jamie (2010): *Constructions of Neoliberal Reason*, Oxford University Press
- Slobodian, Quinn (2018): *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism* Harvard University Press.
- Springer, Simon, Kean Birch og Julia MacLeavy, red. (2016): *The Handbook of Neoliberalism*, Routledge.
- Stedman Jones, Daniel (2014) *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton University Press
- Taylor, A., C. Boas and Jordan Gans Morse (2009): "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan," *Studies in Comparative International Development* 44, 2, 137–161.
- Walpen, Bernhard (2004): *Die offenen Feinde und ihre Gesellschaft: Eine hegemonietheoretische Studie zur Mont Pèlerin Society*, VSA Verlag.

Det nye homo economicus:

En undersøgelse af diskursen om investoren i danske medier, 1980 til 2020

Af:

Jesper Lund Jørstian

Historie

ABSTRACT: Denne artikel undersøger udviklingen i diskursen om investoren i danske medier i perioden 1980-2020 og argumenterer for, at der som følge af denne er fremvokset et nyt neoliberalt homo economicus i form af investorsubjektet. Karakteristisk for investorsubjektet er, at det definerer og udtrykker sig selv gennem investeringer i værdipapirer på finansmarkedet. Som led i undersøgelsen fremhæves desuden fire forskellige subjektivitetstyper, som er særligt fremtrædende i diskursen: den etiske investor, den kvindelige investor, den økonomisk uafhængige investor og den passive investor. Artiklens konklusion er, at diskursen kan ses som en måde, hvorpå det finansielle systems eksistens og normative samfundsfunktion legitimeres.

NØGLEORD: Investorsubjekt, neoliberalisme, diskursanalyse, investering, homo economicus.

Indledning

”Køb aktier og bliv fri” (Wahlgren 2020). Det er undertitlen på en af de bedst sælgende bøger om investering i 2020 på saxo.com.¹ Det er også et udsagn, der indkapsler en efterhånden omsiggribende forestilling i nutidens samfund: At enhver, uanset udgangspunkt, kan opnå økonomisk uafhængighed og få råd til at realisere sig selv – og i selvsamme proces forbedre resten af samfundet – ved at investere i værdipapirer. Skal man tro denne forestilling, går en vej til det gode liv såvel som det ideelle samfund tilsyneladende gennem aktiemarkedet.

Til grund for ethvert samfundsideal ligger også en forestilling om den mennesketype, der skal realisere det. I sin forelæsningsrække *The Birth of Biopolitics* argumenterede Michel Foucault i 1979 for, at den kommende tids vigtigste mennesketype ville blive det såkaldt neoliberale homo economicus konkret manifesteret som entreprenørsubjektet (Foucault 2008: 226). Med neoliberalisme refereres her til en diskursiv styringsrationalitet, der udvider markedstænkningen til alle sfærer af det sociale liv, herunder selve subjektets livsførelse (ibid.: 222-223). Ifølge neoliberalismen skulle vi, sagde Foucault, i fremtiden alle være entreprenører for vores egen humankapital, dvs. vi skulle tage ansvaret for vores egen og samfundets fremtid på egne skuldre ved at udvikle vores individuelle kompetencer (ibid.: 227-229).

Jeg vil i denne artikel argumentere for, at der i Danmark foruden entreprenørsubjektet siden begyndelsen af 1980'erne er fremvokset et nyt homo economicus i den neoliberale diskurs i form af investorsubjektet. Investorsubjektet er karakteriseret ved to forhold: For det første er der tale om en subjektivitet, hvor individet definerer og udtrykker sig selv gennem investeringer i værdipapirer på finansmarkedet; og for det andet dækker begrebet over det økonomiske afhængighedsforhold, som subjektet qua sine investeringer har til det finansielle system. Artiklen undersøger følgende spørgsmål: Hvordan har diskursen om investoren udviklet sig i Danmark i perioden fra 1980 til 2020? Hvad karakteriserer investorsubjektet ifølge denne diskurs? Hvilke specifikke typer af investorsubjektiviteter har den afstedkommet? Og endelig: Til hvilke formål er den blevet mobiliseret og brugt som middel?

¹ Bogen lå nr. 7 på genrelisten ”Økonomi, finans, erhvervsliv og ledelse” den 20. december 2020.

Undersøgelsens materielle grundlag består af udsagn om investoren og investeringsrelaterede emner i danske medier gennem perioden. Mit primære fokus vil ligge på udsagn i avisartikler fra landsdækkende dagblade, men jeg vil også inddrage andre medietyper, f.eks. TV-udsendelser, podcasts og bøger.

Min hovedtese er, at diskursen om investoren siden 1980'erne har udviklet sig betydeligt i de danske medier, hvilket har påvirket det neoliberale subjekts identitetsskabelsesproces. Individet udtrykker sig i dag i højere grad end tidligere gennem deres investeringspraksis. Mere specifikt har diskursen afstedkommet fire særlige subjektivitetstyper, som jeg har valgt at navngive på følgende måde: 1) den etiske investor, 2) den kvindelige investor, 3) den økonomisk uafhængige investor, og 4) den passive investor. Disse investorsubjektiviteter skal ikke ses som altoverskyggende eller gensidigt ekskluderende, men som fire mulige investeringsstrategier, der bliver fremlagt for investorsubjektet i diskursen om investoren, og som investorsubjektet kan vælge at udleve, når han/hun investerer.

Samlet set skal udviklingen i diskursen om investoren ses i lyset af den globale finansialisering samt udbredelsen af neoliberale diskurser i perioden. Begrebet finansialisering refererer her til en tendens i samfundet til i tiltagende grad at tænke og handle i overensstemmelse med finansielle rationaler – både institutionelt og på individniveau (Martin 2002: 7-12). Min endelige konklusion er, at diskursen kan ses som en måde, hvorpå det finansielle systems eksistens og normative samfundsfunktion legitimeres.

Forskningsdiskussion

Der er de seneste år forsket en del i, hvordan den økonomiske globalisering sammen med udbredelsen af neoliberale diskurser har påvirket det danske samfund. I *Pædagogikkens Idehistorie* fra 2017 har Jens Erik Kristensen m.fl. f.eks. fremlagt det synspunkt, at der som konsekvens af den globale økonomis transformation til en mere vidensbaseret økonomi er fremvokset et neoliberalt menneskesyn, hvor individet betragtes som entreprenør for sin egen humankapital (Kristensen 2017: 374). Med humankapital menes, at individet inkarnerer sin egen kapital – dvs. værdi på markedet – i form af personlige egenskaber og kompetencer (ibid.: 375).

Entreprenørsubjektet er dog ikke den eneste subjektivitetstype, der er opstået som konsekvens af neoliberale diskurser de seneste år. Siden 1980'erne er også investorsubjektet blevet en udbredt subjektivitet i samfundet. Denne subjektivitet skal ikke ses som en erstatning af entreprenørsubjektet; der er nærmere tale om to supplerende og gensidigt forstærkende subjektiviteter i de neoliberale diskurser. Set i en dansk kontekst er der ikke blevet forsket direkte i udviklingen af investorsubjektet, og jeg tager i min tilgang derfor afsæt i den internationale forskning på området. Mere specifikt vil jeg her fremhæve Alex Predas og Paul Langleys tilgange.

Preda fokuserer i sin forskning på, hvordan synet på finansmarkedet og investoren udviklede sig fra 1870 til 1914. En af Predas hovedpointer er, at opfindelsen af nye observationsteknologier i 1870'erne – f.eks. 'tickeren' – dannede et nyt empirisk grundlag for udviklingen af viden om finansmarkedet (Preda 2009: 142). På denne baggrund begyndte investorer at udarbejde matematiske modeller, der bedre kunne forklare og forudse prisudviklingen (ibid.: 90-91). Denne videnskabeliggørelse af tilgangen til investering bidrog til at redefinere finansmarkedet, som hidtil var blevet betragtet som grundlæggende uforudsigeligt og irrationelt, til nu at være et rationelt fungerende og kalkulerbart system, der fulgte bestemte lovmæssigheder (Preda 2005: 152). Hermed ændredes også synet på investoren. Hvor man før i tiden havde betragtet investorer som irrationelle – ligefrem amoralske – spekulanter, begyndte man i stedet at betragte dem som kalkulerende eksperter (ibid.: 154). Det blev med andre ord legitimt at være investor og investere på finansmarkedet, og der bredte sig med tiden en mere positiv opfattelse af finansmarkedets generelle samfundsfunction, idet man nu kunne stimulere økonomien ved hjælp af investeringer (ibid.: 155).

Predas argument om legitimeringsforholdet mellem finansmarkedet og investoren spiller en væsentlig rolle i min tilgang. Til forskel fra ham ligger mit fokus dog på perioden fra 1980 til 2020 i Danmark. Helt konkret vil jeg argumentere for, at den tiltagende finansialisering af økonomien i Danmark siden 1980'erne har haft stor indflydelse på udviklingen i diskursen om investoren – og omvendt, at denne diskurs har været afgørende for legitimeringen af finansialiseringen selv.

Mens Preda hovedsageligt har beskæftiget sig med perioden 1870-1914, tager Langley udgangspunkt i den samme periode som jeg. I en angloamerikansk kontekst undersøger han, hvordan finansialiseringen af den globale økonomi har medført dannelsen af en såkaldt masseinvesteringskultur. Centralt i hans argumentation ligger overbevisningen om, at oprindelsen til masseinvesteringskulturen skal findes to steder: dels i privatiseringen af pensionsopsparinger, dels i det stigende antal medlemmer af private investeringsforeninger (Langley 2001: 111). Langleys vigtigste pointe er for mig at se, at privatiseringen af investeringsaktiviteter har medført en stigende individualisering af risiko og ansvar i samfundet (Langley 2006: 921). Han argumenterer ud fra et foucauldiansk perspektiv for, at denne individualiseringsproces kan ses som en måde, hvorpå der produceres neoliberale investorsubjekter (ibid.: 921). Når ansvaret for fremtiden flyttes over på individets skuldre, opfordres individet netop til at agere mere aktivt for selv at skabe sin fremtid. Investering bliver således en selvets teknologi, hvorigennem investorsubjektet forsøger at maksimere sit økonomiske – og dermed menneskelige – potentiale (ibid.: 923).

Langleys tilgang ligner min i den forstand, at jeg også anlægger et foucauldiansk perspektiv på dannelsen af investorsubjekter. Til forskel fra ham, fokuserer jeg dog ikke så meget på de institutionelle forandringer inden for f.eks. pensionsverdenen, men hovedsageligt på udviklingen i den diskursive praksis i medierne. Jeg mener, at selve italesættelsen af investoraktiviteter som gavnlige for både individet og samfundet spiller en stor rolle i forhold til, hvordan forskellige investorsubjektiviteter konfigureres, og mit fokus vil derfor primært ligge på at undersøge denne udvikling.

Tilgang og historisk materiale

Jeg er i min teoretiske og metodiske tilgang inspireret af Michel Foucaults diskursanalyse og subjektivitetsteori. Hovedsynspunktet inden for diskursanalysen kan siges at være, at menneskets viden om verden er socialt konstrueret. Med dette menes, at den viden og de begreber, der ligger til grund for vores verdenssyn – og dermed også vores handlinger – ikke er objektivt givet, men nærmere noget, der bliver socialt produceret gennem sproglige diskurser (Foucault 2002: 68-70). Men hvad betyder dette mere konkret? Hvad menes med begrebet diskurs?

En diskurs kan defineres som en gruppe af relaterede udsagn, der har det tilfælles, at de italesætter verden på en specifik måde (ibid.: 120). Karakteristisk for diskurser er, at der bagved dem – eller til grund for dem – altid ligger en såkaldt diskursiv formation, dvs. en konceptuel sammenhæng – eller et regelsæt – der sætter mulighedsbetingelserne for, hvad der er legitimt at sige i diskursen (ibid.: 121). Når man analyserer diskurser, analyserer man altså reglerne for deres formationer. Det er disse regler, der så at sige skaber betingelserne for historien. Endvidere gælder det, at diskurser i kraft af deres regelsættende aktivitet har en stærkt normativ funktion. Når vi tænker og handler, gør vi det i overensstemmelse med den viden, der er til rådighed for os, og denne viden konstitueres gennem den diskursive praksis (ibid.: 201). Viden er med andre ord en magtform, der ikke besiddes af nogen bestemt person eller institution; 'magten' virker gennem diskurserne som en allestedsnærværende styringsrationalitet – et såkaldt vidensregime (Foucault 2015: 97-102). Hermed er jeg fremme ved den centrale pointe i Foucaults subjektivitetsteori: At den menneskelige identitet kan ses som et produkt af vidensregimets magtudøvelse. Vidensregimet former os som subjekter – subjektiverer os – ved at tilrettelægge mulighedsrummet for vores tænkemåder og handlinger (Foucault 1982: 789-790).

I det følgende vil jeg med udgangspunkt i ovenstående teori undersøge udviklingen i diskursen om investoren som en diskursiv formation, der producerer investorsubjekter gennem den diskursive praksis i samfundet. Jeg vil argumentere for, at der er sket et skifte i den neoliberale diskurs således, at det neoliberale homo economicus i højere grad end tidligere udtrykker sig gennem investeringer i værdipapirer på aktiemarkedet. Aktieinvestering er blevet en såkaldt selvets teknologi, hvorigennem subjektet udtrykker og konstituerer sin identitet.

Til grund for min undersøgelse vil jeg hovedsageligt fokusere på, hvordan diskursen kommer til udtryk gennem udsagn i avisartikler. En vigtig kildekritisk bemærkning i denne forbindelse vedrører min dataindsamlingsmetode: Mine kilder er fundet ved søgninger på bestemte ord eller ordkombinationer (f.eks. *investor*, *spekulation*, *etiske investeringer* mv.) i Infomedia. Der er en vis usikkerhed forbundet med denne søgemetode, fordi jeg ikke kan være sikker på at få det hele med. Man kan endvidere pege på, at der kan være en indlejret bias i min metode, i fald jeg kun har søgt på ord, der vil bekræfte min hypotese. For at udvise mest mulig transparens har jeg samlet en liste med alle søgninger foretaget på Infomedia (Bilag 1).

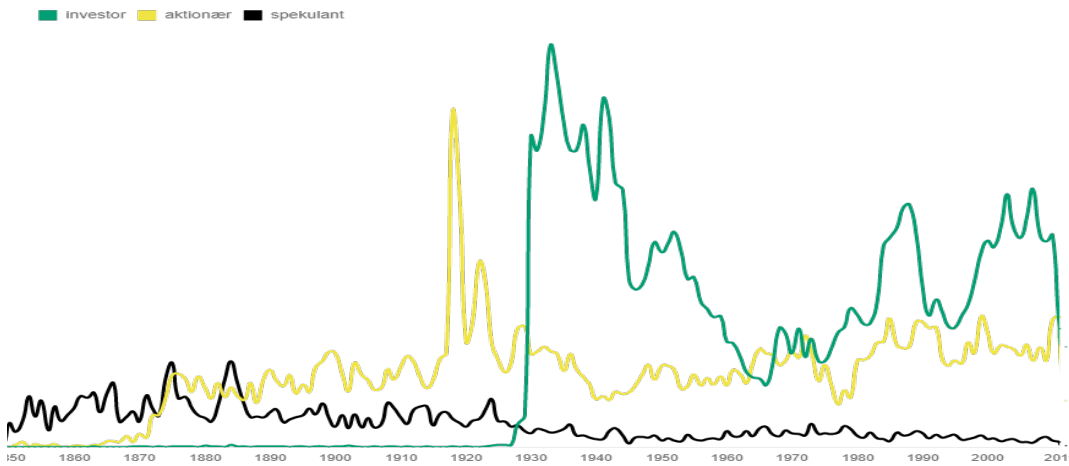
Den generelle udvikling i diskursen om investoren i Danmark

Først en begrebshistorisk pointe: Ser man på udgaverne fra 1979 og 1982 af *Nudansk Ordbog*, vil man opdage, at begrebet investor kun indgår i sidstnævnte (Jacobsen 1979; Oxenvad 1982). Investorbegrebet er altså et nyere begreb. Det kommer fra den angloamerikanske verden og konnoterer desuden anderledes end dets danske pendanter såsom aktionær eller spekulant. Mens aktionær er ret neutralt værdiladet, idet det bare refererer objektivt til et bestemt ejerskabsforhold, så har begrebet spekulant en mere negativ klang. Investorbegrebet derimod åbner en mere optimistisk forventningshorisont, hvor fokus i høj grad synes at ligge på mulige, strategiske gevinster i fremtiden frem for på kortsigtede spekulationer.

At investorbegrebet kom i ordbogen på dette tidspunkt, tyder på, at noget var begyndt at ændre sig i måden, hvorpå man talte om investeringer. I det hele taget er der fra 1980'erne tale om en tiltagende sprogliggørelse af investeringsrelaterede aktiviteter. F.eks. blev også ordene *aktionærkonto*, *aktionærlån*, *daytrader*, *fondskapitalisme*, *future*, *gevinstopsparring*, *option*, *portfolio*, *puljepension*, *risikospredning*, *strakshandel* og *valutaspekulation* (med flere) optaget på Dansk Sprognævns liste over nye ord i perioden (<https://dsn.dk/noid>). Mange af ordene refererer til forskellige investeringsteknikker, som subjektet skal vælge imellem, når det investerer. Min pointe med at fremhæve denne udvikling er, at det øgede vokabularium i den diskursive praksis fremlægger helt nye måder at se sig selv og agere som investor på: Er man f.eks. en kortsigtet og risikovillig daytrader, der går efter størst mulige gevinster på kortest mulig tid? Eller er man snarere en langsigtet og forsigtig investor, som spreder sin risiko med en diversificeret portfolio? De forskellige teknikker strukturerer feltet for vores handlemuligheder og lægger således op til, at man skal vælge mellem flere forskellige personlighedstyper, når man investerer.

Det næste jeg vil fokusere på, er hyppigheden i anvendelsen af investorbegrebet i de danske medier. Ved hjælp af online-værktøjet Smurf har jeg foretaget en søgning, der viser forekomsten

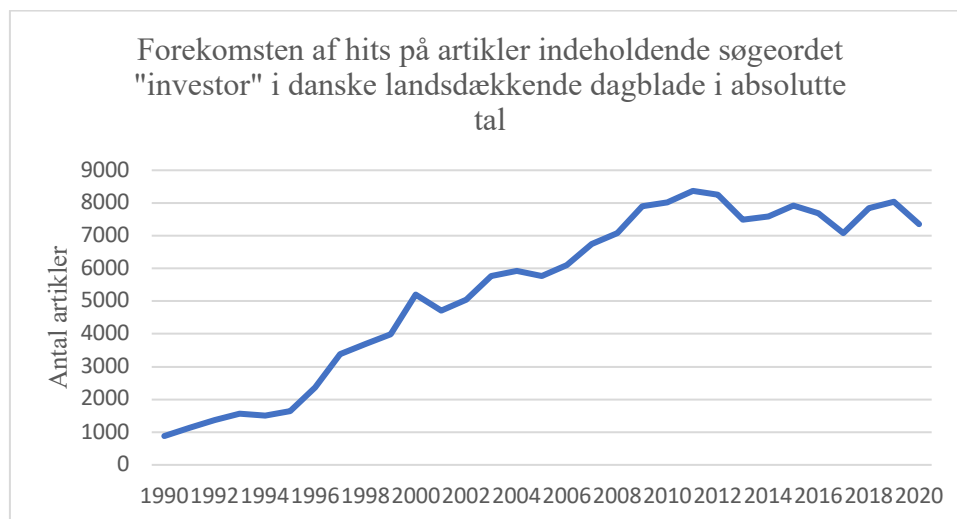
af ordene *investor* (grøn), *spekulant* (sort) og *aktionær* (gul) i danske aviser i perioden fra 1750 til 2011:

Figur 1 (<http://labs.statsbiblioteket.dk/smurf/?q=spekulant.aktion%C3%A6r.investor>).

Som det fremgår, skete der en kraftig stigning i hyppigheden af anvendelsen af investorbegrebet i årene omkring 1930 – formentlig pga. af etableringen af fondsforvalteren Investor, Aktieselskab for Kapitalanlæg (Danske Invest) i 1928 – hvorefter den faldt betydeligt indtil ca. 1970.² I 1980 steg hyppigheden igen, hvilket ser ud til at understøtte min hypotese om, at der kom et øget fokus på investoren på dette tidspunkt. Da Smurf desværre ikke kigger på udviklingen helt op til 2020, har jeg som supplement selv foretaget en lignende undersøgelse, hvor jeg har noteret antallet af hits på artikler indeholdende investorbegrebet i Infomedia for hvert år i perioden fra 1990 til 2020:

² En søgning på ”investor” i mediestream (<https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/>) viser adskillige annoncer fra Investor, Aktieselskab for Kapitalanlæg i danske aviser i årene efter 1928.

Figur 2 (www.infomedia.dk).³

Her fremgår det, at hyppigheden holder niveau i årene efter 2011, om end der ikke længere er tale om en stigende tendens. Samlet set viser mine statistiske undersøgelser en tydelig intensivering i den diskursive praksis om investoren. Det er blevet normalt at italesætte folk, der investerer på finansmarkedet, som investorer, og det er i det hele taget blevet mere udbredt at tale om emnet investering.⁴

Med statistikken på plads vil jeg nu undersøge den kvalitative udvikling i diskursen. En måde at kortlægge denne på er at identificere de tidspunkter, hvor der sker diskursive forandringer, dvs. de tidspunkter hvor måden at tale om investoren på ændrer karakter. Den første forandring, jeg vil fremhæve, er adskillelsen af investorbegrebet fra dets associationer med spekulantbegrebet. Jeg mener, at der siden 1980'erne er sket en bevægelse i diskursen, hvor investoren i tiltagende grad er blevet forsøgt italesat som en legitim samfundsfigur, der står i modsætning til den illegitime spekulant. Formålet med denne modstilling i diskursen har været at legitimere investeringsaktiviteter på finansmarkedet i det hele taget.

Det første tidspunkt, hvor den betydningsmæssige adskillelse af de to begreber fremgår klart, var i 1989 foranlediget af indførelsen af det såkaldte KFX-indeks (i dag C25-indekset). Foruden

³ At jeg udelukkende har valgt at søge i danske landsdækkende dagblade skyldes, at der med internettet er kommet mange nye onlinemedier til, som ville overdrive tendensen i forhold til tidligere år, hvis jeg tog dem med.

⁴ Dette viser en lignende søgning efter forekomsten af "investering i aktier" i Infomedia.

at give private investorer et mere kvalificeret overblik over markedsinformationerne end tidligere, indførtes sammen med indekset, at man nu kunne handle med futures og optioner. I en artikel i *Berlingske Tidende* omtales de nye teknologier som redskaber, der var skræddersyet til forskellige investortyper. Man kunne nu vælge enten at være den ”spekulations-mindede investor”, der med futures investerer for flere penge, end han egentlig råder over, eller at være den ”forsigtige investor”, der med optioner sikrer sig retten til at købe indekset til en nutidigt fastlagt kurs uanset ændringer i fremtiden (Johansen 1990). Her bruges både spekulant- og investorbegrebet, men der er ikke tale om en normativ modstilling. Der er i stedet tale om en ’neutral’ adskillelse af spekulanten som en mere risikovillig – men ikke nødvendigvis dårligere – investortype fra andre mere forsigtige typer.

I en artikel fra 1993 er adskillelsen dog mere normativ. Her skelner skribent E. K. Larsen mellem spekulant- og investorbegrebet, når han skal forklare, hvem der havde skylden for sammenbruddet i det europæiske valutasamarbejde i 1992 (Larsen 1993). Ifølge Larsen omtales spekulanter ofte som skurkene i sammenbruddet, men han mener ikke, at dette er et retvisende billede. Virkeligheden er mere nuanceret; spekulanterne handlede faktisk fornuftigt nok, og det var i stedet selve systemet, den var gal med. Det afslørende ved artiklen er imidlertid, at Larsen selv i løbet af sin argumentation ændrer sit begrebsapparat og begynder at omtale spekulanterne som investorer. Der er altså hos ham – eller i hvert fald i den diskurs, han taler ind i – en klar modstilling, hvor skurkene betegnes som spekulanter og de fornuftige, uskyldige, aktører som investorer.

Senere bliver modstillingen også brugt i en række kritiske artikler om en ny investortype, daytraderen, der i årene efter 1999 voksede frem som følge af muligheden for aktiehandel via internettet. At private investorer nu altid kun var et klik væk fra næste investering, blev af nogle set som et potentielt problem, der kunne føre til ludomani. I en artikel fra 2001 omtales daytradere som ”private investorer uden indgående kendskab til pengemarkedet”, der ”har en tendens til at satse på en bestemt aktie” frem for at sprede deres risiko (Andersen 2001). Gennem artiklen bruges stærkt negativt ladede begreber som ”ludomani”, ”gambling” og ”spekulation”, når daytraderens metoder omtales (ibid.). Daytraderen sidestilles med spekulanten og bliver således adskilt fra de ’rigtige’, mere legitime investortyper. Denne adskillelse viser, hvordan diskursen udvikler sig gennem differentieringer. Rådne æbler sorteres fra således, at de

resterende fremstår mere legitime. Fokus rettes dermed væk fra kritikken af aktiehandel i sig selv og kommer til primært at gælde bestemte typer af investeringsaktiviteter.

Den næste tendens i diskursens udvikling er, at man fra 1997'erne begyndte at italesætte vigtigheden af at etablere en såkaldt investeringskultur i Danmark (nogle steder kaldt investorkultur, aktiekultur eller aktionærkultur). Første gang idéen blev fremlagt, var formentlig i 1997, da Finansrådets daværende direktør Lars Barfoed argumenterede for, at danskernes pensionsopsparinger i højere grad burde sikres gennem investeringer i aktier. ”Vi mangler en aktiekultur”, sagde han, og mente dermed, at det var godt for væksten i samfundet, hvis hidtil passive opsparinger blev gjort mere aktive (Søndergaard 1997; Andersen 1997). I 1999 blev italesættelsen igen brugt, da etableringen af aktiehandel via internettet blev beskrevet som en ”aktierevolution” i *Politiken*, og daværende direktør for E-Trade Bank Denis Lewinsky udtalte, at handel med aktier nu ville få ”karakter af folkesport” (Lambek 1999). At private investorer nu havde fået de samme teknologiske værktøjer som professionelle børsmæglere blev videre italesat som ”demokratisk kapitalisme” – igen af Lewinsky – i *Information* samme år (Ørnskov 1999).

I resten af perioden dukker investeringskulturen regelmæssigt op i den diskursive praksis. Det er først og fremmest Finansrådet, Dansk Aktionærforening og danske investeringsforeninger, der gennem tiden har propageret italesættelsen (Rasmussen 2005; Finans Danmark 2020). Men også politikere har spillet en rolle. Senest i forbindelse med indførelsen af aktiesparekontoen i 2018 hvor den konservative skatteordfører Anders Johansson udtalte, at tiltagets formål var, at ”udvikle en investorkultur, som man f.eks. har set det i Sverige” (Sehested 2018). Og Brian Mikkelsen udtalte i et debatindlæg, at man ved at sænke skatten på aktieinvesteringer kunne gøre investorkulturen ”bred og folkelig” (Mikkelsen 2019).

Nogle kritiske røster har der dog været. F.eks. kom SF'er Lars H. Nielsen med et modsvar til Brian Mikkelsens debatindlæg, hvor han fremhævede farligheden ved udbredelsen af en investorkultur: ”Det kan blive ’vinderens forbandelse’, hvis den fælles forståelse for ’shareholder value’ bliver nedbrudt af et bredere syn på investering” (Nielsen 2019). Og tilbage i 2007 kritiserede tidligere statsminister Poul Nyrup Rasmussen i forbindelse med udgivelsen af sin bog *I grådighedens tid - kapitalfonde og kasinoøkonomi* de i 1980'erne indførte skatteregler,

som ”gav pensionskasserne incitamentene til at omlægge deres investeringskultur fra obligationer til mere vovede investeringer i det private erhvervsliv” (Kaarsholm 2007).

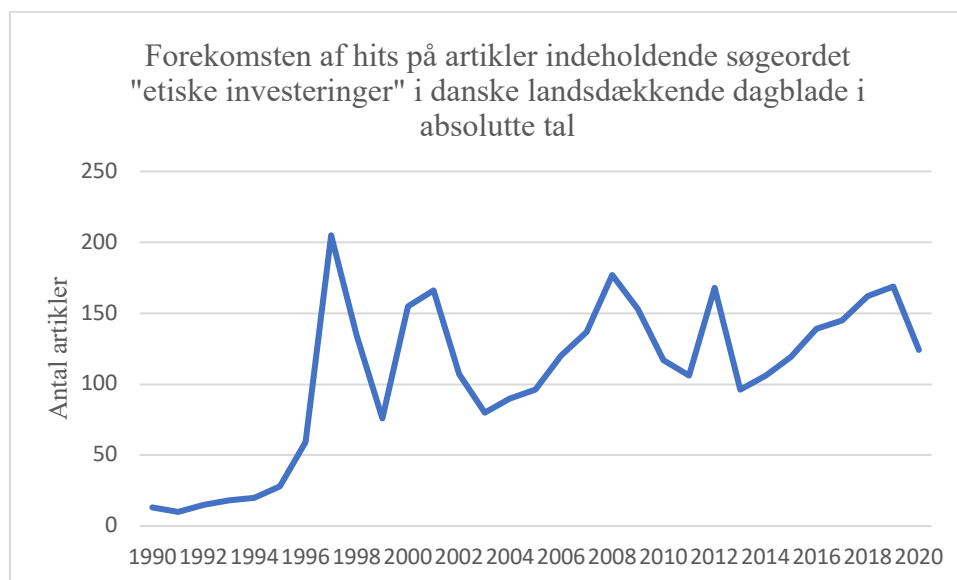
Den sidste væsentlige tendens i diskursen om investoren, som jeg vil fremhæve her, er forsøget på at kvalificere de private investorers investeringskompetencer ved at formidle viden om finansmarkedet. Denne tendens ses på tværs af flere medietyper gennem hele perioden: I aviserne skrives der regelmæssigt investeringsguides og interviews med eksperter (Sjølin 2019), i TV kan man se dokumentarer om emnet (f.eks. DR-programmet *Alle kan blive millionær* fra 2020), på nettet kan man høre podcasts som *Millionærklubben* og *Overskud*, og der udkommer regelmæssigt nye bøger om investering (f.eks. Tvede 2010; Wahlgren 2020; Hartvigsen 2018; Graham 2003). Hele denne vidensproduktion og distribution har til formål at producere kompetente investorsubjekter og dermed styrke investorkulturen i Danmark.

Samlet set har diskursen om investoren udviklet sig betydeligt både kvantitativt og kvalitativt gennem perioden. Der er i dag mere omtale end nogensinde før, og nye tal fra Danmarks Statistik viser, at ca. 20 % af voksne danskere – rundt regnet 920.000 personer – har en del af deres opsparinger investeret i aktier, enten indirekte gennem fonde eller direkte i rene aktier (Finans Danmark 2020: 6). Tallene viser, at den diskursive praksis i høj grad afspejles i den sociale praksis. At investere sine penge på det finansielle marked er efterhånden blevet en integreret del af livet for mange i samfundet, hvorfor man for alvor kan tale om, at det neoliberale investorsubjekt er blevet et udbredt fænomen. Men hvad er så konsekvenserne, kunne man spørge? På hvilke måder kommer subjektiveringen konkret til udtryk i danskernes adfærd? Jeg vil i de følgende fire afsnit fokusere på fire særlige investorsubjektiviteter, som jeg mener er vokset frem i perioden. Jeg har valgt at benævne dem således: 1) den etiske investor, 2) den kvindelige investor, 3) den økonomisk uafhængige investor, og 4) den passive investor.

Den etiske investor

Siden begyndelsen af 1970’erne har en etisk investeringsbevægelse (under navnet *Socially Responsible Investments (SRI)*) bredt sig i internationale diskurser, og i 1997 kom den også for alvor til Danmark (Bengtsson 2008: 974). Anledningen var mediernes afsløring af, at danske pensionskasser havde investeret i det franske olieselskab Total, som var blevet anklaget for at

støtte diktaturet i Burma finansielt (Halskov 1996). Afsløringen fik investorerne, der ligesom forbrugerne var blevet mere politiske i deres økonomiske valg, til at stille større krav til deres pensions- og investeringsforeningers strategier (Halskov 1997). De første danske institutioner til at reagere på investorenes krav var en række pensionskasser – anført af Pensionskassernes Administration – der hver især fremlagde nye etiske retningslinjer for deres investeringsstrategier, som skulle medvirke til bedre arbejdsforhold, menneskerettigheder og bæredygtighed rundt om i verden (Dørge 1997; Høgsted 1997). Diskursen om investoren i Danmark havde hermed fået en særlig investortype – en ny subjektivitet – der af den daværende udenrigsminister Niels Helveg Petersen blev omtalt som ”den etiske investor” (Halskov & Tranberg 1997).

Figur 3 (www.infomedia.dk).

Siden 1997 er debatten om etiske investeringer regelmæssigt blusset op i de danske medier – ofte i kølvandet på store afsløringer eller begivenheder. F.eks. blev stigningen i antallet af udsagn om emnet i 2000 også forårsaget af en afsløring om danske pensionskassers investeringsvaner, denne gang i våbenindustrien (Karkov 2000). Og det er nærliggende at antage, at de seneste års stigning kan korreleres med det øgede fokus på forurenende virksomheders negative indflydelse på klimaforandringerne (Mikkelsen 2016).

Den etiske investeringsdiskurs har haft stor indvirkning på investorsubjektets muligheder i dets interaktion med finansmarkedet. Helt konkret er der blevet udviklet nye teknologiske værktøjer, som det kan benytte sig af. Et af disse er det såkaldte ESG-målekriterium for virksomheders

miljøhensyn, sociale ansvarlighed og etiske ledelseskodex, som blev introduceret af FN i 2005 (Nielsen 2011). Ved hjælp af ESG-kriteriet kan investorer nu evaluere virksomheders etiske 'score', inden de beslutter sig for at investere i dem. Man kan sige, at finansmarkedet ved hjælp af teknologier som ESG-kriteriet forsøger at facilitere et mulighedsrum for moralske handlinger for investorsubjektet.

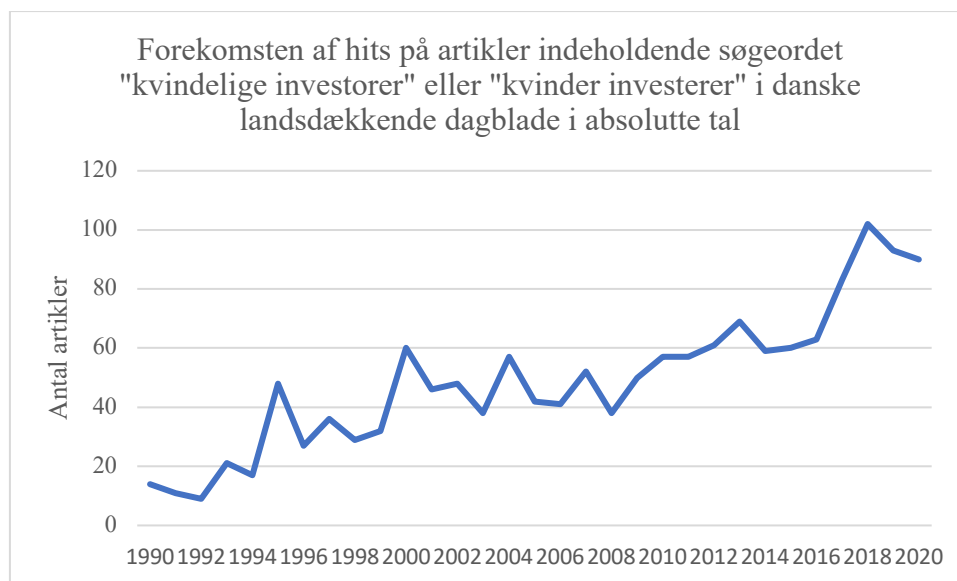
I en artikel i *Information* omtalte skribent Peter Johannes Schjødt den etiske investeringsbølge som forsøget på at "give kapitalismen et menneskeligt ansigt" (Schjødt 1998). Ifølge ham bliver virksomhederne i stigende omfang "aftvunget en holdning til deres sociale, miljømæssige og etiske profil fra f.eks. interesseorganisationer, forbrugere og investorer" (ibid.). Jeg mener ligesom Schjødt, at man sagtens kan argumentere for, at finanskapitalismen med dens etiske investeringspraksis forsøger at tilpasse sig investorernes krav. Men måske forholder det også sig i lige så høj grad omvendt: Investorerne accepterer jo selv i samme proces det finansielle system som et medium, hvorigennem de på effektiv vis kan handle etisk. Et eksempel på denne tankegang ses i en artikel fra 2018, hvor naturforvalter Naja Habermann udtalte sig om sin egen etiske investeringspraksis: "Alt, hvad jeg gør med mine penge, har jo en betydning i et større perspektiv. Penge er stemmesedler" (Lønstrup 2018). I en tid hvor det ofte bliver sagt, at vi f.eks. ift. klimaforandringerne "er den sidste generation, der kan gøre noget," så repræsenterer muligheden for at investere etisk på finansmarkedet ifølge hende en potentiel løsning på et ellers tilsyneladende håbløst problem (ibid.).

Samlet set er den etiske investor et investorsubjekt, der har accepteret finansmarkedet som et effektivt system, hvorigennem man kan skabe positiv forandring. At investere etisk kan derfor siges at være blevet en form for selvteknologi, som subjektet bruger til at udtrykke sin moralitet. Det moralske område bliver med andre ord (finans)markedsliggjort gennem diskursen om investoren.

Den kvindelige investor

At investeringer er et middel til at skabe social forandring, kommer ikke kun til udtryk i diskursen om den etiske investor. De sociale forhold ændrer sig nemlig ikke kun for de virksomheder, der investeres i, men også for investoren selv. Denne erkendelse kommer særligt

til udtryk i diskursen om den kvindelige investor. Denne diskurs er kendetegnet ved en tendens til at italesætte vigtigheden af at få flere kvinder til at investere i aktier. Den kom for alvor til Danmark i 1999 efter, at Dansk Aktionærforening – inspireret af udviklingen i USA og Sverige – udtrykte, at danske kvinder haltede bagud ift. andre lande (Lønstrup 1999). Årsagen var ifølge foreningen, at danske kvinder – til forskel fra mænd – dels manglede interesse for aktiehandel, dels var for forsigtige og tøvende, når det kom til risikobetonede handlinger (Larsen 2000).

Figur 4 (www.infomedia.dk).

Ser man på diskursens efterfølgende udvikling, har antallet af relaterede udsagn været svagt men stabilt stigende indtil 2016, hvorefter hyppigheden er steget mere kraftigt. Indholdsmæssigt har et gennemgående tema været italesættelsen af forskelle mellem kønnene. Ofte bliver kvinder f.eks. omtalt som mere forsigtige, tænksomme og grundige end mænd: ”Kvinder inddrager flere ting, når de investerer i aktier. Mændene fokuserer meget på tekniske analyser. Det gør kvinder også, men de kigger også på, hvordan en virksomhed er ledet, om den er socialt ansvarlig og har et etisk regnskab” (Christensen 2002).

Selve formålet med at få flere kvinder til at investere blev gennem perioden italesat ud fra to forskellige synsvinkler. I mange af artiklerne fokuseres der primært på, at det vil skabe mere generel vækst i samfundet (Lønstrup 1999). Dette ses f.eks. i en klumme i *Berlingske Tidende* med titlen *Kvinder, mænd og børn ud på aktiemarkedet!* fra 2016, hvor der argumenteres for, at samfundsøkonomien har brug for, at alle, der kan, bør investere: ”Lige som på arbejdsmarkedet

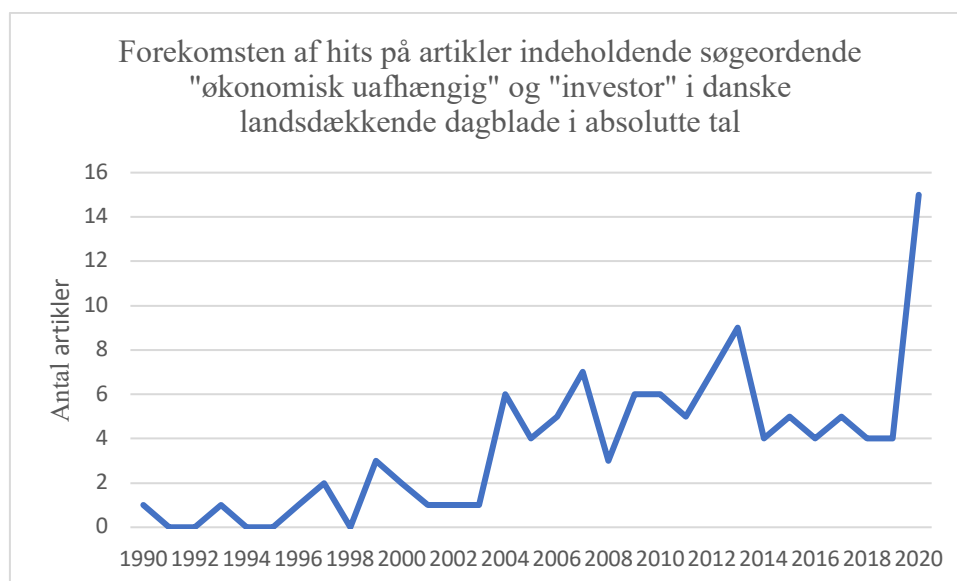
er der brug for alle talenter: Vi har brug for en mere levende og risikobetonet aktie-og investeringskultur i Danmark” (Hjordt 2016).

Set fra en anden synsvinkel derimod – især i de seneste år – bliver formålet i højere grad italesat som et ligestillingsprojekt, der skal gøre kvinder økonomisk selvstændige (Birk 2019). Blandt de mest aktive fortalere for dette synspunkt står en række kvindeledede organisationer – heriblandt Kvindeøkonomien (stiftet i 2014), Female Invest (2016) og Ophelia Invest (2017) – hvis talspersoner regelmæssigt har deltaget i debatten. Medstifteren af Female Invest, Anna-Sophie Hartvigsen, udtalte f.eks. i 2019, at ”det er et samfundsmæssigt problem, at kvinder falder bagud økonomisk” (Persson 2019). Hendes organisation har derfor som målsætning, at ”fremme finansiellighed” mellem kønnene (Ibid.). Og i et interview i *Politiken* fra 2018 argumenterede stifteren af Ophelia Invest, Sarah Ophelia Møss, for, at den økonomiske ulighed mellem mænd og kvinder bedst kan udlignes ved, at kvinderne får en større andel i den generelle værdistigning i samfundet: ”Vi ved jo godt, at vi er en stor omvarende pose penge, og at alle gerne vil have en bid af kagen” (Lønstrup 2018). Foruden deres markante tilstedeværelse i aviserne er organisationerne også stærkt til stede på de sociale medier. Eksempelvis har Møss sammen med sin svenske kollega Linnéa Schmidt oprettet Facebook-gruppen *Money penny*, der er et investeringsforum kun for kvinder, som har til formål at skabe et trygt rum, hvor ”alle udfordringer, spørgsmål og tanker kan deles uden forbehold” (<https://www.facebook.com/groups/1647034648948303>). At kvinder på fora som *Money penny* står sammen og hjælper hinanden, er ifølge Schmidt en ”feministisk handling, fordi penge giver magt, dels over dit eget liv, dels fordi vi med vores penge kan påvirke samfundet” (Laura 2020).

Alt i alt forener diskursen om den kvindelige investor flere tråde i den generelle diskurs om investoren. For det første har den til formål at mobilisere en større del af befolkningen til at investere på finansmarkedet, og for det andet bliver den et argument i ligestillingsdebatten. Som subjektivitet er den kvindelige investor – ligesom den etiske – en investor, der forsøger at definere sig selv og skabe social forandring i samfundet gennem sine investeringer. Det særlige ved denne subjektivitet er dog, at den målretter sig en bestemt gruppe, nemlig kvinderne. Ved at adskille kvinderne fra mændene konstruerer diskursen et særligt kvindeligt subjektivitetsfællesskab, hvilket yderligere forstærker identificeringsprocessen hos de subjekter, den former.

Den økonomisk uafhængige investor

Den tredje særlige investorsubjektivitet, som er vokset frem de seneste år, er den økonomisk uafhængige investor. Denne er kendetegnet ved ønsket om at opnå økonomisk uafhængighed ved hjælp af investeringer i værdipapirer. Statistisk set er antallet af artikler om denne investortype ganske få i de landsdækkende aviser (om end der i de sidste par år kan spores en kraftig stigning).

Figur 5 (www.infomedia.dk).

I stedet er det en diskurs, der i høj grad figurerer på de sociale medier, hvor der f.eks. på Facebook og YouTube er oprettet grupper og kanaler direkte dedikeret til emnet (<https://www.facebook.com/friekonomi>; <https://www.youtube.com/user/winpricesplz>). At der virkelig er tale om en trend på nettet er blevet fanget af public service-mediet DR, der i 2020 holdt en læser-spørgetime med youtuber Daniel Hansen Pedersen, der som 25-årig havde forladt sit job for udelukkende at leve af finansielle investeringer (i skrivende stund har hans kanal 40.300 abonnenter) (<https://www.dr.dk/engagement/taet-paa/stil-spoergsmaal-daniel-har-kvittet-hamsterhjulet-vil-vaere-oekonomisk-uafhaengig-som-30-aarig>).

De avisartikler, der er blevet skrevet gennem perioden, fokuserer som regel på enkeltpersoner, som fortæller om, hvordan de blev – eller forventer at blive – økonomisk uafhængige gennem

investeringer. I en artikel i *Berlingske Tidende* fra starten af 2020 møder man f.eks. pædagogisk filosof Dina Revsgaard, der hver måned investerer en del af sin løn i aktier med målet om at kunne gå tidligere på pension (Dalgas 2020). For Revsgaard handler det først og fremmest om at få frihed over sit eget liv: ”Jeg vil gerne styre min økonomi, så det ikke er den, der styrer mig” (Ibid.). Samme tankegang kommer til udtryk i en kronik i *Jyllands-Posten* fra 2019 af etnolog Pernille Wahlgren (også forfatter til bogen *Investor i livet*, som jeg citerede i indledningen), der sammenkobler tidens selvrealiseringsdiskurser med drømmen om økonomisk uafhængighed: ”Jeg har levet efter livsfilosofien ”Lev & tænk enkelt” de seneste 20 år. Jeg har kun købt det, jeg har behov for, det nødvendige, og så investeret resten i aktier. [...] Min måde at leve på og min investeringsfilosofi har i dag gjort mig økonomisk uafhængig” (Wahlgren 2019). For Wahlgren er der tale om en såkaldt ”holistisk” livsfilosofi, der inkorporerer det finansielle aspekt som en væsentlig – ja, ligefrem konstituerende – del i den generelle livsførelse (Bernsen 2020). Målet er at opnå friheden til at leve dét liv, hun gerne vil leve, og dette mål kan realiseres – siger hun – gennem investeringer i aktier.

Som ovenstående eksempler viser, bliver investeringspraksissen for det økonomisk uafhængige investorsubjekt en integreret del af livet; med målet om at kunne trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet og udelukkende at leve af investeringer har det lagt sin økonomi, sin fremtid, og dermed sin identitet i hænderne på de finansielle institutioner. Det lever så at sige på finansmarkedets vilkår – er afhængig af dets ve og vel. Man kan sige, at den økonomisk uafhængige investorsubjektivitet på en måde fremstår som den reneste inkarnation af det neoliberale investorsubjekt, idet det udelukkende følger sin økonomiske egeninteresse og er villig til at bære sin egen risiko i forsøget på at realisere sig selv.

Den passive investor

Foruden de tre indtil nu gennemgåede investorsubjektiviteter har jeg valgt at definere en fjerde – dog ikke ud fra samme kriterier som de andre. Det passive investorsubjekt repræsenterer alle dem, der har investeret hele eller dele af deres formue i værdipapirer, men som er ’passive’ i forhold til den konkrete forvaltning af den – dette overlader de til pensionskasser og investeringsforeninger. De passive investorer er investorsubjekter, fordi de har deres økonomi bundet op på finansmarkedet, men man kan ikke tale en om investorsubjektiv livsførelse i samme

udtrækning som for de andre investorsubjektiviteter, fordi de ikke aktivt udlever deres identitet gennem finansmarkedet. Diskursivt er der en vis træghed forbundet med de passive investorer, eftersom de ikke deltager aktivt i debatten i medierne. De har valgt en passiv strategi, der består i at følge markedet tæt med formålet om at bevare værdien af de investerede midler i stedet for at satse på store gevinster.

Pointen med alligevel at fremhæve denne investortype er, at selvom de selv i diskursen er 'tavse' aktører, så repræsenteres de af en af de mest voksende institutionsgruppe i samfundet: De private investeringsforeninger. Dette fremgår af en statistisk undersøgelse foretaget af Danmarks Nationalbank i 2020 (Danmarks Nationalbank 2020). Ved at overlade forvaltningen af deres formuer til investeringsforeninger, overfører de også deres diskursive magt til dem. En af de mest fremtrædende stemmer i medierne er netop disse investeringsforeninger (Rasmussen 2005). Det er således i stigende grad de passive investorer, der med deres stigende antal og økonomiske formåen muliggør dannelsen af et reelt masseinvesteringssamfund.

Investorsubjektet legitimerer finansialiseringen

Jeg har indtil nu vist, at diskursen om investoren i perioden fra 1980 til 2020 har udviklet sig betydeligt, og at der som følge heraf er fremvokset et nyt neoliberalt homo economicus i form af investorsubjektet. Særligt karakteristisk for dette nye subjekt er, at det har internaliseret investeringspraksissen som en måde, hvorpå det kan handle og udtrykke sig selv. Den investorsubjektive livsmåde har dog også en pris: Subjektet må selv bære sin egen risiko for tab.

Den centrale pointe i denne artikel er, at investorsubjektivering i sidste ende har til formål at legitimere den generelle finansialisering af samfundet. Ser man på den diskursive udvikling i den politiske debat gennem perioden – især i starten af 00'erne – kan individualiseringen af finansiell risiko ses i sammenhæng med andre neoliberale ideer som deregulering, borgernes frie valg – f.eks. i forhold til pensionsopsparinger – og det personlige ansvar for at forsørge sig selv (Petersen 2012: 134). Finansialiseringen passer altså perfekt ind i tidens allerede etablerede neoliberale diskurser. Samme type pointe har politologen Adam Harmes fremhævet i sin artikel *Mass Investment Culture* fra 2001. Ifølge ham bidrager opkoblingen af masserne på det finansielle system gennem individualiseringen af risici til at forstærke – og ligefrem afpolitisere

– selvsamme system (Harmes 2001: 103). På denne måde reproducerer masseinvesteringskulturen en mere 'gensidigt samtykkende' form for neoliberalisme, fordi subjektet får en personlig interesse i, at det går godt på aktiemarkedet (Ibid.: 105).

Det mest komplette eksempel, som illustrerer denne proces i Danmark, er en kronik fra slutningen af 2020, hvor den nuværende direktør for Dansk Aktionærforening Michael Bak netop italesætter forbindelsen mellem det finansielle system og investorkulturen. I takt med at andelen af investorer i befolkningen stiger – siger han – kan vi med sloganet "Have a say – get your way" endelig begynde at "udbygge den danske model for et stærkt aktionærdemokrati" (Bak 2020). I aktionærdemokratiet er det først og fremmest investorerne, der bestemmer, hvilken vej samfundet skal gå: "Skal retningen være grøn? Skal kunder vælges til eller fra? Skal målene være kortsigtede eller langsigtede? Den beslutning ligger i sidste ende hos aktionærerne" (Ibid.). Baks vision er klar, og han er heller ikke bleg for at komme med løsninger på de udfordringer, der måtte være i forbindelse med dannelsen af et aktionærdemokrati: "vi må ikke glemme, at nye investorer har brug for uddannelse og oplysning [...] Samfundet tjener på, at de nye investorer lærer at tænke langsigtet og sprede deres investeringer" (ibid.).

Baks kronik er symptomatisk for mange af de tendenser, jeg har fremhævet gennem artiklen: Italesættelsen af investeringskulturen som demokratisk projekt; fortællingen om det finansielle system som det sted, hvor investorerne kan få mest mulig medindflydelse; pålæggelsen af risici på de individuelle investorer; og uddannelsen af kompetente investorsubjekter. Hans samlede samfundsvision – aktionærdemokratiet – er bogstaveligt talt manifestationen af det fuldt finansialiserede samfund. Diskursen om investoren og de subjektiviteter, den producerer, tjener i sidste ende ét og samme formål: At legitimere den allerede igangværende finansialisering og at realisere masseinvesterings-samfundet.

Konklusion

Jeg har i denne artikel undersøgt diskursen om investorens udvikling i de danske medier i perioden fra 1980 til 2020 og argumenteret for, at den har afstedkommet dannelsen af investorsubjektet, der kan ses som en ny subjektivitet i de neoliberale diskurser. Hertil har jeg karakteriseret fire særlige investorsubjektiviteter – den etiske, den kvindelige, den økonomisk

uafhængige og den passive – som hver især udgør ét af investorsubjektets mange ansigter. Til sidst har jeg argumenteret for, at diskursen kan ses som en måde, hvorpå det finansielle system legitimerer sin egen eksistens og normative samfundsfunktion.

Den generelle udvikling i diskursen om investoren var kvantitativt kendetegnet ved en intensivering i antallet af italesættelser om investoren og investeringsrelaterede emner. Kvalitativt var den kendetegnet ved tre væsentlige tendenser: For det første en gradvis adskillelse af spekulanten fra andre investortyper, hvilket havde til formål at legitimere diskursen generelt; for det andet tendensen til at italesætte vigtigheden af at etablere en investeringskultur i Danmark; og for det tredje forsøget på at kvalificere borgernes investeringskompetencer gennem distribution af viden om finansmarkedet i medierne.

Den etiske investorsubjektivitet voksede for alvor frem i perioden efter 1997 og er karakteriseret ved, at investorsubjektet handler etisk gennem investeringer på finansmarkedet. En vigtig pointe i denne forbindelse er, at finansmarkedet ved at facilitere muligheden for denne investeringspraksis inkorporerer selve det moralske område i sit eget system. Diskursen om den kvindelige investor slog allerede igennem i Danmark i 1999, hvor man ville have flere kvinder til at investere. Men det var først senere, at den kvindelige investorsubjektivitet fik sin nuværende form, idet kvinder begyndte at italesætte praksissen som et ligestillingsprojekt. Den økonomisk uafhængige investorsubjektivitet er relativt ny og er især vokset frem på de sociale medier. Kendetegnende for denne er forsøget på at blive økonomisk uafhængig og realisere sig selv gennem investeringer. Til sidst har jeg defineret det passive investorsubjekt, som repræsenterer alle dem, der har investeret deres formuer i pensionskasser eller investeringsforeninger, men som overlader forvaltningen af dem til de finansielle institutioner. Dette subjekt er det mest udbredte og voksende i antal af de fire og udgør dermed rygraden i masseinvesteringssamfundet. Min endelige konklusion er, at diskursen om investoren – med alle de subjektiviteter, den kultiverer – i sidst ende har til formål at legitimere og retfærdiggøre selve finansialiseringen af samfundet.

Til sidst en opfordring: Denne artikel har primært fokuseret på den diskursive praksis i danske medier, men for at få et mere fyldestgørende billede af diskursen kunne undersøgelsen med fordel udvides til at dække over et større kildemateriale, f.eks. kunne fokus i højere grad vendes

mod udviklingen i den politiske debat eller lovgivningen. Det ville også være relevant at tillægge udviklingen i den konkrete investeringspraksis et større fokus ved f.eks. at inddrage mere statistik om danskernes investeringsvaner eller undersøge den teknologiske udvikling i investeringsteknologier.

Litteratur:

- Bengtsson, Elias 2008: "A History of Scandinavian Socially Responsible Investing", *Journal of Business Ethics*, Nov. 2008, Vol. 82, No. 4., 969-983.
- Danmarks Nationalbank 2020: *Passivt forvaltede aktieafdelinger i vækst i 2020*.
- Finans Danmark 2020: *Analyse af investorkulturen i Danmark*.
- Foucault, Michel 1982: "The Subject and Power", *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4 (Summer, 1982), 777-795.
- Foucault, Michel 2002: *The Archeology of Knowledge*. Overs. A. M. Sheridan Smith. New York: Routledge Classics.
- Foucault, Michel 2008: *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978–1979*. Red. Michel Senellart, Francois Ewald & Alessandro Fontana, overs. Graham Burchell. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 215-237, 267-289.
- Foucault, Michel 2015: *Viljen til viden – Seksualitetens historie 1*. Overs. Søren Gosvig Olesen. København: Det lille Forlag.
- Harmes, Adam 2001: "Mass Investment Culture", *New Left Review* 9, 103-124.
- Kristensen, Jens Erik, Jensen, Hans Siggaard & Korsgaard, Ove 2017: "Globalisering og livslang læring", *Pædagogikkens Idehistorie*. Red. Ove Korsgaard, Jens Erik Kristensen & Hans Siggaard Jensen. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 359-385.
- Langley, Paul 2001: "Everyday investor subjects and global financial change: the rise of Anglo-America mass investment", *Everyday Politics of the World Economy*. Red. John M. Hobson & Leonard Seabrooke. Cambridge: Cambridge University Press, 103-119.
- Langley, Paul 2006: "The making of investor subjects in Anglo-American pensions", *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 24, 919-934.
- Martin, Randy 2002: *Financialization Of Daily Life*. Serie: Labor in Crisis. Philadelphia: Temple University Press.
- Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus & Christiansen, Niels Finn 2012: *Dansk Velfærdshistorie. Velfærdsstatens storhedstid. Bind IV, perioden 1956-1973*. Syddansk Universitet.

- Preda, Alex 2005 "The Investor as a Cultural Figure of Global Capitalism", *The Sociology of Financial Markets*. Red. Karin Knorr-Cetina & Alex Preda. Oxford: Oxford University Press, 140-162.
- Preda, Alex 2009: *Framing Finance: The Boundaries of Markets and Modern Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.

Avisartikler:

- Andersen, Erling 2001: "Bliver ludomaner af aktiespekulationer", *B.T.*
- Andersen, Lone & Wichmann, Sonny 1997: "Danmark behøver en aktiekultur", *Berlingske Tidende*.
- Bak, Michael 2020: "Aktionærdemokrati er vigtigere end nogensinde før", *Jyllands-Posten*.
- Bernsen, Markus 2020: "FOLKEFINANS I: Portefølgebølgen", *Weekendavisen*.
- Birk, Helle 2019: "Kronik: Om hvorfor verden stadigvæk styres af hvide, velaflagte mænd", *Berlingske Tidende*.
- Christensen, Henny 2002: "HURTIGE MÆND OG TÆNKSOMME KVINDER", *B.T.*
- Dalgas, Julie 2020: "36-årige Dina investerer en fast del af sin løn for at gå tidligere på pension", *Berlingske Tidende*.
- Dørge, Henrik 1997: "Gode penge lugter ikke", *Weekendavisen*.
- Halskov, Lars 1997: "Den etiske dansker", *Politiken*.
- Halskov, Lars & Søndergaard, Bo 1996: "Storinvestor i Burma-boykot", *Politiken*.
- Halskov, Lars & Pernille Tranberg 1997: "DI blæser på etik i praksis", *Politiken*.
- Hjordt, Mikael 2016: "Kvinder, mænd og børn ud på aktiemarkedet!", *Berlingske Tidende*.
- Høgsted, Morten 1997: "Ethiske dilemmaer i investeringer", *Jyllands-Posten*.
- Johansen, Lars 1990: "For de vovede og de forsigtige", *Berlingske Tidende*.
- Karkov, Rasmus 2000: "Etik er at tage ansvar", *Aktuelt*.
- Kaarsholm, Lotte Folke 2007: "Ny bog: En ny tids selskabstømmere", *Information*.
- Lambek, Bjørn 1999: "Aktierevolution: Hjemme-spekulanter", *Politiken*.
- Larsen, E. K. 1993: "Spekulanterne udnytter uenighed", *Dagbladenes Bureau*.
- Larsen, Vibeke C. 2000: "Investering: Kvinder tøver med aktier", *Jyllands-Posten*.
- Laura, Heidi 2020: "PENGEKULTUR: Vi burde alle være investorer", *Weekendavisen*.
- Lønstrup, Dorthe 1999: "Aktiekultur: Kvinder skal lokkes til at eje aktier", *Politiken*.
- Lønstrup, Dorthe 2018: "Forsidehenvisning: Nu taler kvinder om aktier", *Politiken*.

- Lønstrup, Dorthe 2018: "Naja Habermann ser sine penge som stemmesedler - og hun stemmer på klimaet", *Politiken*.
- Mikkelsen, Brian & Kosakewitsch, Nikolaj 2019: "Kronik: Investorkulturen skal gøres bred og folkelig", *Børsen*.
- Mikkelsen, Nikolaj Holdt 2016: "EKSPERTEN: Voksende interesse for bæredygtige investeringer", *Berlingske Tidende*.
- Nielsen, Bo 2019: "Ansvarlige investorer og virksomheder drukner i data", *Jyllands-Posten*.
- Nielsen, Lars H. 2019: "Debat: En styrket aktionærkultur kan blive vinderens forbandelse", *Børsen*.
- Persson, Sebastian 2019: "Kvindelig iværksætter vil lære andre kvinder at investere", *Berlingske Tidende*.
- Rasmussen, Ricky Steen 2005: "Investeringsforeninger: Skat hæmmer investeringskultur", *Jyllands-Posten*.
- Schjødt, Peter Johannes 1998: "Etik: Kapitalisme med et menneskeligt ansigt", *Information*.
- Sehested, Christian 2018: "Politiker afviser: »Det handler om at skabe en inve-storkultur«", *Jyllands-Posten*.
- Sjølin, Sara 2019: "Guide: Sådan bliver du den bedste investor", *Berlingske Tidende*.
- Søndergaard, Bo & Schilling, Bjarne 1997: "Pensionen sikres bedst i aktier", *Politiken*.
- Wahlgren, Pernille 2019: "Debat: Jeg kunne leve af mine investeringer, da jeg var 44 år", *Jyllands-Posten*.
- Ørnkov, Stig 1999: "Hjemmekapitalister", *Information*.

Bøger:

- Hartvigsen, Anna-Sophie, Stasig, Caroline, Bitz, Emma & Hardahl, Laura 2018: *Klar – Parat – Investér: håndbog til begyndere*. Virum: Content Publishing.
- Graham, Benjamin 2003: *The Intelligent Investor*. New York City: HarperCollins Publishers LLC.
- Jacobsen, Lis & Oxenvad, Erik 1979: *Nudansk Ordbog 1979, udgave 10*. Politikens Forlag, København.
- Oxenvad, Erik 1982: *Nudansk Ordbog 1982, udgave 11*. Politikens Forlag, København.
- Tvede, Lars, Børshøj 2010: *Hvordan jeg blev iværksætter og investor, og hvad jeg lærte undervejs*. København: Jyllands-Postens Forlag.
- Wahlgren, Pernille & Bækgaard, Jane 2020: *Investér i livet – Køb aktier og bliv fri*. København: People's Press.

Hjemmesider:

- <https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/> (senest ajourført 4. april 2021).
- <https://www.dr.dk/engagement/taet-paa/stil-spoergsmaal-daniel-har-kvittet-hamsterhjulet-vil-vaere-oekonomisk-uaefhaengig-som-30-aarig>. (senest ajourført 4. april 2021).
- <https://dsn.dk/noid>. (senest ajourført 4. april 2021).
- <https://www.facebook.com/friikonomi>. (senest ajourført 4. april 2021).
- <https://www.facebook.com/groups/1647034648948303>. (senest ajourført 4. april 2021).
- www.infomedia.dk. (senest ajourført 4. april 2021).
- <http://labs.statsbiblioteket.dk/smurf/?q=spekulant.aktion%C3%A6r.investor>. (senest ajourført 4. april 2021).
- <https://www.saxo.com/dk/bestsellere>. (senest ajourført 10. januar 2021).
- <https://www.youtube.com/user/winpricesplz>. (senest ajourført 4. april 2021).

Bilag 1

Søgeord og ordkombinationer på www.infomedia.dk.

- Investor, Investorkultur, Investorsamfund, Investortype
- Investering, Investeringskultur, Investeringssamfund
- Aktionær, Aktionærkultur, Aktionærsamfund, Aktiekultur
- Spekulant, Spekulation, Spekulationskultur
- Daytrader
- Privataktionær, Privatinvestor, Private investeringer
- Børshandler
- Investeringsforening
- Risiko og Investor, Risiko og Investering
- Gambling og Investering
- Etik og Investering
- Etisk investering, Etisk investor
- Bæredygtighed og Investering, Bæredygtighed og Investor
- Klima og Investering, Klima og Investor

- Kvindelige investorer, Kvinde og Investor, Kvinder investerer
- Ligestilling og Investering, Ligestilling og Investor
- Økonomisk uafhængig og Investering, Økonomisk uafhængig og Investor
- Frihed og Investor, Frihed og Investering
- Fremtiden og Investering, Fremtiden og Investor
- Risikovillighed og Investering

Disruption som konkurrencestatsideal

Udbredelsen af disruptionideen i Danmark

Af:
Niels Olav Holst-Larsen
Historie

ABSTRACT:

På baggrund af et bredt kildemateriale bestående af rapporter, avisartikler og bøger analyserer denne artikel disruptionideens udbredelse i Danmark. Artiklen bidrager til konkurrencestatens idéhistorie ved at vise, hvordan disruptionideen i det seneste årti er blevet et nyt buzzword inden for innovations-, udviklings- og entreprenørskabstænkningen, som rummer løfter om vækst og konkurrencedygtighed i fremtiden. Mere konkret viser artiklen med udgangspunkt i Michael Freedens ideologiforståelse, hvordan disruption er blevet mobiliseret som et ideal, der skal hjælpe erhvervslivet, den offentlige sektor og individet på den rette vej ind i fremtiden.

NØGLEORD: Disruption, konkurrencestaten, ideologi, uddannelse, markedsvendingen.

Introduktion

Disruption er en hurtig og livstruende ændring i dine forretningsvilkår – ofte gennem digitalisering [...] Du kan vende disruption til din fordel – eller ignorere det og gå under. (Hein og Honore 2016: bagsiden)

Med disse ord beskrev erhvervsfolkene Tune Hein og Thomas Honore vigtigheden af disruption i bogen *Disrupt eller Dø!* fra 2016. De blev suppleret af revisionsvirksomheden KPMG's CEO Thomas Hofman-Bang, der pointerede, at disruption muligvis er "det vigtigste tema, en leder i dag kan interessere sig for" (ibid.). Samme år lød det imidlertid beroligende fra interesseorganisationen IT-Branchen i *Dansk Erhvervsavis*: "Disruption er ikke en trussel men en vej til vækst" (Kongensgaard 2016).

Før 2013 var disruption, der direkte oversat til dansk betyder forstyrrelse, stort set ikke omtalt i Danmark, men herefter tog brugen af begrebet fart. 'Forstyrrelsen' var særligt i årene 2016-2018 på alles læber. Både det offentlige og det private skulle – lød det – tænke mere i disruption, ligesom den almene borger skulle disrupte sig selv for at blive en "digital ninja" (Hein og Honoré 2018: 151). Disruption fremstod med andre ord som en nødvendighed for, at du, jeg og Danmark kunne blive en del af fremtiden. Kulminationen på fortællingen om udbredelsen af disruption i Danmark kom til udtryk i skabelsen af Disruptionrådet under VLAK-regeringen i 2017, der skulle sikre, at Danmark kom "forlæns ind i fremtiden" (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: 3).

Denne artikel undersøger udbredelsen af disruptionideen i Danmark ved at besvare en tredelt problemstilling: Hvor kommer begrebet disruption fra? Hvornår og af hvem blev det bragt til Danmark? Og hvilke idealer er indlejret i disruptionideen? Artiklen tager udgangspunkt i et bredt kildemateriale af artikler, bøger og rapporter, der omhandler disruption indenfor både den private og den offentlige sektor – og som adresserer individets relation til disruption. Med udgangspunkt i Michael Freedens ideologiforståelse anskuer artiklen disruption som en ideologi, der producerer mening i samfundet og tilvejebringer idealer for den rette vej ind i fremtiden. Analysen fokuserer i forlængelse heraf på de kerne- og periferibegreber, der befinder sig i det semantiske felt om disruption, hvormed artiklen undersøger disruptionideens *morfologi*.

Artiklen skriver sig ind i et forskningsfelt, der omhandler konkurrencestaten og dennes menneskesyn og idealer, idet jeg argumenterer for, at disruptionideen er blevet mobiliseret som et nyt buzzword inden for innovations-, udviklings- og entreprenørskabstænkningen, som rummer løfter om vækst og konkurrencedygtighed i fremtiden. Undersøgelsen kan således ses som et bidrag til konkurrencestatens idéhistorie.

Forskningsfelt

Disruptionbegrebet er velbelyst indenfor sin oprindelige genre, business-litteraturen, i både dansk og international litteratur (Gans 2016; Christensen, Raynor, og MacDonald 2015; Rydén, m.fl. 2017; Hein og Honoré 2016). Til gengæld er begrebet underbelyst i en bredere dansk samfundskontekst, om end en enkelt udgivelse, Markus Bernsens *Danmark Disruptet* (2019), beskæftiger sig med emnet. Hvis man anskuer disruption som et led i markedsvendingen, forstået som de tiltagende forsøg på at forme samfund og individ efter markedets mekanismer i tiden efter 1970 (Innset 2020), åbner der sig dog et større forskningsfelt, som bl.a. omhandler konkurrencestatens opståen og udbredelse af det såkaldte opportunistiske, entreprenante menneske. Min undersøgelse placerer sig i forlængelse af dette felt, ligesom jeg anlægger et anderledes sigte end Bernsen ved at fokusere på disruptionideens morfologi.

Konkurrencestaten

Den danske politolog Ove K. Pedersen er kendt for at bringe begrebet konkurrencestaten ind i den danske akademiske og politiske debat i sin bog af samme titel fra 2011. Ifølge Pedersen er konkurrencestaten karakteriseret ved 1) aktivt at mobilisere befolkning såvel som virksomheder til at tage del i den globale konkurrence, 2) at gøre den enkelte ansvarlig for eget liv, hvor friheden er noget, der er knyttet op på selvrealisering samt 3) at søge dynamik fremfor stabilitet med reformparadigmet i den politiske proces (Pedersen 2011: 12-14).

Konkurrencestaten er således ”en kamporganisation skabt til at mobilisere samfundets ressourcer i konkurrence med andre stater”, hvor reformer gennemføres for at effektivisere og forbedre

nationens konkurrenceevne (ibid.: 206). Konkret ses markedsvendingen heri, ved at konkurrencestaten tilskynder individ såvel som virksomheder til at tænke og handle efter en rationel, nyttemaksimerende markedsadfærd (ibid.: 73-74).

Pedersen fremhæver vigtigheden af innovation og fleksibilitet for at sikre dansk konkurrenceevne og tilpasningsdygtighed, hvilket kommer til udtryk med dannelsen af Det nationale kompetenceråd (1998-2001) og Innovationsrådet (2003-2006). Ifølge Pedersen skal nytænkning og omstillingsparathed sikre en ”fortløbende effektivisering” – og dermed en fordel i den globale konkurrence (ibid.: 202-203; 216; 259).

Et essentielt led i denne udvikling er ifølge Pedersen skabelsen af en bestemt mennesketype; *den opportunistiske person*. Med folkeskolen i front har man siden 1990’erne uddannet børn til kompetencer, der skal sikre, at individet udvikler ”selvstændighed” og ”kreativitet” (ibid.: 190). Således skal undervisningen ”sprænge den verden, de kender i forvejen” og give dem ”evnen til utraditionel og kreativ tænkning, foretagsomhed, omstilling til nye vilkår og samarbejde” (ibid.: 193). Pedersens fokus på *den opportunistiske person* (som dog aldrig defineres udtømmende) understreger, at konkurrencestaten, ifølge ham, fremhæver vigtigheden af innovation og fleksibilitet for at begå sig i den globale konkurrence.

Livslang læring

En mere pædagogisk fokuseret vinkling på markedsvendingens betydninger for det danske samfund findes i *Pædagogikkens Idehistorie* (2017) af Ove Korsgaard m.fl. Ifølge forfatterne er det i konkurrencestaten ikke nok, at en medarbejder har de rette kvalifikationer. Den globale konkurrence fordrer, at vi konstant videreudvikler vores kompetencer for at opretholde ”vort nuværende velstands- og velfærdsniveau” (Korsgaard, Kristensen, og Jensen 2017: 370-371).

Forfatterne viser desuden, at dette menneskesyn er formuleret af transnationale organisationer som OECD og EU, ligesom det i Danmark kommer til udtryk i offentlige råd i form af fx de førnævnte kompetence- og innovationsråd samt private tænketanke som *Mandag Morgen*. Tidligere er pædagogisk og uddannelsespolitisk tænkning blevet formet af brede kommissioner, hvor pædagogiske fagfolk og forskere har haft en central rolle, men med ovenstående

transformation formes dette billede af ”snævert sammensatte ekspertgrupper i ministerielt regi” (ibid.: 373). Bogen fremhæver, at eksperterne ønsker at fremme et menneskesyn, der ligger i tråd med Pedersens *opportunistiske person*, og som er inspireret af teorien om humankapital. I teorien om humankapital – som er central for den nye uddannelsespolitiske tænkning – bliver mennesket, udtrykt med Foucault, anskuet som sin egen entreprenør, der investerer i sig selv ved at uddanne sig med det mål at maksimere sin egen nytte (Foucault 2008: 226). Sagt med andre ord: hvert individ bliver sit eget firma, der skal udvikle og forbedre sig i den globale konkurrence (Korsgaard, Kristensen og Siggaard Jensen 2017: 375-76).

Pædagogikkens Idehistorie belyser, hvordan dette syn gennem 1990’erne blev fremmet indenfor uddannelsespolitikken. Men hvor Pedersen primært fokuserer på folkeskolen, breder Korsgaard m.fl. deres argument ud. Således skal samfundet ”fremme dannelsen af en bestemt type af entreprenante individer” (ibid.: 378) igennem *hele* livet: I skolerne skal der iværksætteri og entreprenørskab på skoleskemaet, og for at omstille sig konkurrencens udvikling skal individet fortsætte sin læring gennem hele livet (ibid.: 382).

Begge bøger karakteriserer altså et samfund, hvor innovation, fleksibilitet, entreprenørskab, humankapital og livslang læring fremstår som idealer for menneskers og virksomheders adfærd. Det er i denne sammenhæng, jeg undersøger ideen om disruption i Danmark. Jeg analyserer således nyere aspekter i udviklingen af konkurrencestatens idealer ved at se på, hvilke forventninger til individ og samfund, der er indlejret i disruptionsideen i Danmark. Hermed bidrager jeg til forskningsfeltet om markedsvendingen i Danmark.

Danmark Disruptet – en rejse gennem tech-Danmark

Disruption som samfundsfænomen er underbelyst men ej ubelyst i en dansk kontekst. Markus Bernsens bog *Danmark Disruptet* (2019) er således en vægtig skildring af disruption i Danmark. Bernsen, der er tech-journalist på *Weekendavisen*, skildrer, hvordan disruption kom til Danmark i midten af 2010’erne, og hvordan det i dag påvirker hele samfundet. Ifølge Bernsen betyder disruption både en digital overhaling af vores samfund, der ændrer vores arbejdsgange og tankesystem (Bernsen 2019: 138-140), men det er også en bestemt livsfilosofi importeret fra Silicon Valley (ibid.: 59-65).

Bernsen viser, at en række magtfulde personer indenfor dansk erhverv og politik lovpriser ideen om disruption og ser den som et must for Danmarks fortsatte konkurrenceevne. Men der er, tilføjer han, også røster i det danske samfund, der er kritiske – både fordi Danmarks uanede mængder af data kan misbruges, men også fordi mennesker kan risikere at blive tabt i udviklingen (ibid.: 42-43; 132-38). Bernsen følger dette kritiske spor gennem det disruptede Danmark, men møder hos tech-industrien samt ministre og politikere den samme holdning: Hvis vi vil følge med udviklingen og fortsat være konkurrencedygtige er løsningen: disruption.

Bernsens bog er et glimrende spejlbillede af det disruptede Danmark. Denne artikel bibringer dog tre nye bidrag til denne fortælling. For det første er problemstillingen og dermed sigtet anderledes. Undersøgelsens primære fokus ligger i analysen af disruptionideens morfologi. Jeg bidrager således med en analyse af, hvilke kernebegreber, der er indlejret i disruptionideen for på den måde at belyse ideens idealer for samfund og individ. Eftersom mit sigte er anderledes, sætter jeg disruption i forbindelse med litteraturen om konkurrencestaten og dens idealer. Heri ligger mit andet bidrag, idet jeg sætter udbredelsen af disruptionideen i relation til udviklingen af konkurrencestatens idealer. For det tredje bygger min undersøgelse på en bredere empiri og dybere analyse af disruption, der både analyserer begrebets morfologi i markeds-, stats- og individsfærer. Jeg 'genbesøger' altså disruptionideen i Danmark med et andet blik.

Materiale og tilgang

I analysen af disruption som ideologi anvender jeg den amerikanske politolog Michael Freedens metodiske tilgang til studiet af politisk sprog. Freedom anskuer ideologier som et sæt af ideer og værdier, der deles af betydelige grupper i samfundet, som tager del i kampen om at skabe og kontrollere planer for offentlige politikker, og gør dette for at retfærdiggøre, udfordre eller ændre et samfunds sociale eller politiske forhold (Freedom 2004: 34). Med andre ord: Ideologier producerer mening og giver mennesket et kort, det kan navigere efter.

Ifølge Freedom ligger nøglen til at forstå en ideologi i dens indre struktur, dens morfologi. En ideologi udgøres således af en række begreber og deres placering i forhold til hinanden. Nogle begreber er i kernen af ideologien, mens andre ligger i periferien, og dette semantiske felt af

ordnede begreber udgør ideologien (Thorup 2019: 5-6). Rent analytisk-metodisk læses en tekst med det for øje at kortlægge fremtrædende begreber, og hvordan disse er forbundet til hinanden. Jeg anvender Freedens tilgang i min undersøgelse, idet jeg anskuer disruption som en ideologi, der netop forsøger at producere mening i samfundet. Artiklen sigter derfor mod at beskrive, hvad der kendetegner disruption som ideologi.

Artiklen tager udgangspunkt i et bredt kildemateriale, der kan opdeles i to sektioner. Den første del af undersøgelsen er centreret om den amerikanske erhvervsøkonom Clayton Christensens hovedværk *The Innovator's Dilemma* (1997), hvori disruptionsbegrebet blev anvendt for første gang, med det mål at kortlægge den oprindelige disruptionsmorfologi. Artiklens hoveddel fokuserer på den danske kontekst og tager udgangspunkt i en række udgivelser fra Disruptionrådet, heriblandt hæfterne *Forlæns ind i fremtiden* udgivet ved rådets oprettelse i 2017 og *Klar til fremtidens arbejdsmarked*, udgivet ved rådets opløsning i starten af 2019. Jeg anvender disse tekster som fundament for en analyse der forgrener sig i tre tematikker: erhvervslivet, det offentlige og individet. Således inddrager jeg en lang række avisartikler fra landets dagblade, der omhandler disruption i de danske virksomheder, i kommunen, sundhedsvæsenet og uddannelsessystemet eller i individet. Ligeledes trækker jeg på konsulentrapporten *Fem teknologiske temaer* (2018), der omhandler disruption af kommunen, ligesom jeg analyserer bøgerne *Disrupt eller dø!* (2016) og *Disrupt dig selv* (2018).

Konkret analyserer jeg materialet med det sigte at kortlægge disruptionsmorfologien samt de idealer, som disruptionsideen udstikker for fremtiden i de respektive tekster.

The Innovator's Dilemma

For at forstå idealerne, som er blevet indlejret i disruptionsideen i Danmark, må vi først vende os mod dens rødder. Man kan argumentere for, at disruption altid har været en del af samfundet i kraft af markedskonkurrencen som udviklende mekanisme. Men hvad sker der konkret, når konkurrencen destruerer etablerede virksomheder? Et af epicentrene for forskning i dette spørgsmål fra 1980'erne og frem var Harvard Business School, hvor flere forskere forsøgte at blive klogere på det (udover Christensen, se Henderson og Clark 1990).

Blandt disse var Clayton Christensen, der i 1997 udgav *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*. Christensens fokuserede på spørgsmålet om, hvad der får veldrevne firmaer til at tabe markedsandele og i værste tilfælde gå konkurs. Christensen fremlagde i bogen flere eksempler på store, veldrevne firmaer, der tabte markedsandele, fordi de gjorde det, der var "best practice" indenfor management: De lyttede til deres kunder og investerede i produktforbedrende teknologi. Det var netop heri paradokset lå. Ifølge Christensen var kilden til denne udvikling disruptiv teknologi og innovation: produkter eller forretningsmodeller, der er ringere end et eksisterende produkt på markedet, eller som kun tiltaler et kundesegment i margenen af markedet. Etablerede firmaer investerede således ofte i vedvarende teknologier og innovation, der forbedrede allerede bestående produkter og forretningsmodeller, fordi denne gav bedst mening i forhold til kundepræferencer og fremtidig profit (Christensen 1997: XIX). Ifølge Christensen var det i stedet nye eller små fisk på markedet, der tog den disruptive teknologi til sig og lancerede produkter til et mindre marked. Men teknologien forbedrede sig, kundekredsen voksede og boom! – en dag blev markedet overtaget af firmaer, der havde satset på denne nye teknologi. De store og veldrevne firmaer var blevet disruptet, fordi de hvilede på laurbærrene og sov i timen (ibid.: 44-48).

For at løse dette dilemma skulle virksomheder etablere en selvstændig organisation, der tog sig af kommercialiseringen af en specifik disruptiv teknologi, hvormed firmaet kunne udforske potentialet heri uden at svigte sine kernekunder (ibid.: 105). Christensens teori er dermed i sin oprindelige form en guide til virksomheder, der skal forsøge at blive på toppen ved at selvdisrupte frem for at blive disruptet (Gans 2016: 10).

Christensens teori går i sporet af den østrigsk-amerikanske økonom Joseph Schumpeter, der i værket *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942) betegnede kreativ destruktion som selve essensen i kapitalismen (Schumpeter 1994: 83). For at økonomien kunne udvikle sig, krævede det, at nye tanker og produkter skød frem, hvilket efterlod de gamle overflødige. Christensens teori forsøgte at svare på, hvordan man skaber kreativ destruktion i sin virksomhed og udvikler den fremfor at stagnere i sin egen succes og blive destrueret af konkurrenten. Disruption blev hermed skrevet frem som noget, virksomheder både skulle undgå men også selv praktisere.

The Innovators Dilemma blev udråbt som et ”must read” af anmelderne indenfor businesslitteraturen (Bessant 1998; Graziano 1998). Teoriens efterfølgende udbredelse kan umiddelbart tilskrives to udviklinger. For det første skrev Christensen efterfølgende en række bøger, der udfoldede ideen om disruptiv teknologi i sfærer, der traditionelt ligger udenfor markedet, såsom sundhed og uddannelse (Christensen, Grossmann og Hwang 2008; Christensen og Eyring 2011; Christensen, Johnson og Horn 2008).

For det andet talte ideen om disruption ind i Silicon Valley, hvor ideen om disruption talte perfekt ind det narrativ, man forsøgte at skabe. I Silicon Valley – og techverdenen generelt – hersker der således en ide om, at ”business and life can be improved with technology”. Men denne udvikling bremses angiveligt ”because of entrenched interests”, hvorfor disruptionideen fremstod som brugbar i kampen mod denne langsomme forandring. Med andre ord: “it puts a convenient and compelling intellectual framework” rundt om Silicon Valleys kernefilosofi (<https://www.businessinsider.com/how-silicon-valley-killed-disruption-2013-9>). *The Innovator’s Dilemma* var og er stadig at finde på must-read-listen hos både Steve Jobs (Apple), Jeff Bezos (Amazon) og Reed Hastings (Netflix) (<https://www.afr.com/chanticleer/how-silicon-valley-hijacked-disruption-20200131-p53wfk>). Kort efter publikationen af bogen blev begrebet anvendt på alt fra start-up-konkurrencer til offentlige initiativer og bestemte mennesker. I takt med at *The Innovators Dilemma* blev en bestseller, og Christensen opnåede en status som disruption-guru, udviklede disruptionbegrebet sig fra at være et smalt businessanliggende til at adressere langt flere områder af samfundet.

Hvis man applicerer Freedens metode i analysen af *The Innovator’s Dilemma*, fremstår en bestemt disruptionmorfologi bestående af nogle få centrale kerne- og periferibegreber. Innovation og teknologi står centralt i bogen og er forbundet tæt med begreber som ”competition” (Christensen 1997: 190-94; 197), og ”markets” (ibid.: 130-32; 146-50). Begrebet ”unknowable” er ligeledes fremtrædende og indikerer, at ideen om disruption i høj grad omhandler fremtiden (Ibid.: 143-44). Men for hvem? Svaret er business. Virksomheder udgør den uomtvistelige genstand for Christensens oprindelige teori og begrænser dermed også ideen om disruption: Disruption er i bogen et konkurrencespørgsmål, der skal besvares indenfor erhvervslivet. Christensen sigter med andre ord udelukkende mod at forklare, hvordan

virksomheder undgår at blive disruptet ved at self-disrupte. Den disruptionidé, der har gjort sit indtog i Danmark, er imidlertid noget bredere i sit sigte.

Udbredelsen af disruptionideologien i Danmark

I årene efter udgivelsen af *The Innovator's Dilemma* blev disruption stort set ikke omtalt i Danmark. To artikler fra 2009 og 2010 varslede dog de senere begrebslige diskussioner og udviklinger. I *Jyllands-Posten* anmeldte erhvervskommentatoren Henrik Ørholst i 2009 Christensens bog *Disrupting Class – how disruptive innovation will change the way the world learns* (2008), der overfører disruptionsteorien til uddannelsessektoren. Ifølge Ørholst kunne en teknologisk satsning i folkeskolen sikre, at man blev ”den dygtigste i klassen” (Ørholst 2009). Hermed optrådte disruption i en ny sammenhæng, der ikke var relateret til markedet i traditionel forstand. Disruption blev dog også sat i relation til erhvervslivet. Professor på CBS Flemming Poulfelt anbefalede således d. 17. oktober 2010 i *Berlingske Tidende*, at virksomheder fokuserede på ”disruption og fornyelse i forretning og organisation” for at sikre højere vækstrater ovenpå recessionen (Nielsen 2010).

Tilsyneladende har man i de danske medier *fortrinsvist* omtalt disruption på en måde, der lå i tråd med Christensens definition. Men dette billede blev anderledes tegnet op i en artikel i *Jyllands-Posten* d. 1. november 2014, der forklarede, hvordan disruption oprindeligt var en forklaring på innovation, men nu var blevet ”et mantra for tech-og konsulentindustrien og et synonym med digital omstilling [...] der vil sætte fart på udviklingen” (Toft 2014). Dette viser at disruption ikke længere blot handlede om at beskytte sin virksomhed, men nu også omfattede den digitale omstilling, der ville påvirke alle.

Disruption-bølgen ramte dog først for alvor Danmark i 2015. Hvis man kigger på antallet af danske avis- og tidsskriftsartikler indeholdende ordet disruption de sidste 23 år, kan vi se den kraftige stigning i brugen af begrebet netop her.

Figur 1

Med begrebets udvikling til at være synonymt med den digitale markedsudvikling, blev disruption til noget, Danmark som land måtte forholde sig til. *Jyllands-Posten* skrev d. 23. maj 2015, at Danmark tidligere havde haft et flot digitalt forspring, men at dette ikke kunne bruges i den globale konkurrence i dag. Ifølge en fælles analyse, udarbejdet af Dansk Erhverv og Microsoft, var Danmark ved at tabe terræn i den globale konkurrence, hvor landet på World Economic Forums globale 'Networked Readiness Index' var dalet fra en 1. plads til en 15. plads. Grundlæggende havde vi i Danmark en høj IT-parathed, men det "er sørgeligt og paradoksalt, at vi ikke forstår at omsætte det til konkurrenceevne" (Kildebogaard 2015), forklarede direktør i Microsoft Danmark Malou Aamund til *Jyllandsposten*. Danmark var i stedet digitalt stagneret.

Denne stagnation blev yderligere bekræftet d. 6. september 2016 i Industriens Hus, hvor Google, BCG og tech-tænkertanken Singularity University præsenterede en rapport udarbejdet af BCG. "Hvis vi danskere ikke tager action nu, kan vi misse store vækstpotentialer", lød det blandt andet. Truslen om tabt konkurrenceevne blev af kommentatorerne opvejet af vækstguleroden: således kunne Danmark øge sit BNP med 200 milliarder i 2020, hvis man reagerede nu og udviklede nationale målsætninger, der skulle inspirere "til at indtage en global førerposition inden for nye teknologier og digitalisering" (<https://googlesuccesonline.dk/blog/det-er-nu-vi-skal-ud-over-de-digitale-stepper-danmark>).

Reageret blev der. Statsminister Lars Løkke Rasmussen, der havde været til stede ved konferencen, bebudede d. 1. maj 2017, at Danmark skulle have et disruptionråd, der skulle sikre, at Danmark kom ”forlæns ind i fremtiden” (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: forsiden). Hermed blev disruption et nationalt anliggende, der ikke blot omhandlede den enkelte virksomhed, men Danmark som nation (Bernsen 2019: 46-47).

Ideen om disruption kom altså først for alvor til Danmark fra 2015 og frem, da erhvervslivet, tech-virksomheder som Google og Microsoft samt konsulentvirksomheder og tech-tænketanke advarede om, at Danmark var ved at blive disruptet på det digitale område. Disruption blev altså et spørgsmål om, hvordan Danmark klarede sig i den internationale konkurrence. Som resultat heraf spredte idéen sig til diskussioner af den offentlige sektor og af individets kompetencer.

Disruptionideologiens morfologi

Disruptionrådet (2017- 2019) skal ikke ses som en anomali i dansk politik. Som vi har set, havde Danmark flere gange i de forgangne år nedsat råd bestående af eksperter, der skulle udstikke kursen for fremtiden. I *Forlæns ind i fremtiden* (maj 2017) gjorde Disruptionrådet det klart, at dets forståelse af disruption bundede i Christensens definition, men at det brugte begrebet i en bredere forstand – om den teknologiske udvikling, der skete i et højt tempo og som berørte ”alle dele af vores samfund, alle brancher og mange job” (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: 5).

Disruptionrådet havde to klare ambitioner. For det første skulle Danmark fortsat være et af verdens rigeste lande, men kun ved at investere i digital udvikling, sikre bedre forhold for virksomheder og skabe bedre uddannelse kunne landet fastholde denne position. Den anden ambition var at ”gøre alle til fremtidens vindere”, hvormed Danmark ville vedblive at være ”et land uden store skel” i befolkningen (ibid.: 10). Regeringen skulle bidrage til dette, men, lød det i rådets kommissorium, ”det er i høj grad også op til den enkelte dansker og den enkelte virksomhed, da regeringen alene ikke kan løse de udfordringer og gribe de muligheder vi står overfor.” (Disruptionrådet 2017a: 3). Man kan argumentere for, at rådet udstak tre retninger for disruption: Mod erhvervslivet, mod det offentlige og mod mennesket.

Erhvervslivet: Konkurrencedygtighed og vækst

Disruption i erhvervslivet handlede først og fremmest om konkurrencedygtighed og vækst. I *Forlæns ind i fremtiden* blev det betonet, at disruption kunne give Danmark en rigere fremtid (Regeringen og beskæftigelsesministeriet 2017: 3), mens rådet i opfølgingsudgivelsen *Klar til fremtidens job* fra februar 2019 slog fast, at dansk erhvervsliv – i samspil med den offentlige sektor – udgjorde fundamentet for Danmarks fremtidige vækst. Rådet gjorde det klart, at virksomhederne skulle være konkurrencedygtige, og at regeringen skulle give dem rammerne til dette (Regeringen og beskæftigelsesministeriet 2019: 9). Men virksomhederne skulle også selv bidrage til den løbende omstilling ved at ”opkvalificere sine medarbejdere og tage ansvar for, at alle kommer med” (Disruptionrådet 2017a: 3).

Ifølge rådet var disruption en fremtidig ”vækstaccelerator” (Disruptionrådet 2017b: 3) for erhvervslivet, men kun hvis det handlede i tide. Daværende erhvervsminister Rasmus Jarlov pointerede således, at ”hvis vi griber det rigtigt an, kan vi bruge den teknologiske udvikling [...] så Danmark også i fremtiden er blandt de rigeste lande i verden” (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2019: 27). Disruption handler i denne sammenhæng således om rettidig omhu overfor en tilsyneladende uundgåelig, global udvikling. Heri ligger også en trussel indlejret: hvis ikke vi skaber disruption i erhvervslivet, vil vi halte efter i den globale konkurrence – præcis som det blev spået i de førnævnte rapporter fra Microsoft og BCG i 2015 og 2016. Hermed får man et indtryk af, at disruption er forbundet med en stor risiko for erhvervslivet – og dermed Danmark – hvis det vel at mærke undlader at disrupte sig selv. Ud fra denne analyse træder et af modbegreberne til disruption frem: stagnation. Hvor disruption er bevægelsen mod en bedre fremtid, repræsenterer stagnation vejen til fremtidig undergang.

Men truslen blev ledsaget af løftet om fremtidig gevinst: ifølge rådet ville disruption føre til færre nedslidte, øget fleksibilitet, innovation og effektivitet og dermed sikre Danmarks velstand (Regeringen og beskæftigelsesministeriet 2019: 28). Denne pointe flugter med ideerne hos tech-tænkertanken Singularity University og dennes danske afdeling, SingularityU Nordic, der siden 2017 har udbredt sin kongstanke til privat såvel som offentlig sektor: teknologien udvikler sig

eksponentielt, og hvis vi hopper med på udviklingen, vil teknologien medføre en "Age of Abundance" (Arve og Bernsen 2018).

Fordi disruption netop handler om fremtiden og derfor også er ukendt for virksomhedsejerne, er ideen betinget af en stor portion nysgerrighed og mod. Som DI påpegede i en artikel i *Jyllands-Posten* 1. januar 2016 (Holm 2016), blev de danske virksomheder nødt til at være udadvendte mod verden og den globale konkurrence og *turde* satse på omstillingen. Disse tanker kan opsummeres til et mindset, der indebærer at tænke fremad ved at se de muligheder og den forskel, som teknologien vil gøre for ens virksomhed og samfund. Det er denne indstilling, som Singularity University udbredte, og som virksomheder som Nordea og Danske Bank, organisationer som DI og IDA og politikere som Lars Løkke Rasmussen abonnerede på: Hvis vi tænker fremad med teknologien, så kan vi omsætte den til værdi (Arve og Bernsen 2018; Olsen 2017).

At modet til at disrupte er påkrævet for at vinde i den globale konkurrence blev ofte hævdet i debatten, fx i artiklen "Vind eller forsvind" i *Weekendavisen* i 2016 (Scheuer 2016) og bogen *Disrupt eller dø!* fra samme år, hvori det fremgik, at virksomheden skulle med på udviklingstoget for ikke at blive marginaliseret i konkurrencen (Hein og Honoré 2016: 16-18). Ud fra ovenstående analyse træder bestemte kernebegreber frem, hvor særligt ét betones: konkurrencedygtighed. Disruption er forudsætningen for, at dansk erhvervsliv og Danmark som nation kan forblive i toppen af den globale konkurrence. Et andet kernebegreb er vækst, der står i kontrast til modbegrebet stagnation. Disruption er ydermere forbundet med begreber som mod, nysgerrighed og innovation, der tilsammen skal sikre den fremtidige vækst. Rådet og Dansk Erhverv pointerede dog, at virksomhederne var afhængige af en arbejdsstyrke med de rette kompetencer for overhovedet at være i stand til at hoppe med på disruption-toget (<https://www.altinget.dk/digital/artikel/dansk-erhverv-den-digitale-revolution-er-et-kaploeb-om-viden-og-kompetencer>). Ganske vist skulle virksomhederne selv bidrage til dette ved at opkvalificere deres medarbejdere, men det offentlige skulle sikre, at arbejdsstyrken havde de rette kompetencer til fremtidens arbejdsmarked. Blandt andet derfor er disruption også et spørgsmål, som den offentlige sektor må forholde sig til.

Den offentlige sektor: Effektivisering og uddannelse

Disruptionrådet gjorde det fra begyndelsen klart, at det var et fælles ansvar mellem virksomhed, borger og samfund at få Danmark trygt ind i fremtiden (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: 15). Erhvervslivets formåen i denne henseende afhang af den offentlige sektor og dennes evne til at tilvejebringe en effektiv offentlig administration, infrastruktur og en veluddannet arbejdsstyrke, ligesom den offentlige sektor også bar et ansvar for at omsætte ny viden – digital teknologi primært – til gavn for hele samfundet (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2019: 7-9). Ud fra dette stod det klart, at også den offentlige sektor må disrupte.

Denne idé fremgår bl.a. af rapporten *Fem teknologiske temaer*, som konsulentfirmaet DareDisrupt udarbejdede for KL i 2018. Rapporten udlagde hvilke digitale teknologier kommunen i fremtiden kunne drage nytte af. Digital opdatering var en nødvendighed, fordi 40% af alle arbejdspladser ifølge en rapport fra McKinsey ville være automatiseret i 2030 (Dare Disrupt 2018: 5) Disruption kunne således afhjælpe kommunen på en række områder og sikre større effektivitet. Fx kunne kunstig intelligens være med til at forudsige nedbrud i infrastrukturen, ligesom den også kunne følge hvert enkelt barns trivsel i folkeskolen og give læreren mere tid til andre opgaver (ibid.: 6-10). Automatisering blev fremsat som en nødvendighed, ”hvis der skal være tid til borgeren mellem de mange krav om dokumentation og servicemål” (ibid.: 12). På baggrund af ”Fem teknologiske temaer” udgjorde disruption altså vejen til den overskudsfyldte lærer og flere varme hænder.

Disruptionideen indebar også en betydelig markedsvending i det offentlige i form af et øget fokus på konkurrence med det private. Dette blev diskuteret i medierne, særligt i kølvandet på Liberal Alliances udspil *Mod til disruption i det offentlige* i 2016. Partiets IT-ordfører Christina Egelund agiterede i *Berlingske Tidende* d. 8. juni 2016 for, at vi udviklede en Uber-lignende app til hjemmeplejen, hvor igennem borgeren kunne bestille ydelser og bedømme hjemmehjælperen, hvilket blot ville give det offentlige et incitament til at oppe sig (Domino 2016). Et sådant syn på disruption dækker både over effektivisering, idet man herved angiveligt kan sikre mere velfærd og flere varme hænder uden merpris, men det indikerer også en markedsvending indenfor det offentlige, hvor teknologien er med til at omkalfatre borgeren til kunde i statens butik. En sådan New Public Management-tilgang til disruption viser, at effektivisering og

konkurrence er kernebegreber i disruptionideen i det offentlige: hvis det offentlige skal bestå, må det følge med markedet og disrupte sig selv.

Uddannelse: Kompetencetilegnelse

Ligesom i erhvervslivet krævede omstillingen indenfor den offentlige sektor visse kompetencer, som folk kunne erhverve sig via uddannelse, hvilket både DareDisrupt og Disruptionrådet pointerede (Dare Disrupt 2018: 5; Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: 8-9). Regeringen skulle således sikre en uddannelse bestående af de rette kompetencer til fremtidens job. Man kan forstå disruption af skolesystemet på to måder: indførelsen af digitalisering for at løfte bestemte opgaver og frisætte tid for underviseren, eller en ændring af måden, hvorpå børn skal lære, og hvad de skal tage med sig i livet. Sidstnævnte forståelse omkalfatrer hele spørgsmålet om uddannelse fra et vidensperspektiv til et kompetenceperspektiv. Heri fremstår disruption også som en forlængelse af 2000'ernes entreprenørskabstænkning i skolevæsenet.

DI annoncerede i en artikel i *DI Business* d. 20. januar 2017, at fremtidens kompetencer ville være digitale, hvorfor skolesystemet skulle sikre, at eleverne oparbejdede kompetencer i at tænke i digitalisering både kritisk og praktisk. "[E]vnen til at forstå verden ud fra et computersprog bliver et grundvilkår", lød det fra professor i Child Computer Interaction, Ole Sejer Iversen i artiklen (Flader 2017). I artiklen blev rationalet bag dette skift i uddannelsessigtet begrundet af en af verdens ledende businessstærkere, briterne Peter Fisk, der understregede, at vi skal ændre uddannelsessystemet for at have succes i fremtiden (Ibid.). Disruption fremstår altså som værende nødvendigt: vi skal tænke anderledes for at få succes, hvorfor kompetencerne også må ændres. Dette lå fuldt i tråd med Disruptionrådets mantra: "Det eneste konstante er forandring." (Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: 4). Logikken synes at være følgende: Fordi alt vil forandre sig, giver det ikke mening at lære hvordan og hvad, som blot har konnotationer af statisk viden. Man skal i stedet have hvorfor og hvor-kompetencer til at begå sig i en dynamisk verden.

Disse fremtidskompetencer blev yderligere belyst i Markus Bernsens artikel "Eleven opdateres" fra d. 15. juni 2018, der omhandlede fremtidens skole i Danmark med fokus på Høje Taastrup Kommune. I et samarbejde med dansk erhvervsliv – det var jo dem, der skulle gøre brug af

fremtidens arbejdsstyrke – skulle skolen ændre sig fundamentalt og fokusere på elevernes tilegnelse af ”21st century skills” (Bernsen 2018). Ideen var opstået i det amerikanske erhvervsliv og via OECD blevet spredt til Danmark, hvor Høje Taastrup kommune under borgmester Michael Ziegler (C) havde taget førerpositionen i udviklingen. Særligt Zieglers skelnen mellem viden og kompetencer er interessant: Eleverne skulle ikke tilegne sig viden, da viden i fremtiden let kunne tilgås og dermed ikke var et succeskriterie. Derimod skulle de erhverve sig fremtidsvendte kompetencer udi kreativitet, forandringsparathed, entreprenørskab, kommunikation og samarbejde. For Ziegler var dette ikke et eksperiment, men derimod et spørgsmål om, hvordan vi som ”nation ruster os til fremtiden” (ibid.). Heri minder disruptionideen om teorien om humankapital, der betoner den tidlige indsats som afgørende for barnets fremtid. Og det er måske sådan vi skal forstå disruption i skolesystemet. Fordi nye kompetencer er nødvendige for en succesfuld udvikling af erhvervslivet og samfundet, skal børnene tilegne sig disse fra starten af.

Ud fra ovenstående analyse fremstår disruption altså som et kompetenceimperativ, der ændrer måden, vi uddanner befolkningen på. Kompetencer som forandringsparathed, innovation, kreativitet og samarbejde er kernebegreber, mens den traditionelle viden og uddannelse står som modbegreber dertil i morfologien. Begreberne udvikling og forandring fremstår som forudsætning for en succesfuld fremtid.

Disrupt dig selv

Rådets betoning af disruption som en bred samfundsopgave indebar en betydelig ansvarsforskydning mod individet, der selv skulle sørge for at følge med tiden og gøre brug af de rammer, som regeringen satte op for det. Fordi rådets ambition var at gøre *alle* til fremtidens vindere, var det af største vigtighed, at alle fik de rette kompetencer til at erobre fremtiden. Hermed underlægges individet også et betydeligt pres, hvilket også ses i udgivelserne og avisartiklerne om disruption.

Et glimrende eksempel på dette kompetencepres kom til udtryk i bogen *Disrupt dig selv – og bliv en del af fremtiden* (2018), skrevet af førnævnte Hein og Honoré. Bogen behandlede således spørgsmålet om, hvordan *du* kunne lægge den bedste strategi for dig selv og din fremtid (Hein

og Honoré 2018: 12). Det minder umiddelbart om selvhjælpslitteratur, men der er ifølge forfatterne også større årsager til at selvdisrupte end blot et boost af ens selvværd. I bogen udtaler finansmanden Ib Kunøe, at ”konkurrencen om at være bedst tager til, fordi danske medarbejdere i stigende grad konkurrerer globalt. Det gælder om at være knivskarp” (ibid.: omslaget). Kernebegrebet for disruption af individet – livslang læring – er nøglen til at være knivskarp: ”Du skal stadig have en uddannelse, men du skal også supplere den hele tiden. Og det skal du selv tage ansvar for” (ibid.: 82-83). Dette viser tydeligt konkurrencestatens ideal om at gøre hver enkelt individ ansvarlig for sit eget liv.

CEO i KPMG, Thomas Hofman-Bang fastslog i *Berlingske Tidende* d. 11. april 2018 forventningen til fremtidens individ: Medarbejderne skal have ”lært at lære” (Hofman-Bang 2018). Argumentet synes at være det samme som Zieglers: Viden er ikke vigtig, men evnen til at lære er. I *Disrupt dig selv* blev dette skrevet om til en analogi: du skal være en ”ninja”, der gennem livet forfiner dine digitale kompetencer og personlige parathed ved at træne din nysgerrighed og være positiv og optimistisk overfor forandringen (Hein og Honoré 2018: 153-67). Ifølge bogen, er dette en bydende nødvendighed: ”Hvad er omkostningen ved disruption for dig – og hvad er den ved at lade være? En firing måske?” (Ibid.: 168). Dette viser, at disruptionsideen altid implicerer et pres på individet.

Retorikken i de danske medier – primært med erhvervslivet som afsendere – bekræftede ovenstående kendsgerning. Til *berlingske.dk* udtalte adm. direktør for KMD Eva Berneke d. 25. september 2016, at ”digitale ignoranter er en uddøende race” (<https://www.berlingske.dk/-karriere/disrupt-dig-selv-digitale-ignoranter-er-en-doeende-race>). Hofman-Bang argumenterede på samme facon i førnævnte artikel: Hvis blot du efteruddanner dig, griber mulighederne og er åben overfor forandring, så behøver du ikke ”blive tabt” (Hofman-Bang 2018). På denne måde blev disruptionsideen iscenesat som en alt-eller-intet-ideologi. Ifølge en artikel i *Weekendavisen* d. 2. marts 2018 antydede Singularity University sågar, at de mennesker, der frygtede og bekæmpede teknologien, ville forhindre hele samfundet i at nå frem til ”The Age of Abundance” (Arve og Bernsen 2018). Ideen om disruption italesatte altså disse mennesker som værende ødelæggende for sig selv og for hele samfundet. Disruption af individet blev med andre ord præsenteret som forudsætningen for hele nationens fremtid.

Et andet vigtigt begreb i disruption af individet er frihed. Hofman-Bang understregede i førnævnte artikel i *Berlingske Tidende*, at millenials og den efterfølgende generation i stigende grad vil ønske at arbejde på korte kontrakter som ”free agents/freelancere” (Hofman-Bang 2018). 3F’s formand Ole Christiansen ytrede i *Politiken* d. 20. juni 2017 et lignende synspunkt ved at påpege, at man i fremtiden ville skifte arbejdsplads meget hyppigere (Lindtoft 2017).

Ud fra det ovenstående støder to nye begreber til det semantiske felt. Det første er livslang læring, der indebærer, at individet aldrig er færdigt med at lære og dermed heller aldrig kan hvile i en tryghed om egen formåen. Det andet er frihed, som fremtiden lover, hvis individet disrupter sig selv. I forlængelse af disse to ligger et periferibegreb, der er med til at forme de to begreber: *ansvar*. Individet er delvist selv ansvarlig for at komme med toget. I det hele taget er ideen om disruption stærkt forbundet med en tvingende, konstant bevægelse mod væksten og fremskridtet. Som Lars Løkke Rasmussen sagde i sin nytårstale i 2017: ”Den, der kun ser den gamle verden, går ned.” (<https://www.regeringen.dk/statsministerens-nytaarstale/lars-loekke-rasmussens-nyt-aarstale-1-januar-2017/>).

Ud fra nærværende analyse fremstår det klart, at disruptionsideen ligger i forlængelse af konkurrencestatens idealer. Ideen om disruption prædiker et bestemt samfundssyn, hvor menneske, virksomhed og velfærdsstat skal agere dynamisk, opportunistisk og entreprenant, og hvor individet er ansvarligt for eget liv. Det nye er teknologiens omfattende indtog, hvormed udviklingens tempo og nødvendigheden af kompetencer – og livslange vedligehold af dem – er blevet intensiveret, så Danmark, den enkelte virksomhed eller medarbejder kan begå sig i toppen af den internationale konkurrence. Det giver derfor også god mening – med Freeden – at anskue disruption som en ideologi, der producerer mening i samfundet ved – gennem livslang læring, effektivisering og konkurrencedygtighed – at diktere den rette vej ind i fremtiden.

Den tvingende forandring

Ideen om disruption er dog langt fra uproblematisk, som flere forskere peget på. I USA, hvor ideen blev født, mødte teorien i 2014 en bølge af kritik startende ved historikeren Jill Lapore. I artiklen ”The Disruption Machine”, bragt i *The New Yorker* kritiserede hun Christensens teori

og udbredelsen af ideen om disruption, der ifølge hende havde udviklet sig til en fremskridts-teori. Men hvad nu hvis verden ikke bliver bedre, spurgte Lepore, men ”devices are just getting newer and newer?” (Lepore 2014). Ifølge Lepore var teorien om disruptiv innovation blot en markedsteori, ikke en naturlov. Hvis man tænker med Lepore, kan man altså se disruption som en markedsidé skabt i en tid, der er forandringsfikseret og kontinuitetsblind. Historiker Bo Lidegaard fulgte samme spor i en leder i *Politiken* d. 21. december 2016, hvor han beskrev, hvordan disruptionsideen dikterede, at ”forandring er naturens lov” (Lidegaard 2016). Ud fra disse argumenter fremstår disruption som den eneste vej til fremtidig overlevelse – både for individ og samfund.

Professor i psykologi, Svend Brinkmann udgav i 2017 – just som disruptionbølgen nåede sit højeste – bogen *Gå Glip*. I forbindelse hermed agiterede han i *Berlingske Tidende* d. 23. juni 2017 for at vi skulle blive bedre til at lade muligheder passere os. Brinkmanns argument var, at vi en gang i mellem skulle finde ro i det bestående, fremfor altid at jage forandringen. Budskabet giver stof til eftertanke, for hvad nytter det, at vi ”brænder hele lortet ned” i forandringens navn, som disruptionrådsmedlem Hella Joof, udtalte i en video på rådets Facebookside i 2017? (<https://www.facebook.com/partnerskab/videos/666982000171743>). Muligvis buldrer væksten derudaf, og vi vedbliver at være et af verdens rigeste lande. Men hvad nytter det, hvis vi ikke lever op til ambitionen om at gøre alle til fremtidens vindere? Som Brinkmann spurgte: hvad nytter det, når vi i stedet ser udbredt stress og depression blandt borgerne (Tolstrup 2017). Disse tanker påpeger, at disruptionsideen kan medføre en følelse af utilstrækkelighed hos individet: kan jeg leve op til fremtidens forventninger eller vil jeg gå til grunde? Selv hvis man arbejder behårdt, kan man ikke vide sig sikker på, at fremtiden ikke vil kræve noget andet eller mere, end det man formår.

Til disse kritikpunkter føjer jeg yderligere et perspektiv: Man kan frygte, at idealerne for den gode fremtid, som er indlejret i disruptionideologien, kan lede til et omfattende prekariat af mennesker, der enten ikke nåede med toget, eller hver dag frygter, at de skal misse næste afgang. Hvor disruptionsideen dikterer, at man altid er på vej, bør man måske i stedet stoppe op og være til stede i status quo.

Brinkmann bibragte særligt én interessant tanke: Ganske vist er disruption ”sådan kapitalismen fungerer. Nye teknologiske landvindinger har revolutionerende følger” – fuldstændig som Schumpeter også betonedede. Problemet opstår, når vi udbreder ”et sådant ideal fra markedet til eksistentielle områder af vores liv” (ibid.). Som vi har set, er det netop dette, disruptionideen gør, når den sætter markedsfunderede forventninger som vækst og konkurrence op som succeskriterier for samfundet og individet. Når samfundet vender sig mod markedet, bliver individet omkalfatret fra menneske til markedsaktør.

Konklusion

Brugen af ordet disruption er i de danske dagblade og tidsskrifter dalet betragteligt siden ’bølgetoppen’ i 2017.¹ Noget tyder på, at ordets popularitet fulgte med disruptionrådets arbejde, som sluttede i vinteren 2019. Men det vides ikke, om dette betyder, at ideen om disruption er forsvundet, eller blot indikerer, at et nyt ord anvendes om de samme idealer. Uanset hvad svaret måtte være, har ideen om disruption spillet en vigtig rolle i udbredelsen af et bestemt menneske- og samfundssyn funderet i et udviklings- og forandringsimperativ for Danmarks fremtidige konkurrencedygtighed.

Ideen om disruption gik fra at være en snæver business teori til noget, der kan anskues som en ideologi for fremtidens Danmark, som både virksomhed, velfærdssamfund og individ skal navigere efter. Clayton Christensens oprindelige teori omhandlede således kun virksomheder og rådet om, at de selvdisruptede fremfor at blive disruptet. Det var med andre ord en teori, der bundede i markeds mekanismer. Disruptionideens udbredelse i Danmark fra midten af 2010’erne skal derfor ses som en del af markeds vendingen, hvor en markedsadfærd bundet i en markedsteori overføres til hele samfundet. Denne udbredelse skulle sikre Danmarks fremtidige globale konkurrenceevne, hvorfor disruption blev et nationalt anliggende, der indebar en række forventninger og idealer ikke blot for erhvervslivet, men også for velfærdssamfundet og det enkelte individ.

¹ Se figur 1.

Ved hjælp af Freedens metodiske tilgang har vi set, at disruptionideen i Danmark kan anskues som en ideologi, der producerer mening og idealer på tværs af samfundet. I kernen af ideologiens morfologi finder man begreberne konkurrencedygtighed og vækst, hvilket særligt erhvervslivet betoned. I studiet af disruption i det offentlige fremtrådte effektivisering som endnu et kernebegreb: markedsadfærden indlejret i disruptionideologien kunne altså forbedre den offentlige sektor – til borgerens bedste. Udvikling og fremskridt fremstod også som essentielle i morfologien. Forudsætningen for disse begreber var en arbejdsstyrke med de rette kompetencer. Disse indbefattede kreativitet, forandringsparathed og digitale kundskaber. Uddannelsessystemet skulle være med til at sikre disse, ligesom virksomhederne skulle efteruddanne sine ansatte. I analysen af forholdet mellem disruption og individ hævdede aktører, at individet ikke kunne forlade sig på én uddannelse eller ét sæt af kompetencer, men at det skulle udvikle sig gennem hele livet. Individet skulle dermed selv bære en del af ansvaret for kompetencetilegnelsen gennem livslang læring, hvorfor den vigtigste kompetence i disruptionideologien synes at være evnen til at lære nyt og ikke selve det tillærte.

Disruption er med andre ord en ideologi rodfæstet i bevægelse og udvikling. Status quo og stagnation fremstår som modbegreber til disruption, fordi (digital) udvikling er indlejret som imperativ for individ, virksomhed og samfund, hvis Danmark skal kunne begå sig i den globale konkurrence.

Disruption kan derfor anskues som det seneste begreb i rækken af konkurrencestatstermer, der alle er orienteret mod markedet, hvor man skal se mulighederne for udvikling og have modet til at disrupte sig selv. Det opportunistiske, entreprenante menneske, som Pedersen og Korsgaard beskriver, er således også det selvdisruptende menneske. På baggrund af analysen står det klart, at ideen om disruption også tilføjer noget nyt til konkurrencestatsidealene: teknologien har intensiveret udviklingen og sat tempoet i vejret, hvilket også har skruet op for nødvendighedsretorikken. Disruption fremstår med andre ord som et bydende ideal for bevaringen af Danmarks position i fronten af den globale konkurrence, hvorfor både virksomhed, velfærdssamfund og hvert individ bør navigere efter disse idealer – netop for at komme forlæns ind i fremtiden.

Man bør dog spørge sig selv, hvad det gør ved en virksomhedsejer, en hjemmehjælper eller blot et vilkårligt individ, at disse individer får at vide – og skal fortælle sig selv – at det kun bliver en del af fremtiden, hvis det løsriver sig fra det bestående og omdanner stilstand til bevægelse. Tilsyneladende er dette spørgsmål ikke centralt for fortalerne for disruptionsideologien. Så længe truende stagnation omdannes til vækst, vil Danmark kunne bevare sin globale økonomiske førerposition. Stress og et voksende prekariat er mulige konsekvenser af et menneskesyn, hvor individet er underlagt markedsmekanismerne og er mere markedsaktør end menneske.

Litteraturliste

- Arve, Nikolaj, og Markus Bernsen 2008: “Fremtid til salg”. *Weekendavisen*, 2. marts.
- Bernsen, Markus 2019: *Danmark disruptet: tro, håb og tech-giganter*. 1. udgave. Gyldendal, København.
- Bernsen, Markus 2018: “Eleven opdateres”. *Weekendavisen*, 15. juni.
- Bessant, John 1998: “The innovator’s dilemma: When new technologies cause great firms to fail”. *Technovation* 18:10, s 661–62.
- Christensen, Clayton M. 1997: *The Innovator’s Dilemma : When New Technologies Cause Great Firms to Fail*. Harvard Business Review Press, Boston.
- Christensen, Clayton M., og Henry J. Eyring 2011: *The Innovative University: Changing the DNA of Higher Education from the inside Out*. The Jossey-Bass Higher and Adult Education Series, Jossey-Bass, San Francisco.
- Christensen, Clayton M., Jerome H. Grossmann, og Jason Hwang 2008: *The innovator’s prescription*. McGraw-Hill Professional.
- Christensen, Clayton M., Curtis W. Johnson, og Michael B. Horn. 2008. *Disrupting Class: How Disruptive Innovation Will Change the Way the World Learns /*. New York: McGraw-Hill.
- Christensen, Clayton M., Michael E. Raynor, og Rory MacDonald 2015: “What is disruptive innovation”. *Harvard Business Review*, s. 44–53.
- Dare Disrupt. 2018 “Fem teknologiske temaer”.
<https://www.kl.dk/media/15341/kommunernes-teknologiske-fremtid-fuld-version.pdf>
- Disruptionrådet 2017a: “Kommisorium for Disruptionrådet- Partnerskab for Danmarks fremtid”.
<https://bm.dk/media/9595/kommissorium.pdf>
- Disruptionrådet 2017b: “Temaer for kommende drøftelser”.
<https://bm.dk/media/6835/tematiseret-moedeplanf.pdf>

- Domino, Søren 2016: "Forestil dig en Uber-app i hjemmeplejen". *Berlingske Tidende*, 8. juni.
- Flader, Laura 2017: "Sådan rammer disruption uddannelserne". *DI Business*, 20. januar.
- Foucault, Michel 2008: *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978–1979*. Redigeret af Michel Senellart, Francois Ewald, og Alessandro Fontana. Oversat af Graham Burchell. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Freeden, Michael 2004: *Ideology, A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Gans, Joshua 2016: *The Disruption Dilemma*. MIT Press, Cambridge, MA, USA.
- Graziano, Karen A 1998: "The Innovator's Dilemma: When new Technologies Cause Great Firms to Fail, by Clayton M. Christensen." *Journal of Product Innovation Management*, nr. 15, s. 95–97.
- Hein, Tune, og Thomas Honoré 2018: *Disrupt dig selv - og bliv en del af fremtiden*. 1. udgave. 1. oplag. Berlingske, København.
- Hein, Tune og Thomas Honoré 2016: *Disrupt eller dø: en guide til din digitale ledelsesudfordring*. People'sPress, København.
- Henderson, Rebecca M., og Kim B. Clark 1990: "Architectural Innovation: The Reconfiguration of Existing Product Technologies and the Failure of Established Firms". *Administrative Science Quarterly* 35:nr. 1, s. 9–30.
- Hofman-Bang, Thomas 2018: "KPMG-topchef om fremtidens karrierevalg: De unge vil være frie fugle". *Berlingske*, 11. april.
- Holm, Erik 2016: "Danske virksomheder overser digital trussel". *Jyllands-Posten*, 1. januar.
- Innset, Ola 2020: *Markedsvendingen: nyliberalismens historie i Norge*. Fagbokforlaget.
- Kildebogaard, Jesper 2015: "Danmark kan gå glip af den store gevinst". *Jyllands-Posten*, 23. maj.
- Kongensgaard, Kristian 2016: "Disruption er ikke en trussel men en vej til vækst". *Dansk Erhvervsavis*, 11. maj.
- Korsgaard, Ove, Jens Erik Kristensen, og Hans Siggaard Jensen 2017: *Pædagogikkens idehistorie*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Lepore, Jill 2014: "The Disruption Machine - What the Gospel of Disruption Gets Wrong". *The New Yorker* 90: nr. 17. <https://www.newyorker.com/magazine/2014/06/23/the-disruption-machine>
- Lidegaard, Bo 2016: "Hvad har Løkke til fælles med Darwin og Disruption". *Politiken*, 21. december.
- Lindtoft, Christian Bæk 2017: "Folkeskolen skal grundlægge bolværket i kampen mod robotterne". *Politiken*, 20. juni.
- Løw, Jonathan 2016: *Gurubogen: innovation, iværksætter, ledelse*. 1. udgave. Listen Louder, Aarhus.
- Nielsen, Christian Kurt 2010: "Morgendagens vindere". *Berlingske tidende*, 17. oktober.

- Olsen, Karen Witt 2017: "Erhvervsledere strømmer til Singularity University". *DI Business*, nr. 02, s. 26-30.
- Pedersen, Ove K. 2011: *Konkurrencestaten*. Hans Reitzel, København.
- Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2017: *Forlæns ind i fremtiden*.
<https://bm.dk/media/6834/forlaensindifremtiden.pdf>
- Regeringen og Beskæftigelsesministeriet 2019: *Klar til fremtidens job: opfølgning på Disruptionsrådets arbejde*.
<https://bm.dk/media/9600/rapport-klar-til-fremtidens-job.pdf>
- Rydén, Pernille, Torsten Ringberg, og Per Østergaard Jacobsen 2017: *Disrupt dit mindset og få succes med Big Data*. 1. udgave. Jurist- og Økonomforbundet, København.
- Scheuer, Poul 2016: "Vind eller forsvind". *Weekendavisen*, 29. januar.
- Schumpeter, Joseph Alois 1994: *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Routledge, London.
- Thorup, Mikkel. 2019. "Politisk idéhistorie: Fire tilgange". *Politik* 21:nr. 3
<https://doi.org/10.7146/politik.v21i3.113008>
- Toft, Julie Hornbæk 2014: "Hvad er ligheden mellem Mads Skjern og en selvkørende bil?" *Jyllands-Posten*, 1. november.
- Tolstrup, Line 2017: "Du burde lave noget mindre - og gøre det langsommere". *Berlingske tidende*, 23. juni.
- Ørholm, Henrik 2009: "Bliv den dygtigste i klassen". *Jyllands-Posten*, 10. maj.

Hjemmesider:

Hella Joof om disruption. <https://www.facebook.com/partnerskab/videos/666982000171743>.

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

<https://googlesuccesonline.dk/blog/det-er-nu-vi-skal-ud-over-de-digitale-stepper-danmark>

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

<https://www.altinget.dk/digital/artikel/dansk-erhverv-den-digitale-revolution-er-et-kaploeb-om-viden-og-kompetencer>

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

<https://www.berlingske.dk/karriere/disrupt-dig-selv-digitale-ignoranter-er-en-doeende-race>

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

<https://www.businessinsider.com/how-silicon-valley-killed-disruption-2013-9>.

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

<https://www.regeringen.dk/statsministerens-nytaarstale/lars-loekke-rasmussens-nytaarstale-1-januar-2017/>

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

<https://www.afr.com/chanticleer/how-silicon-valley-hijacked-disruption-20200131-p53wfk>

(sidst besøgt d. 15/03/2020)

DET GÆLDSATTE MENNESKE

Gæld og gældsathed i det neoliberale paradigme

Af:

Martine Seedorff Perregaard

Historie

ABSTRACT: Denne artikel analyserer en idealtipe i det neoliberale paradigme, som har præget verdensordenen siden slutningen af 1970'erne: *skyldneren* – det gældsatte menneske. Artiklen beskriver først gæld som historisk fænomen og afdækker de forskellige filosofisk/teoretiske og økonomiske tilgange til gæld og gældsathed. Dernæst undersøger artiklen udviklingen i uddannelsesfinansiering og studiegæld i USA og Storbritannien fra efterkrigstiden og frem til i dag, med fokus på den neoliberale vending i 1970'erne og 1980'erne. Overordnet viser artiklen, at gæld er et ældgammelt kulturelt fænomen, som er blevet et særlig centralt samfundsmæssigt fænomen i finansialiseringens tidsalder. Samtidig forsøger artiklen via den empiriske case om studiegæld at tilbagevise det neoliberale løfte: *"Everyone a shareholder, everyone an owner"* ved at argumentere for, at gæld og gældsathed er hæmmende for social mobilitet og samfundsmæssig lighed.

NØGLEORD: Gæld, neoliberalisme, finanskriser, skyld, lighed.

Indledning

Verden har siden 1980'erne undergået en accelererende globalisering, hvor nationalstater formelt består, men reelt er underordnede den grænseoverskridende markedsøkonomi, stigende international konkurrence og finansialisering. Der er tale om et historisk nybrud, som har medført en række nye dynamikker og aktører, bl.a. i forhold til *gæld*, og aktøren der *har gæld* – *skyldneren*; det gældsatte menneske. Nærværende artikel belyser dette gældsatte menneske.

Gæld kan forstås på mange måder, og fænomenet gæld og det forgældede menneske er blevet diskuteret gennem årtusinder og har givet anledning til folkelig modstand. Penge – og de penge man ikke har, fordi man skylder dem væk – er determinerende for livsvilkår og muligheder, ligesom gældsforhold i samfundet er afgørende for den sociale demografi, (u)lighed og classeskel. Kulturelt sammenkobles gæld ofte med etik, moral og selvdisciplin.

I denne artikel undersøger jeg gældsproblematikken gennem følgende spørgsmål: Hvad kendetegner gæld og det gældsatte menneske, og hvilke positioner er der i den videnskabelige debat om gæld? Hvordan er studiegæld blevet et udbredt fænomen i hhv. USA og Storbritannien, og hvilken folkelig respons og modstand har det mødt?

Artiklen er struktureret i to afsnit, som trækker på en række forskellige kilder. I afsnittet ”Positioner”, hvor jeg behandler de forskellige videnskabelige standpunkter indenfor feltet, anvender jeg filosofiske og teoretiske tekster om emnet, økonomisk-analytiske vinkler på gæld samt empiriske undersøgelser af gæld og gældsathed. Afsnittet peger frem imod min case og den empiriske del af artiklen, hvor jeg undersøger studiegæld i USA og Storbritannien, hvor den har størst betydning, med brug af sekundærlitteratur.

Positioner

Gæld er et af de mest behandlede økonomiske og kulturelle temaer i historien. I dette afsnit udlægger jeg de en række af de mest indflydelsesrige positioner indenfor feltet – fra Karl Marx, Friedrich Nietzsche og Michel Foucault til diverse samtidsforskere. Der er mange, der har beskæftiget sig med gæld, og det kan være svært at opdrive en forsker, der ikke er kritisk overfor fænomenet. Det er samtlige tænkere, der fremhæves i dette afsnit også, men de har alligevel forskellige faglige baggrunde og tilgange.

Afsnittet er inddelt i to underafsnit. Først følger en introduktion til den filosofiske del af emnet. I det efterfølgende underafsnit fokuserer jeg på økonomers tilgang til gæld.

Gæld og økonomi – relationer og moralitet

Én af de mest prominente tænkere, der har forholdt sig til den moralske relation mellem kreditor og skyldner, er den tyske filosof Friedrich Nietzsche (Nietzsche og Henningsen: 1999). I hovedværket *Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift* (1887) så han på de mange måder, mennesket er socialt skabt. Derfor er hans fokus, når han studerer kreditor/skyldner-relationen og evnen til at afbetale gæld, ikke blot på penge, men på hvordan gælds-fænomenet og især de implicite menneskelige relationer har en social og samfundsmæssig funktion (Lazzarato: 2012). Han anser kreditor/skyldner-relationen for værende yderst intim, og han lægger vægt på, at den er både skabt af og opretholder samfundets moral og værdier – såsom det at love noget (løftet om tilbagebetaling) – og hvordan dette leder det gældsatte individ til at huske sin gældsforpligtelse og i forlængelse heraf at være samvittighedsfuld omkring denne og afdrage på sin gæld (ibid.). Nietzsche fremhæver desuden begreber som 'skyld' og 'pligt' som væsentlige i dette semantiske felt og hævdede, at et samfund kan facilitere, at mennesker holder deres løfter ved at konstruere deres hukommelse og samvittighed (ibid.: 41). Der er således tale om en logik, som individet internaliserer, og ifølge Nietzsche er det i gældsspørgsmålets arena, at man primært kreerer dette "bolværk imod glemslen" (ibid.: 40). Nietzsche anså det økonomiske aspekt i kreditor/skyldner-relationen som uadskilleligt fra "produktionen af subjektet," og dette leder til en sammenkobling imellem økonomi og arbejde i traditionel og konkret forstand – og imellem menneskelig eksistens og moral (ibid.: 11).

Den italienske sociolog og filosof Maurizio Lazzarato har også behandlet gældsspørgsmålet med en tilgang inspireret af Marx og Nietzsche. Ligesom Nietzsche har han et særligt fokus på kreditor/skyldner-relationen, som han mener, er med til at intensivere problemer som udnyttelse og dominans mellem mennesker, og som han desuden relaterer direkte til neoliberalismen og spørgsmålet om økonomisk ulighed (ibid.: 8). Lazzarato bruger klasse modsætninger og begreber som 'kapitalen' til at beskrive gældsproblematikken. Han mener, at der i kreditor/skyldner-relationen ligger en videreførelse af et system, hvor der er en besiddende (og dermed herskende) klasse og en ikke-besiddende klasse (ibid.).

Lazzarato mener, at vi lever i en gældsøkonomi og et kapitalistisk system, som hviler på ryggen af de manges gældsathed, og han sammenligner systemet med den måde, samfundstoppen i det 19.

århundredes industrielle samfund levede af de manges hårde og dårligt betalte arbejde og ringe rettigheder. Lazzarato påpeger, at gældsøkonomien er blevet befæstet i *credit card-kulturen*, som giver borgerne nem adgang til forbrug – et forbrug, der vil fastholde dem i gæld. Ifølge Lazzarato har få ting ændret sig siden Marx' tid og analyser. Mekanismerne og de grundlæggende problemer er de samme, men de har ændret udtryk. Han mener fx, at den nye finanskultur bliver formet af centrale internationale institutioner, f.eks. EU og Den Europæiske Centralbank, hvilket ifølge ham bidrager til at fastholde magten på få hænder og udelukke majoriteten af almindelige arbejdende (og gældsatte) borgere fra indflydelse (ibid.). Dette skaber ifølge Lazzarato det gældsatte menneske, som ifølge ham tilbageviser "neoliberalismens løfte" om "Everyone a shareholder, everyone an owner, everyone an entrepreneur" (ibid.: 9).

Lazzarato skriver sig ind i en tradition, der går tilbage til Nietzsche og senere blev båret frem af den franske filosof Michel Foucault. Foucault forholdt sig i forlængelse af Nietzsche til produktionen af selvet, moraliteten og subjektiviteten (ibid.: 42). Det kommer eksempelvis til udtryk i hans fortolkning af begrebet human kapital. For Foucault var human kapital bl.a. funderet i uddannelse (hvilket jeg vil komme nærmere ind på senere) og et produkt af den neoliberale kultur og rationalitet (Foucault, Bundgård og Bruvik 2015). Foucault talte om mennesket i det neoliberale paradigme som "an entrepreneur of himself." Lazzarato relaterer dette fænomen til gældsøkonomien og kreditor/skyldner-relationen: "In the debt economy, to become human capital or an entrepreneur of the self means assuming the costs as well as the risks of a flexible and financialized economy" (Lazzarato 2012). Med andre ord mener Lazzarato, i forlængelse af Foucault og hans human kapital-begreb, at man skal se gældsøkonomien som et udtryk for det neoliberale kapitalistiske paradigme. I Lazzaratos marxistisk funderede kritik af gældsøkonomien ser han i forlængelse heraf human kapital-forholdet som udtryk for den asymmetriske magtrelation imellem kreditor og skyldner (ibid.).

I en dansk sammenhæng har idéhistoriker og professor ved Aarhus Universitet Mikkel Thorup gjort sig til spydspids indenfor den akademiske diskussion om gæld, det gældsatte menneske og klassesamfundet. Thorup trækker på mange af de samme temaer som Nietzsche og Lazzarato. Hans bog *Du skylder!* (Thorup 2016) belyser, hvordan økonomisk og moralsk gæld i vestlig kultur er dybt forbundne, og han fokuserer på så forskellige områder som litteraturen, teologien, filosofien, politik og historie, der alle er med til at definere, hvad gæld egentlig er. Det kan desuden være med til at belyse, hvorfor vi har en markeds- og gældsøkonomi, og hvilken samfundsmæssig funktion dette tjener (Thorup 2016).

Thorup problematiserer italesættelsen af gæld, både statsgæld og den private husholdningsgæld, som noget, der grundlæggende er relateret til det enkelte menneskes moral og selvdisciplin. Det er f.eks. det, han kalder ”husholdningstermer”, som man bruger til at beskrive makroøkonomien (”man må yde, før man kan nyde” f.eks.), og han stiller sig kritisk overfor slut-2000’ernes krisehåndtering, bl.a. med reference til de store bankpakker med hvilke regeringerne holdt hånden under bankerne. Han mener således, at fokus i diskussion af krisen og gældsbyrden bør flyttes fra de enkelte individer og familier, der havde haft ”forbrugsfest” i 2000’erne, og hen til den globalt organiserede kapital (ibid.). Således har Thorup altså meget til fælles med både Marx, hvis sprog han ligesom Lazzarato gør brug af til at beskrive udnyttelsen og uligheden. Ligesom Lazzarato argumenterer Thorup for, at man kan argumentere for, at nutidens *debt* har erstattet industrialiseringens *labor*. Som eksempel refererer han til *The Nomadic Hive Manifesto*, som blev skrevet i 2010 i London af en protestbevægelse imod studiegæld og generelle velfærdsnedskæringer under finanskrisen. Manifestet trækker på *Det Kommunistiske Manifests* berømte indledende sætning, som bliver omskrevet til ”Et spøgelse hjem søger Europa – et spøgelse bestående af gælds-slaver (...).”

Økonomiens veje

Den nyligt afdøde amerikanske antropolog David Graeber er en af de nyere forskere indenfor gældsforskningen. Han er bl.a. kendt for værket *Debt: The First 5000 Years* (Graeber 2011), der er blevet en central reference i feltet. Bogen ledte til artiklen ”Can Debt Spark Revolution?”, hvor han tematiserer, hvordan *Occupy*-bevægelsen med slogannet ”We are the 99%”, har været med til at genpolitisere klassespørgsmålet i USA (Graeber 2011). Klasse, mente Graeber, er uadskilleligt fra gældsforholdene, og han påpegede, at ”We are the 99%”-slogannet indikerer, hvordan den ene procent (bl.a.) er kreditorer, mens den resterende befolkning er skyldnere (ibid.). Både i bogen og i artiklen ser Graeber på, hvordan mange centrale begivenheder gennem historien har kredset om gæld – bl.a. Den Amerikanske Revolution og skabelsen af demokratiet i det antikke Grækenland (ibid.: 23). Samtidig pointerer han, at gæld er et menneskeligt isolerende fænomen, som det er svært at mobilisere folk omkring, men måske, skriver han, repræsenterer de sociale bevægelser, der er opstået i kølvandet på finanskrisen et lignende historisk brud (ibid.).

Igennem sit forfatterskab trak Graeber på flere økonomer, herunder økonomiprofessor Steve Keen. Keen er erklæret post-keynesianist. *Keynesianist* fordi han ønsker at videreføre John Maynard Keynes’ *General Theory*. *Post-keynesianist* fordi han samtidig mener, at Keynes aldrig selv lykkedes

med det opgør med vanetænkningen indenfor økonomien, som han adresserede behovet for (Keen 2002). Keen driver bloggen *debtdeflation.com*, hvor han, i et populærvidenskabeligt sprog, udlægger sin forskning på gældsområdet. Her lægger han vægt på, hvordan den private gæld, der steg voldsomt i forbindelse med finanskrisen i 2008, er et resultat af en ureguleret finanskapitalisme. Ifølge Keen bliver *finance* først et problem, når dets primære aktivitet er spekulation (ibid.). Dette, hævder Keen, er tilfældet i dag – og var det i forbindelse med krakket i '08. Finanssektorens størrelse er direkte relateret til den private gæld. En for stor finanssektor, skriver han, bliver en paralleløkonomi, der i stedet for at fungere som en service for den faktiske økonomi får sit eget liv (ibid.: 20). Keen påpeger, at de fleste OECD-lande og især USA bør reducere den private gæld kraftigt med henblik på at opnå en mere stabil finansiel sektor (ibid.).

I forhold til Keen har Professor i økonomisk geografi Paul Langley arbejdet mere empirisk med gældsphænomenet. Han har fokus på den angelsaksiske verdens gældsøkonomi, herunder credit card-kulturen. Langleys tilgang til gældsproblematikken er mere sociologisk end Keens, idet han anskuer gæld som resultat af performativitet (Langley 2008). Ligesom Keen peger Langley på den globale finanssektor som direkte relateret til den private gældskrise, men han undersøger, hvordan den nuværende finansielle (krise)situation er muliggjort gennem sproget og performance. Langley inddeler de forskellige aktører i det nuværende økonomiske system i tre grupper:

1. *Revolvers* som mestrer at besidde credit cards – de er dygtige bankkunder og betalere, som navigerer godt indenfor det eksisterende banksystem
2. *Mortgagers* der ligeledes er dygtige til at aflæse systemet og navigere hensigtsmæssigt indenfor det; denne gruppe har forstået af investere i deres bolig, og de ser boligen som et investeringsobjekt
3. *Busted borrowers* – dem som ikke kan navigere indenfor systemet, som ingen midler har sidst på måneden, og som ikke har (kunnet) investere, eksempelvis i fast ejendom og som ikke kan leve på credits (ibid.: 9).

Langleys ærinde er at vise, hvordan man via en kvalitativ analyse af udviklingen indenfor det eksisterende system kan kortlægge, hvordan det fungerer (ibid.: 1).

I forlængelse heraf har Melinda Cooper skrevet en bog om konvergensen mellem neoliberalismen og konservatismen, herunder de såkaldte *family values*, som også adresserer gæld. Familieværdier og en generel konservatisme, viser Cooper, er således blevet brugt til at legitimere den høje

husholdningsgæld i den angelsaksiske verden. Cooper påpeger bl.a., hvordan 1960'erne overordnet var præget af en åbenhed overfor statsligt at understøtte uddannelse, mens at man siden 1980'erne har været orienteret imod privat uddannelsesinvestering i hele den angelsaksiske verden. Her fremhæver Cooper 1980-valget af Ronald Reagan som neoliberalismens og konservatismens realpolitiske sejr (ibid.: 226). Reagan hyldede de traditionelle familieværdier – og familiens ansvar – og sammen med sit britiske modstykke Margaret Thatcher, er han også blevet symbolet på neoliberalismens og konservatismens sejrsgang på uddannelsesområdet, hvor familien og det private initiativ i stigende grad har overtaget fra staten. Dette skifte blev ifølge Cooper legitimeret gennem argumentet, at det er individets og familiens ansvar at sikre sig selv, f.eks. ved at tage private lån til uddannelse. Når det er individets eller familiens ansvar at betale for uddannelse, fremfor at man kan tage lukrative offentlige lån (hvilket før i tiden var kutyme i UK), eller at uddannelse som i Skandinavien er gratis, så er den logiske konsekvens den forgældelse, mange britiske og amerikanske unge og deres familier i dag står i (Cooper 2017).

Opsummerende har jeg i dette afsnit beskæftiget mig med de forskellige positioner indenfor gældsforskningen. Indenfor social- og humanvidenskaben finder vi tænkere som Nietzsche, Lazzarato og Thorup. Nietzsche var blandt de første til at forsøge at begribe kreditor/skyldnerrelationen, hvad gæld er som social institution, og hvilken samfundsfunktion den tjener. Mange har siden trukket på Nietzsche, som sammen med Marx udgør det teoretiske bagtæppe for Lazzarato. Han problematiserer med en marxistisk optik på ulighed og kapitalisme, og han bygger sin tilgang på Nietzsche. Det samme gør Thorup. Lazzarato og Thorup henter også begge redskaber i et mere poststrukturalistisk univers, hvor Foucault udgør den primære inspiration. Således opstår et mix imellem et klassisk marxistisk sprog, hvor klasse modsætninger er det væsentligste, og poststrukturalismen, hvor man kigger på narrativer og semantikker for at begribe verden. Dette kommer også til udtryk hos Langley, hvis analyse er empirisk, men samtidig trækker på begrebet performativitet i sin tilgang. Anderledes aktivistisk er Graeber, der på trods af sin antropologbaggrund går ind i økonomisk diskussion af gæld som ulighedsskabende og nedbrydende for middel- og arbejderklassen. Han trækker på flere økonomer, herunder post-keynesianisten Steve Keen. Endelig har Cooper skrevet et omfattende værk om konvergensen imellem neoliberalisme og konservatisme, som hun eksemplificerer med studiegælds fænomenet – en omfattende problematik i den angelsaksiske verden. Her peger hun på, hvordan idéen om det individuelle ansvar (dybt forankret i

(neo)liberalismen) og familiens betydning i samfundet (dybt forankret i konservatismen) har bidraget til en kraftig reduktion i britisk og amerikansk offentlig investering i uddannelse.

Studiegæld i den angelsaksiske verden – pædagogik og normbærende institution

En af demokraten Bernie Sanders' vigtigste mærkesager i primærvalgkampene i både 2016 og 2020 blev udtrykt gennem sloganet "College for all and cancel all student debt" (<https://berniesanders.com/issues/free-college-cancel-debt/>). Sanders' budskab og den opbakning, det (måske imod forventning) vandt i store dele af det amerikanske samfund, viser, at gældsøkonomien optager mange. I dette afsnit benytter jeg studiegæld som en indgangsvinkel til at forstå gældsøkonomiens udvikling. Først tematiserer jeg problematikken omkring studiegæld i hhv. USA og Storbritannien. I underafsnittet "Fra velfærdsstat til konkurrencestat" redegør jeg for udviklingen i USA og UK, hvor jeg sammenligner de to samfund og systemer. Til slut uddyber jeg i underafsnittet "Folkeligt modsvar" historien om de folkelige bevægelser, der det seneste årti er blomstret frem i opposition til gældsøkonomien. Dette gør jeg med særligt fokus på Occupy-bevægelsen, herunder Occupy Student Debt, som opstod i New York City, men som spredte sig til op imod 1000 byer på verdensplan. Til sidst vil jeg kort argumentere for, at studiegæld skal forstås som en form for pædagogik og en normbærende institution i den angelsaksiske verden.

Fra velfærdsstat til konkurrencestat

Nobelprismodtageren Gary Becker, der var én af Chicago-skolens bærende kræfter, var generel modstander af statslig indblanding i økonomien. Om uddannelse og human kapital skrev han: "What constitutes a successful investment in human capital, either at individual or national level? One has to start with the family" (Cooper 2017). Citatet illustrerer den tidligere nævnte konvergens mellem konservatisme og den neoliberale Chicago-skole, som har vundet hævd i den amerikanske tilgang til uddannelse, herunder finansieringen heraf, siden 1980'erne. Siden årtusindeskiftet er den generelle private gæld nærmest eksploderet, og i 2012 havde amerikanerne 966 milliarder USD i *studiegæld* (ibid.: 261). Den omfattende gæld skyldes primært to ting: For det første er *tuition fees* på universiteterne steget betragteligt. For det andet er mulighederne for at tage fordelagtige lån til

uddannelsesfinansiering, f.eks. hos staten, blevet indskrænket (ibid.). Disse forhold betyder, at mange unge får hjælp til finansieringen af deres uddannelse – deres forældre tager måske et lån i deres bolig – og det betyder, at mange unge efter endt uddannelse er så forgældede, at de ikke har råd til at flytte hjemmefra, hvilket indskrænker jobmulighederne. Ultimativt resulterer dette i, at unge fra dårligere bemidlede baggrunde i højere grad fravælger uddannelse, fordi de simpelthen ikke har råd til en sådan investering i deres fremtid (og humane kapital).

Men sådan har USA ikke altid set ud. I 1960'erne så man en stigning i offentlig investering i uddannelse – ligesom lønningerne generelt steg. Disse to ting gjorde det muligt for unge af begge køn og fra forskellige baggrunde at komme på college og at blive økonomisk frigjorte fra deres forældre langt tidligere i livet end i dag, hvor rekordmange amerikanere under tredive stadig bor hjemme (ibid.: 217). Men hvordan skete det? Ifølge Melinda Cooper var mange neoliberale- og konservative aktører i 1960'erne, heriblandt en ung Ronald Reagan, dybt bekymrede for den venstreorienterede og antiautoritære udvikling på de amerikanske universiteter. Flere neoliberale tænkere, herunder økonomen Milton Friedman fra Chicago Skolen, kobede den stigende adgangsfrihed til højere uddannelse (grundet den offentlige investering heri) med ”studenterbevægelsens militarisme” (ibid.: 218). Løsningen var at hæve prisen for at gå på college. Mere end et årti senere tog Reagan disse tanker med sig ind i præsidentembedet.

I dag er de stipendier, som unge fra såkaldte lavindkomst-husstande kan modtage, blevet langt mindre generøse. I 1970'erne dækkede de ofte både *tuition fees* og leveomkostninger. Både *fees* og leveomkostninger er steget siden dengang, og det er kun blevet sværere at kvalificere sig til stipendier. Derudover er de officielle statslige studielån blevet dyrere, og for mange familier er det derfor billigere at tage lån i deres hus, og der er således opstået et privat lånemarked, hvor unge og deres familier kan have svært ved at navigere og afbetale på deres gæld (ibid.: 219).

Dette var en del af et skred fra velfærdsstaten til konkurrencestaten. Fra slutningen af 1970'erne skete et skred i troen på velfærdsstaten, og det keynesianske efterkrigstidsparadigme lakkede mod enden. Reagans jordskredssejr ved præsidentvalget i 1980 blev begyndelsen på en ny tid. Professor ved City University of New York David Harvey har kaldt epoken fra omkring slut-70'erne og start-80'erne for “the neoliberal turn” (Harvey 2005). Reagan blev valgt i USA, Thatcher i Storbritannien, den langsomme liberalisering af Kina tog fart, og 1980'erne blev begyndelsen på enden for østblokken. Reagan gjorde op med, hvad han betragtede som en uamerikansk tilgang til staten og dens funktion, og meget af både hans og Thatchers eftermæle handler sig om deres monetarisme og

nedskæringerne i de offentlige budgetter, herunder offentlig adgang til uddannelse og uddannelsesfinansiering (Cooper 2017).

I Storbritannien skete der i perioden et brud i uddannelsesfinansieringen. Én af dem, der har påpeget dette, er Robert Andersen, professor emeritus i historie på University of Edinburgh, som har forsket i britisk universitets- og uddannelsespolitisk historie. Før 1980'erne var grundprincippet, at alle unge, der var kvalificerede til at tage en uddannelse, skulle have muligheden. Det medførte naturligt ændringer i universiteternes *fees* og især diverse finansieringsmuligheder for unge fra middel- og arbejderklassehjem, og der kom i det hele taget langt flere universitetsstuderende.

Siden 1980'erne har britiske politikere imidlertid lagt sig i forlængelse af neoliberale tankegange ved at gøre individualisme og konkurrence til kerneværdier på uddannelsesområdet, inspireret af den amerikanske model (<http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/university-fees-in-historical-perspective>). I 1998 reintroducerede man *fees*, som de studerende reelt selv skal betale, og man fastsatte beløbet 1000 GBP for et år (ibid.). I 2010 var det steget til omkring 9000 GBP for et år, hvilket svarer til knap 74 000 danske kroner. Det har gjort en universitetsuddannelse for en umulighed for de fleste. Dette *full fee-regime*, hvor de studerende grundlæggende selv skal finansiere deres uddannelse, har ligesom i USA medført et stort privat lånemarked.

Folkeligt modsvar

Gældsproblematikken har gennem historien affødt respons i form af folkelige modstandsbevægelser. Som jeg var inde på i det foregående afsnit, har man de senere år været vidne til deciderede gældsstrejker, og både intellektuelle og aktivister ser disse som en erstatning for den tidligere arbejdsstrejke (Thorup 2016). Med gældsstrejkerne bevæger man sig igen ind i et marxistisk univers og i et felt, hvor de tanker, der produceres på universiteterne, fører til aktivisme udenfor dem. Marxismen har en lang tradition for at inspirere til konkret politisk handling, hvilket også gør sig gældende i *The Nomadic Hive Manifesto*, som blev skrevet af en britisk protestbevægelse under finanskrisen, og som refererede direkte til *Det Kommunistiske Manifest* (jf. citatet på foregående side). Dette manifest blev skrevet under, da cirka 200 kunststuderende besatte National Gallery i London i 2010, hvor nye prisstigninger på universiteterne netop var blevet vedtaget af det britiske parlament. Aktionen indgik i en bølge af protester, udført af studerende, og den var affødt af de mange græsrodsbevægelser, der opstod i kølvandet på finanskrisen. Flere deltagere i disse protester er også blevet sat i forbindelse med Occupy Wall Street, der opstod i USA i 2011

(<http://www.artmonthly.co.uk/magazine/site/article/dean-kenning-protest-occupy-transform-february-2011>).

Slagordet *occupy* går igen flere steder, og ordet i sig selv er nærmest blevet synonymt med gæld. Occupy blev dog et paraplybegreb, hvorfra utallige bevægelser udløb i starten af 2010'erne, under den globale finansielle krise, der sendte millioner af mennesker ud i arbejdsløshed; de mistede i hobetal deres opsparinger, og mange familier måtte gå fra hus og hjem. *Occupy Student Debt* var en af disse udløbere med fokus udelukkende på den enorme gæld, som studerende opbygger, og i særdeleshed havde opbygget op imod krisen i 2008. Finanskrisen skabte en historisk global ungdomsarbejdsløshed – i Sydeuropa taler man ligefrem om en tabt generation – og i den angelsaksiske verden har dette medvirket til, at unge mennesker reelt er gældsatte for livet p.g.a. deres studier. Mange er simpelthen ikke i stand til at afbetale. Førnævnte bevægelse omkring Bernie Sanders og andre progressive demokrater er eksempler på, hvordan politikere har adresseret spørgsmålet om studiegæld, og hvordan der er sket et nybrud i amerikansk politik, hvor folkevalgte efterlyser omfattende reformer af det amerikanske uddannelsesfinansieringssystem, hvilket har vundet genklang hos en betragtelig del af befolkningen. David Graeber påpegede også, at den såkaldte klassebevidsthed har fået en større plads hos mange amerikanere på grund af gældsøkonomien, herunder studiegældskrisen, og en generel ulighedskrise, der sætter det amerikanske demokrati under pres (Graeber 2011). Denne genpolitisering af klassespørgsmålet i USA manifesterer sig nu hos folkevalgte politikere, der ikke er bange for at erklære sig socialdemokrater eller endda socialister. Imens Occupy, herunder Occupy Student Debt, har et amerikansk udgangspunkt, opstod der i Storbritannien lignende studenterbevægelser (jf. aktionen på The National Gallery i London), og de har kun taget til i styrke og omfang i forbindelse med udviklingen på uddannelsesfinansieringsområdet i UK, hvor et *full fee*-regime efter amerikansk forbillede nu er modellen.

I dette afsnit har jeg behandlet et af gældsøkonomiens udtryk ved at fokusere på en case: Studiegæld i den angelsaksiske verden. Grundlæggende handler studiegældsproblematikken om, at man fra 1970'erne har bevæget sig i en anden ideologisk retning, end den der udgjorde klangbunden for den vestlige verdens velfærdspolitik i efterkrigstiden; en keynesianisme, som var udgangspunkt for synet på statens størrelse og offentlige investeringer i forskellige såkaldte velfærdsområder. I et historisk perspektiv kan man tale om en ideologisk rejse fra troen på en stærk velfærdsstat til troen på en konkurrencestat. Hvor man i efterkrigstiden nærrede en tro på statens rolle i at sikre sine borgere muligheder, herunder uddannelse, ser man i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne en

drejning imod markedsøkonomien, det private initiativ og konkurrencestaten. Omend der er forskel på USA og Storbritannien, er det moderne britiske uddannelsesfinansieringssystem i høj grad skabt efter amerikansk forbillede.

Melinda Cooper har påpeget, at flere af skridtene væk fra offentlig adgang til uddannelse, i både USA og UK, blev taget af konservative politikere, der tror på, at individer, familier og det private initiativ skal spille en central rolle i udformningen af samfundet på bekostning af staten. Konsekvensen af dette ideologiske udgangspunkt er, at uddannelse er et familieansvar. Gældsforholdene omkring uddannelse er desuden en afledt effekt af en generel finansialisering af økonomien, ligesom krisen i 2008 har været med til at accelerere studiegældsproblematikken og gældsøkonomien i det hele taget. Dette har grundlæggende at gøre med, at man i den globaliserede finansøkonomi ikke har rigide adskillelser, f.eks. imellem banker og finansbanker, hvilke medførte de mange usikre lån, der blev givet op til krakket i 2008.

I forlængelse af dette er der opstået en række folkelige modbevægelser, og man taler om en genpolitisering af klassespørgsmålet i den vestlige verden. Den mest kendte bevægelse er Occupy, som jeg har beskæftiget mig med i dette kapitel, men der er flere afledte effekter og bevægelser, herunder Debt Jubilee. Derudover er flere etablerede politikere begyndt at italesætte gældsøkonomien, herunder studiegældsproblemet, som et væsentligt tema i moderne politik. Hvad jeg uddrager af min undersøgelse af dette felt er, at man kan anskue studiegæld som en form for pædagogik og en normbærende institution i den angelsaksiske verden, som gennem bevidste ideologisk og politisk valg ansporer og fastholder individer i en samfundsmæssig ageren, som ikke er til deres eget bedste.

Konklusion

En af historikerens opgaver er at beskrive *bevægelse og brud gennem tid og rum*. Heri ligger en analytisk og akademisk forpligtelse – for bevægelser kan fortolkes og beskrives på mange måder, ligesom brudfladerne kan identificeres mange steder.

Jeg vælger i lighed med mange andre forskere, der har beskæftiget sig med neoliberalisme, at lægge et snit i slutningen af 1970'erne. Perioden før – fra 1945 og frem til slutningen af '70'erne – kan man kalde det keynesianske paradigme eller et velfærdsparadigme. Siden slutningen af 1970erne har vi med den neoliberale epoke set en accelerering i den globale finanskapitalisme og en

værdimæssig bevægelse imod mere konkurrence og individualisme. Disse værdier afspejler sig bl.a. i pædagogik og uddannelsessystemer – og ikke mindst på uddannelsesfinansieringsområdet.

Denne artikel har centreret sig om gæld og det gældsatte menneske – én aktør blandt flere i den neoliberale verden. Gæld som selvstændigt fænomen er langt ældre end kapitalismen; gæld kan spores tilbage langt tilbage i tid, men denne artikel handler om skyld og skyldnere i neoliberalismens tidsalder. Opsummerende kan man sige, at det gældsatte menneske er kendetegnet af sin relation til dennes kreditor, hvilket indebærer et magtforhold, hvor disciplin, etik og styrke udgør væsentlige komponenter. Gældsøkonomien afspejler en neoliberal kapitalisme, men beror på en tusinde år lang kulturel praksis.

Studiegæld er blevet en selvstændig problematik, som studeres og diskuteres på lige fod med bolig- og forbrugsgæld. Hvorfor? Givetvis fordi fænomenet er voksende som symptom på en neoliberalisme, der ikke holder sit løfte om at alle potentielt kan blive investorer og entreprenører. Gældsøkonomien og studiegældsspørgsmålet igangsætter en række diskussioner om muligheder, lighed og reel frihed i kapitalismens tidsalder, og det er bl.a. her, man kan lægge et snit ved slutningen af 1970'erne, hvor synet på uddannelse som velfærdspost, og hvad der bør være statens ansvarsområde, ændrede sig, ikke mindst i den angelsaksiske verden, hvor gælden har afstedkommet en genpolitisering af klasse-spørgsmålet, fordelingspolitik og ulighed. Dette er siden årtusindeskiftet, og ikke mindst i.f.m. gælds- og finanskrisen i 2008, kommet til udtryk i massive folkelige bevægelser, der ønsker et opgør med denne.

Litteraturliste:

- Chomsky, Noam (2012): *Occupy*, Penguin Books.
- Cooper, Melinda (2017): *Family Values*, Princeton University Press.
- Engels, Friedrich, Marx, Karl, *Det Kommunistiske Manifest*, gengivelse af udgaven fra Forlaget Tiden (1976): *Marxismens klassikere 1*.
- Foucault, Michel, oversættelse: Bundgård, Peer F., red.: Heinskou Bruvik, Marie (2015): *Biopolitikens Fødsel – Forelæsninger på College de France 1978-1979*, Hans Reitzels Forlag.
- Graeber, David (2011): *Debt: The first 5000 years*, Melville House Publishing.
- Harvey, David (2005): *Freedom's just another word*, Oxford University Press.
- Keen, Steve (2002): *Debunking Economics*, University of Western Sidney.
- Korsgaard, Ove, Kristensen, Jens Erik, Siggaard Jensen, Hans (2017): *Pædagogikkens idéhistorie*, Aarhus Universitetsforlag.

- Langley, Paul (2008): "The Everyday Life of Global Finance: Saving and Borrowing in Anglo-America", Oxford Scholarship Online.
- Lazzarato, Mauricio (2012): *The Making of the indebted man*, MIT Press.
- Nietzsche, Friedrich, oversættelse/red.: Henningsen, Niels (1999): *Moralens Oprindelse: Et stridsskrift*, Det Lille Forlag.
- Stjernfelt, Frederik m.fl. (2018): *Kampen om mennesket – forskellige menneskebilleder og deres grænsestrid*, Hans Reitzels Forlag.
- Thorup, Mikkel (2016): *Du Skylder! Om moralsk & økonomisk gæld*, Forlaget Klim.

Hjemmesider:

<http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/university-fees-in-historical-perspective> (sidst besøgt 5.4.2021)

https://www.information.dk/udland/2017/11/finanssektoren-traenger-dele-vores-samfund-bevidsthed-skader-baeredygtige-udvikling?lst_tag (sidst besøgt 7.1.2021)

<https://www.usnews.com/news/elections/articles/2020-03-11/young-voters-love-bernie-sanders-but-older-voters-gave-joe-biden-the-win> (sidst besøgt 2.1.2021)

<https://berniesanders.com/issues/free-college-cancel-debt/> (sidst besøgt 2.1.2021)

<http://www.educationengland.org.uk/documents/robbins/robbins1963.html> (sidst besøgt 2.1.2021)

<https://www.gov.uk/government/consultations/higher-education-white-paper-students-at-the-heart-of-the-system> (sidst besøgt 3.1.2021)

<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7399/> (sidst besøgt 3.1.2021)

<https://criticallegalthinking.com/2010/12/11/the-nomadic-hive-manifesto/> (sidst besøgt 11.1.2021)

<http://www.artmonthly.co.uk/magazine/site/article/dean-kenning-protest-occupy-transform-february-2011>
(sidst besøgt 5.4.2021)

<https://jubileedebt.org.uk/tag/student-debt> (sidst besøgt 10.1.2021)

Film:

- Ferguson, Charles, *Inside Job*, 2010, bl.a. tilgængelig på netflix.com

Udbredelsen af nudging i Danmark siden 2010

Af:

Kathrine Wang Langer

Historie

ABSTRACT: Denne artikel undersøger udbredelsen af nudging i Danmark siden 2010. Igennem en analyse af danske artikler, tv-programmer og organisatoriske netværk argumenterer artiklen for, at nudging er blevet udbredt og implementeret ved et samspil mellem adfærdsforsker og lektor Pelle Guldborg Hansens virke og rolle i oprettelsen af danske nudgingnetværk, brugen af nudging i populærprogrammer samt diverse initiativer foretaget af offentlige instanser. Artiklen viser desuden, at den danske regerings brug af nudging siden Covid-19 pandemiens ankomst er blevet et vigtigt redskab i håndteringen af Covid-19 i Danmark, hvilket har medført en stigende biopolitisk regulering af samfundets individer.

NØGLEORD: Nudging, adfærdøkonomi, netværker, Covid-19, biopolitik.

Introduktion

Grønne fodspor, pile på gulvet og en flue i et pissoir – tegn som skal guide vores adfærd – er blevet en naturlig del af det offentlige rum. Fænomenet hedder ”nudging” eller et ”nudge”. Nudging blev populariseret igennem økonomen Richard H. Thalers og juristen Cass R. Sunsteins bog *Nudge: Improving decisions about Health, Wealth and Happiness* (Thaler og Sunstein 2008). Hvis man oversætter nudging til dansk, bliver det til at ”skubbe” eller et ”skub”, dvs. det refererer til en række udspil, der ”skubber” folk i en bestemt retning, uden at tage deres frie vilje fra dem. Med en helt ny udfordring, som Covid-19, bliver nudging måske det redskab, der kan være med til at bekæmpe pandemien i forhold til at understøtte de mange nye påbud.

Men hvad dækker nudging egentlig over, hvor kommer det fra? Hvornår, af hvem og hvordan kom begrebet til Danmark? Hvordan er begrebet blevet italesat, og hvordan er det blevet udbredt i Danmark? Hvordan har det haft indflydelse på håndteringen af Covid-19 i Danmark? Formålet med denne artikel er at besvare disse spørgsmål og dermed sætte forskningen i nudging på landkortet i den danske historievidenskab.

Nudging er en variant af adfærdsøkonomien, som har rødder tilbage til 1940erne og endda længere. Floris Heukelom har i sin bog *Behavioral Economics: A history* (Heukelom 2014) fra 2014 arbejdet med betydningen, opkomsten og ikke mindst udviklingen af adfærdsøkonomien. I de sidste kapitler af bogen kommer han ind på forskerne Daniel Kahnemans og Amos Tverskys samarbejde fra 1970erne og frem, der virkelig satte skub i den nyere adfærdsøkonomi. I et opgør med antagelserne bag den neoklassiske økonomiforståelse satte Kahneman og Tversky spørgsmålstegn ved, om mennesket er rationelt (ibid.: 97-98). Et rationelt menneske er et menneske, der altid tænker og gør det optimale for sig selv, som gør det, der tjener dets eget bedste på alle livsområder. Ifølge Kahneman og Tversky harmonerede den neoklassiske antagelse ikke med de adfærdsmønstre, de iagttog i deres forskning. Foranlediget heraf blev adfærdsøkonomien mødt med interesse fra økonomen Richard Thaler, som sammen med Kahneman og Tversky var blandt feltets største fortalere i 1980erne (ibid.: 148). Igennem Thalers arbejde, og hans senere samarbejde med juristen Cass Sunstein, er der sket en løbende definering af adfærdsøkonomien igennem 1990erne og 2000erne (ibid.: 171).

Hvor adfærdsøkonomien er blevet grundigt belyst i forskningen, har nudgings opståen, udvikling og udbredelse i andre lande ikke været et stort emne i forskningen. I bogen *How Far to Nudge?* (John 2018) vurderer Peter John dog nudgingens succes og begrænsninger og sætter rammer op for fremtidig brug af offentlige adfærdspolitikker. Desuden belyser han, hvordan nudging i England og USA er kommet på den politiske dagsorden, hvor det er blevet et fundament for oprettelsen af adskillige adfærdsenheder. Helt konkret fokuserer John på organisationen The Behavioural Insights Team (BIT), som blev oprettet som en enhed i det engelske kabinetskontor i 2010 og senere udviklede sig til en selvstændig og international nudgeenhed (ibid.: 76, 81). I USA blev der allerede i 2009 gjort tiltag for at implementere nudging i regeringsprojekter bl.a. ved, at den daværende præsident Barack Obama ansatte Cass Sunstein som leder for The Office of Information and Regulatory Affairs (ibid.: 81; [Cass Sunstein | CBS - Copenhagen Business School](#)). Inden da havde Obama allerede i 2008 mødt både Sunstein og Thaler, hvor Thaler blev en uformel rådgiver for Obama (Information 7. november 2008).

Mens der er altså skrevet om, hvordan nudging er opstået, modtaget og udbredt i England og USA, eksisterer der ingen litteratur om nudgings indførelse og udbredelse i en dansk kontekst. Det er dette forskningsmæssige hul, som denne artikel søger at udfylde.

Nudging som biopolitik

Artiklens teoretiske udgangspunkt er Michel Foucaults begreber om biopolitik, *gouvernementalitet* og *homo economicus*. Foucault skriver: "... a power that exerts a positive influence on life, that endeavors to administer, optimize, and, multiply it, subjecting it to precise controls and comprehensive regulations" (Foucault 1998: 137). Selvom man kunne tro, at dette citat beskriver nudging, stammer citatet fra Foucaults værk *The History of Sexuality Vol. 1*, der beskriver biomagt/biopolitik, som er et begreb, Foucault selv har udformet og defineret. Biomagt eller biopolitik indeholder mange betydninger, men defineres i denne artikel som en regulering, der former individerne i samfundet efter den herskende regeringsrationalitet. Citatet er således et udtryk for den mere moderne biomagt, hvor det ikke længere giver mening for magtapparatet at herske udelukkende med voldelige handlinger (ibid.: 135-140).

Et andet vigtigt begreb hos Foucault, som hænger sammen med biomagten/biopolitikken, er *gouvernementalitet*. *Gouvernementalitet* eller *regeringsrationalitet* er en samlet betegnelse for alle samfundets forskellige institutioner, praksisser, mm., der effektuerer den allestedsnærværende magtudøvelse. Dermed er biomagtens retning bestemt af det nuværende samfunds herskende *regeringsrationalitet*. Foucault udviklede også en idé om *homo economicus* eller det økonomiske menneske, som i det neoliberale samfund ikke længere er en udviklingspartner, men sin egen entreprenør, som hele tiden investerer i sig selv og søger muligheder for egenoptimering (Burchell, Davidsen, Foucault 2008: 226). Samtidig er *homo economicus* et menneskebillede, der kan reguleres: “*homo economicus*, that is to say, the person who accepts reality or who responds systematically to modifications in the variables of the environment, appears precisely as someone manageable, someone who responds systematically to systematic modifications artificially introduced into the environment” (ibid.: 270-271). Denne fremstilling af *homo economicus* som et regulerbart menneske udgør det teoretiske udgangspunkt for denne artikel undersøgelse nudging som et biopolitisk og *gouvernementalt* brud.

Artiklen går frem i fem skridt. Jeg vil først afklare nudgings oprindelse, og hvad det egentlig står for. Dernæst vil jeg undersøge af hvem, hvornår og hvordan nudgingen er kommet til Danmark. Efterfølgende vil jeg eftersøge, hvordan nudgingen er blevet italesat i medierne, både hvad de danske artikler har skrevet, og fremstillingen i populærkulturen med henholdsvis to DR-programmer. Derudover vil jeg afdække den fortsatte udbredelse af nudgingbegrebet i Danmark. Til sidst vil jeg granske og diskutere, hvilken indflydelse nudging har haft på håndteringen af Covid-19 i Danmark, hvormed jeg i høj grad vil gøre brug af de håndbøger, som Sundhedsstyrelsen har udgivet i 2020.

Nudgings oprindelse

Nudging har som begreb været mange år undervejs, men det er først indenfor de sidste par årtier og især fra 2008, at nudging som ord er opfundet og præcist defineret. De officielle ”opfindere” af nudging er Thaler og Sunstein, der i deres meget populære bog *Nudge: Improving decisions about Health, Wealth, and Happiness* fra 2008 for første gang brugte ordet og definerede, hvad et nudge er: ”A nudge, as we will use the term, is any aspect of the choice architecture that alters people’s behavior in a predictable way without forbidding any options or significantly changing

their economic incentives” (Thaler og Sunstein 2008: 6). *Nudge* gennemgår meget pædagogisk, hvad nudging er, og kommer ikke mindst med en lang række bud på forskellige nudges, man kan bruge på forskellige måder. Selvom *Nudge* var den første bog, der fik begrebet frem i lyset, havde Thaler og Sunstein arbejdet med emnet i mange år, inden bogen udkom. Libertariansk paternalisme lød retningen, som Thaler og Sunstein udviklede, før deres mere berømte nudge blev opfundet, men begreberne er ikke synonyme for hinanden. I stedet skal det forstås sådan, at nudging er et redskab, der ikke kun er begrænset til brug af folk, der har et paternalistisk motiv (https://inudgeyou.com/wp-content/uploads/2017/08/OP-DK-What_is_nudging.pdf), om end trækkene af libertariansk paternalisme findes i nudging. Thaler og Sunstein skriver bl.a.:

If people want to smoke cigarettes, to eat a lot of candy, (...) libertarian paternalists will not force them to do otherwise (...). Still, the approach we recommend does count as paternalistic, because private and public choice architects are not merely trying to track or to implement people's anticipated choices. Rather, they are self-consciously attempting to move people in directions that will make their lives better. They nudge. (Thaler og Sunstein 2008: 5-6)

”Choice architect,” eller på dansk valgarkitekt, er en person, institution, mv., der står for implementeringen af den valgte nudge. Valgarkitekturen er derfor en bestemt indretning (ibid.: 3). Et eksempel på sådan et nudge kunne være, at man satte frugt og grønt før desserten i et cafeteria, hvor man måske og uden større omkostninger, kunne få mennesker til at spise frugten i stedet for desserten, uden på nogen måde at tvinge dem (ibid.: 11). Nudge er som nævnt en videreførelse af libertariansk paternalisme, som Thaler og Sunstein introducerede for første gang i deres korte artikel ”Libertarian Paternalism” fra 2003. Men det var først i efteråret det samme år, at en mere dybdegående artikel med titlen ”Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron” udkom, der beskrev mange af grundbegreberne, som også findes i Thaler og Sunsteins senere udgivelser om nudge (Thaler og Sunstein efterår 2003). Libertarianisme er en (politisk) retning, der går ind for individets totale frihed og rettigheder. Paternalisme derimod er nærmest den komplette modsætning, da individet bliver fuldstændig umyndiggjort. Deri ligger dilemmaet, som artiklens overskrift hentyder til. Thaler og Sunstein argumenterer dog for, at disse to modsætningsfyldte begreber kan forenes og blive et nyttigt redskab for at hjælpe individer i den rigtige retning, uden at tage deres frie valg fra dem: ”...libertarian paternalists should attempt to steer peoples choices in welfare-promoting directions without eliminating freedom of choice” (ibid.: 1159).

De, der går ind for den libertære retning, afviser i samme åndedrag enhver form for paternalisme, de vil have så mange valgmuligheder i livet som muligt på alle områder, så man kan vælge det, man bedst kan lide, indforstået det rigtige for én selv. Denne tankegang bygger ifølge Thaler og Sunstein på "a false assumption and two misconceptions" (Thaler og Sunstein maj 2003: 175). Den falske præmis er, at man har den opfattelse, at mennesket er rationelt, og dermed altid foretager de valg, der er i dets eget bedste interesse. Problemet er, ifølge Thaler og Sunstein, at mennesket ikke altid handler rationelt, nogle gange handler de faktisk irrationelt eller menneskeligt. For at give et billede af forskellen på "almindelige mennesker" og den opfundne, urealistiske "økonomiske aktør" opfinder Thaler og Sunstein aktørerne "Humans and Econs" (Thaler og Sunstein 2008: 6-8). Ifølge deres tese er den første misforståelse, at det er umuligt at afstå fra at påvirke andre menneskers valg. Der vil altid være en eller anden form for påvirkning, uanset hvor frihedsindstillet den pågældende institution eller chef måtte være (Thaler og Sunstein maj 2003: 175). Den anden misforståelse er, at paternalisme altid involverer tvang, da man ved omplacering af frugt før dessert ikke ville sige, at man har tvunget nogen til at vælge den første løsning (ibid.). En anden, mindst lige så vigtig, betingelse i denne tankegang er, at mennesket gerne vil gøre det rigtige, hvis de havde "complete information, unlimited cognitive abilities, and no lack of willpower" (ibid.). Derfor er det muligt at skubbe mennesker i en bestemt retning, fordi de dybest set selv mener, at de ville træffe det samme valg, hvis de havde alle informationer til rådighed.

Det er fra dette libertariansk paternalistiske tankesæt, at ideen om at nudge og nudging blev født. Nudging eller et nudge er således en måde til at påvirke et menneske til at tage en bestemt beslutning uden at tvinge personen, men ved f.eks. at gøre brug af en bestemt indretning.

Nudging kommer til Danmark

Efter udgivelsen af *Nudge* i 2008 begyndte forskere og debattører for alvor at få øjnene op for dette nye fænomen, også i Danmark. Her blev der skrevet boganmeldelser og artikler om *Nudge*, som beskrev, hvad nudging dækker over. "'Nudge' hedder det på amerikansk. Det er svært at oversætte direkte. Det kan bedst forklares med det puf med albuen, man giver sin sidemand, hvis man vil have ham eller hende til at gøre noget" (*Information* 30. august 2008). I december 2010 oprettede Pelle Guldborg Hansen, Ph.D., adfærdsforsker og lektor på Roskilde Universitet det

første danske initiativ i forbindelse med nudging ved stiftelsen af Det Danske Nudging Netværk DNN, hvor han nu sidder som formand ([Om Pelle - Pelle Guldborg Hansen \(pelleonline.org\)](#)). DNN, som altså blev oprettet umiddelbart efter, at den engelske nudgeenhed BIT blev dannet i sommeren 2010, skriver, at det: "...har til formål at etablere et netværk af forskere, virksomheder, organisationer og politikere – alle med fælles interesse i brugen og udviklingen af nudging ([Om DNN | Danish Nudging Network](#)).” DNN blev etableret igennem det danske forskningscenter ISSP (The initiative for science, society and policy) ([History - Initiative for Science, Society and Policy \(issp.center\)](#)). ISSP er en enhed, hvis mål er at integrere videnskab og teknologi ind i den samfundsmæssige planlægning og den offentlige diskurs. I dag er Hansen blevet direktør for ISSP ([About ISSP - Initiative for Science, Society and Policy](#)).

I 2010 blev forskningsvirksomheden iNudgeyou – Den danske nudge enhed også etableret af Pelle Guldborg Hansen, der i dag bliver betragtet som en af de førende nudgeenheder i Europa, da det i det seneste årti har samarbejdet med mange danske virksomheder, organisationer og styrelser. Udover konsulentarbejde har enheden også en anden agenda: ”I iNudgeyou arbejder vi aktivt med at udbrede kendskabet til og interessen for adfærdsforskning i det brede samfund, såvel som hos beslutningstagere ([Om os | iNudgeyou – Den Danske Nudge Enhed](#)).” Dermed ligger der i denne enhed ambition om at udbrede nudging, især ud til lovgiverne, dvs. man arbejder hen imod en implementering af nudging i samfundet. Desuden bliver der igennem iNudgeyou lavet kurser om nudging til de organisationer, forskere og kommunikører, der gerne vil have en større forståelse for menneskers adfærd. Året efter, i efteråret 2011, arrangerede ISSP, at Richard Thaler kunne komme til Danmark og holde foredrag om nudging. Især et kendt nudgingemne, organdonation, blev omdrejningspunktet, da Thaler i sit foredrag prøvede at overtale danskerne til, at blive organdonere ved hjælp af implementeringen af nudges i samfundet (Kommunikationsforum.dk, 21. oktober 2011). Guldborg Hansen var i hans kapacitet som formand for DNN én, der kunne rapportere om denne nyhed ([Nyheder 2011 \(aau.dk\)](#)). Han har uden tvivl også spillet en rolle med hensyn til at få Thaler til Danmark, da DNN blev oprettet igennem ISSP og derigennem samarbejder. Den samme dag som Thaler holdt sit foredrag i København, mødtes han senere med nogle lovgivere. Hvilke lovgivere er ikke specificeret, men senere artikler bekræfter: ”Thaler har rådgivet politikere i bl.a. Danmark” (*Berlingske Tidende* 29. marts 2012; Kommunikationsforum.dk, 21. oktober 2011). Thalers foredrag og Thalers møde med danske lovgivere gjorde, at det indtil da relativt ukendte fænomen nudging nu kunne blive en

realitet for det danske samfund, hvilket gav medierne en fornyet interesse for emnet. Denne nye bevågenhed kan man bl.a. spore i artiklen ”Politikere skal lære at ’nudge’” (*Jyllands-Posten*, 6. november 2011; *Berlingske Tidende* 12. september 2012).

I 2012 blev fænomenet endnu mere udbredt i det danske samfund, da Københavns Kommune i samarbejde med Guldborg Hansen og studerende fra Roskilde Universitet udførte eksperimenter i de københavnske gader med affald. Københavns Kommune oplevede nemlig, at selvom 90 % af de adspurgte mennesker syntes, det var forkert at smide affald, var der alligevel et meget stort problem med skrald i gaderne (Guldborg Hansen og Maaløe Jespersen 2012: 18). Eksperimentet sikrede en formindsket afkastning af affald på 46% og mandede ud i at 500 grønne skraldespande og fodspor blev sat op i sommeren 2012, under den nu velkendte kampagne ”Ren kærlighed til KBH” (Guldborg Hansen og Maaløe Jespersen 2012: 19; [REN kærlighed til KBH" holder stadig \(rostrapr.com\)](#)). Dermed kunne man for første gang se et samarbejde mellem en offentlig instans og en nudging-ekspert.

I 2014 blev The European Nudging Network TEN dannet. Grunden til at TEN bliver nævnt i denne forbindelse er, at én af netværkets medstiftere var Pelle Guldborg Hansen. TENs formål er det samme som DNNs: at udbrede nudgetilgangen i politisk beslutningstagen. Men formålet er også at lave et stærkt netværk af forskellige organisationer, firmaer mv. med henblik på vidensdeling ([About TEN - The European Nudging Network \(tenudge.eu\)](#)). Dermed har Guldborg Hansen medvirket til at grundlægge to danske nudgeorganisationer og været medstifter af et internationalt nudgenetværk. De tre organisationer er internt kædet sammen, da der står på iNudgeyou’s hjemmeside, at: ”Dertil støtter vi aktivt Det Danske Nudging Netværk og Det Europæiske Nudging Netværk gennem medlemskab samt donation af arbejdstimer, research og forskning” ([Om os | iNudgeyou – Den Danske Nudge Enhed](#)). Guldborg Hansen er elementet, der binder alle institutionerne sammen.

For at opsummere: Efter at *Nudge* blev udgivet i 2008, blev der skrevet om bogen i den danske presse, men den fik derefter ikke yderligere opmærksomhed. Først i 2010, ved dannelsen af DNN og iNudgeyou, blev begrebet og redskabet nudge introduceret bredere i Danmark. Men det var først Richard Thalers foredrag og møde med danske lovgivere, der ansporede en større interesse for emnet. Allerede året efter blev nudging brugt som et aktivt redskab i Københavns kommune.

Thalers foredrag blev arrangeret af ISSP, men Pelle Guldborg Hansen kunne informere om foredraget p.g.a. hans centrale position i organisationen. Guldborg Hansen bliver qua hans centrale rolle i diverse organisationer brugt som nudgingekspert i den danske presse og influerede dermed også udbredelsen af nudging ud i den almene befolkning: ”Danmarks Mr. Nudge” (dr.dk, 6. februar 2012; *Politiken*, 24. maj 2014; *djøfbladet*, 22. oktober 2016). P.g.a. hans position som grundlægger og direktør for mange af de danske og europæiske nudgingnetværk- og enheder, var Guldborg Hansen, kernepersonen i udbredelsen og implementeringen af nudging i Danmark.

Den videre udbredelse af nudging i Danmark

Da nudging for første gang blev omtalt i den danske presse, blev der brugt kræfter på at forklare, hvad fænomenet egentlig er. Senere skiftede fokuspunktet til kritiske og etiske spørgsmål, hvilket giver en indikation af, at danskerne havde stiftet bekendtskab med fænomenet. Den etiske side af nudging markerer, at nudging blev italesat på en ny måde. Bl.a. blev der talt om forskellige former for nudging, gode nudges og dårlige nudges. I sammenhæng med dette blev nudging i adskillige artikler også italesat mere kritisk som manipulation. *Kristeligt Dagblad* bragte en række artikler i 2013, hvor kommunernes tiltagende brug af nudgingredskaber blev omtalt negativt: ”Hvis du påvirker folk til at gøre noget ubevidst, er det dybest set hjernevask” (*Kristeligt Dagblad*, 22. februar 2013). Kommunerne havde øget interesse i at bruge nudging, fordi finanskrisen stadig var budgetbegrænsende, og derfor skulle man finde på alternative løsninger (*Kristeligt Dagblad*, 22. februar 2013). I et interview medgav Pelle Guldborg Hansen dog, at nogle nudges er dårlige og manipulative:

Der er også eksempler på nudges, der er mere skjulte og manipulative, medgiver han. Når butikker flytter rundt på varerne i butikken (...) opdager vi det ikke og kan måske heller ikke gennemskue, hvad intentionen er. Det er netop en af grundene til, at Dansk Nudging Netværk er blevet oprettet (...) »Vores opgave er at sørge for, at politikerne og myndighederne bruger redskaberne forsvarligt. Det er netop derfor, at netværket er startet af forskere blandt organisationer, institutioner og virksomheder – og ikke politiske partier.« (Berlingske Tidende 12. september 2012)

I det ovenstående citat udtaler Guldborg Hansen, at hans nudgingnetværk DNN skal agere som en etisk vagthund, der passer på befolkningen og monitorerer politikerne, så de ikke foretager

urimelige nudgingvalg. Hermed sørger han også for, at nudgingnetværk omtaltes i positive vendinger og som en essentiel aktør på samfundsscenen. På DNN og iNudgeyous hjemmesider kan man se et udvalg af de virksomheder, organisationer og netværk, som DNN har medlemmer fra, og som iNudgeyou har samarbejdet med. De spænder fra OECD og Mærsk til mindre virksomheder og danske myndigheder. Denne spændvidde giver endnu et indblik i, hvor meget de danske nudgingorganisationer har udbredt sig og er blevet aktive agenter, også udenfor Danmark.

I efteråret 2014 sendte DR1-programmet *Vanens Magt*¹ med følgende reklametekst: ”I fire helt nye programmer på DR1 undersøger livsstilsekspert Anne Glad om en helt ny videnskabelig metode som med små umærkelige puf kan ændre vores adfærd uden at vi opdager det” (Arvin, dr.dk Presse, 10. november 2014). Dette er det første tv-program, der er lavet om nudging i Danmark. I de fire programmer laver værten Anne Glad og nudgingeksperten Sille Krukow forskellige nudgingeksperimenter rundt om i Danmark. I det første program udførte de f.eks. forsøg med Københavns Hovedbanegård, hvor mange mennesker tisser i hjørnerne og kaster cigaretskodder overalt, som resulter i, at der skal mere rengøring på stationen. Disse problematikker forsøgte de at løse ved hjælp af diverse nudgingredskaber. Nudging og de mange forskellige nudges, som bliver præsenteret i programrækken, bliver italesat som en vidunderløsning på alle de adfærdsproblemer, der kommer til udtryk i det offentlige rum. Derudover hævder programmet, at alle eksperimenterne lykkedes med tydelige gode resultater.

I det sidste og fjerde program fokuserede værterne på nudgeløsninger i forhold til miljøproblemer, bl.a. undersøgte de madspild på en teknisk skole. Til sidst i programmet besøgte de den daværende miljøminister Kirsten Brosbøl (S), for at høre hendes holdninger til brugen af nudging ift. miljøproblemer:

...jeg tror på, det er det, det handler om, det er, at skabe nogle nemme løsninger, det viser jeres eksperiment jo også, når muligheden er der, jamen så gør man det også. (...) Vi har stillet en pulje til rådighed for kommunerne, som de nu kan søge bl.a. til sådan nogle forsøg her med nudging... Så ser jeg meget gerne, at vi breder de her erfaringer ud, også til hele landet” (Lyd. Brosbøl 2014 <http://hdl.handle.net/109.3.1/uuid:2460b3dl-744b-4ee4-9878-1ff8d93c6055>).

¹ Dette er også titlen på en bog fra 2012 af Charles Duhigg, der udforsker videnskaben bag vane-dannelse og reformering.

Som det ovenstående citat indikerer, bliver nudging omtalt i positive vendinger af miljøministeren ikke mindst p.g.a. de nudgingeksperimenter i programmerne, der angiveligt gav meget positive resultater. De gode resultater som programmerne leverede og den positive omtale af nudging, fik ikke kun ministeren til at overveje at implementere det i offentlig sammenhæng; seerne i stuerne må via den positive omtale også have fået en fornemmelse af, at dette redskab virkelig kan gøre underværker. Der har dog også været fremført kritik af programmet, f.eks. for at forsøgene udføres uvidenskabeligt (Forskerzonen, videnskab.dk, 21. december 2014). Men det ændrer ikke det faktum, at programmerne i første omgang fremstår videnskabelige og enestående for tv-seerne, hvoraf mange formentlig for første gang blev introduceret for nudging via det første populærkulturelle program om emnet i Danmark.

I efteråret 2018 sendte DR1 programmet *Manipulator*, som undersøgte, hvordan mennesker bliver manipuleret i hverdagen. Igen var Anne Glad vært, denne gang med mentalisten Jan Helle-søe. I alle episoderne var Pelle Guldborg Hansen tilknyttet som ekspert. Ét af afsnittene var dedikeret specifikt til nudging. I dette afsnit gennemgik Guldborg Hansen og Glad Københavns Lufthavn for nudges, som Guldborg Hansen og hans team havde været med til at etablere ([Manipulator: Sæson 1 – Nudging | Se online her | DRTV](#)). Endnu en gang blev nudging fremstillet som et succesfuldt redskab, der havde medført mærkbare resultater. Samtidig blev Helle-søes evner som mentalist bragt i spil for yderligere at vække sensationsfølelsen hos seerne. I kølvandet på programmerne blev DR kontaktet af en seer, der mente at *Manipulator* førte seerne bag lyset. Hertil svarede Jesper Termansen, redaktør for lyttere og seere, at programmet ”ikke kan betragtes som et videnskabeligt program i klassisk forstand, men et underholdningsprogram, der giver et vist fagligt indhold om menneskelig manipulation” (DR Nyheder, 25. januar 2019). Der kan imidlertid ikke herske tvivl om, at programmet italesatte nudging meget positivt – som en stor hjælp, der var blevet en del af hverdagen. Dette blev i den grad understøttet i afslutningen af programmet, hvor Glad udtalte:

Så næste gang du sigter efter fluen i pissoiret eller ramler rumlerillerne på motorvejen, så kan du sende en kærlig tanke til de mennesker, som har skabt de her manipulationer, fordi de gør det kun

for at hjælpe os alle sammen bedre igennem hverdagen (Lyd. Glad 2018 [Manipulator: Sæson 1 – Nudging](#) | [Se online her](#) | [DRTV](#)).

Som allerede omtalt, har det offentlige siden eksperimentet med skraldespandene i 2012 brugt nudging som en løsning på nogle af de adfærdsproblemer, der besværliggør og laver ekstra arbejde for samfundet. Men den første regering til at italesætte nudging var Lars Løkke Rasmussens VLAK-regering, som tiltrådte i november 2016. I foråret 2017 blev Sammenhængsreformen udlagt af Finansministeriet, som en reform, der skulle sikre en større sammenhæng i den voksende offentlige sektor (Finansministeriet, april 2017: 3). Reformen indeholder fire spor, hvoraf det tredje adresserer målet om at skabe en mere tidssvarende offentlig sektor og anviser otte initiativer, der skal hjælpe med dette. Den ene af disse otte initiativer handler om nudging:

Mere systematisk anvendelse af adfærdsindsigter (nudging).

En række lande med UK og USA i spidsen har de senere år arbejdet systematisk med adfærdsindsigter – også kendt som nudging. Flere danske myndigheder er også i gang med forskellige initiativer. Regeringen vil tage initiativ til at styrke arbejdet med nudging i den offentlige sektor (ibid.: 17).

Som citatet viser, er nudging et kendt fænomen i andre lande, men rapporten er det første dokument, hvori en dansk regering italesætter, at de bruger nudging og vil bruge gøre det i fremtiden. Det fortæller om en bredere og mere systematisk implementering af nudging i det offentlige regi, som ligger i forlængelse af tidligere initiativer. Bl.a. havde erhvervsstyrelsen, konkurrence- og forbrugerstyrelsen og miljøstyrelsen igennem lang tid brugt nudging som et aktivt redskab for at forbedre befolkningens valg ([Søgeresultat | erhvervsstyrelsen.dk](#); [Søg \(kfst.dk\)](#); [Find \(mst.dk\)](#)). Derudover vedtog man i 2016 én af de første nudging-love, der omhandler en karenperiode på 48 timer, efter at man har accepteret et kviklån (Politiken, 8. februar 2017). Daværende beskæftigelsesminister Troels Lund Poulsen og innovationsminister Sophie Løhde udtalte sig allerede om denne reform i vinteren 2017, hvor de roste nudging som et redskab, som kan give resultater til en bedre forbrugeroplevelse af den offentlige sektor:

Det her skal i bund og grund være med til at skabe nogle nye og moderne redskaber, som gør borgere og virksomheder mere tilfredse (...) forklarer beskæftigelsesminister Troels Lund Poulsen (V).

(...) derfor overvejer vi også, hvordan man kan fremme anvendelsen af nudging i den offentlige sektor mere systematisk», siger Sophie Løhde (ibid.).

Denne positive udlægning af nudging skyldtes ifølge den daværende beskæftigelsesminister de gode erfaringer fra Storbritannien og USA. I Danmark blev nudging udlagt som en tværministeriel tilgang, hvilket virker appellerende på Lund Poulsen, da det repræsenterede en ny måde at bruge nudging på i det offentlige.

Opsummeret er nudging blevet en større og større del af danskernes hverdag, hvilket har medført et øget fokus på emnet, herunder også mere kritiske og etiske overvejelser over brugen af nudging. Programmerne *Vanens Magt* og *Manipulator* er udtryk for, at nudging entrettede populærkulturen. Endvidere medvirkede programmerne til yderligere at sprede ”det gode” budskab om nudgings anvendelighed til mennesker, der endnu ikke var bekendt med fænomenet. I 2017 udlagde VLAKE-regeringen Sammenhængsreformen, der for første gang italesatte, at man brugte og fortsat vil bruge nudging i den offentlige sektor, hvor nudging dog allerede havde været brugt i adskillige sammenhænge. Men politikernes positive italesættelse af nudging viser, at nudging var blevet populært og bredt omfavnet, også fra politisk hold.

Covid-19 og nudging

2020 bragte en pandemi med sig, der nødvendiggjorde, at verdens befolkning blev nødt til at holde afstand, vaske hænder osv. Dermed er der blevet lagt et stort ansvar på det enkelte individ, som nødvendigvis skal opføre sig som regeringen tilskriver for at modvirke at virusset spreder sig yderligere. Men som allerede nævnt handler mennesket ikke altid hensigtsmæssigt, selvom vi har de bedste intentioner og incitamentet til at gøre det. Ét af sundhedsmyndighedernes centrale redskaber har i den forbindelse været nudging.

Sundhedsstyrelsen har som et led i forhindringen af smittespredning lavet en række håndbøger i samarbejde med iNudgeyou. Der er blevet lavet en håndbog til forskellige målgrupper, hvor iNudgeyou har udformet diverse nudgeredskaber til brug på f.eks. skoler, kontor- og arbejdspladser og det offentlige rum. Sundhedsstyrelsen meddelte i en pressemeddelelse (Ritzaus Bu-

reau 11. september 2020), at disse håndbøger var udfærdiget, og dermed har man fra myndighedernes side gerne vil have stor opmærksomhed på de udformede nudges fra starten, for at få folk til at følge retningslinjerne på. I starten af hver håndbog er der skrevet en lille indledning om nudging:

Alle forslag er baseret på anvendt adfærdsvidenskab – bedre kendt som nudging. Effektive nudges kan ofte gøre noget svært ganske let. Nudging er relevant som værktøj, da de fleste godt ved, at de bør holde afstand – og også har et ønske om at gøre det. Alligevel sker det ikke altid. (...) – og her kan nudging hjælpe med at ‘puffe’ adfærden i en sund retning ([Nudge-rapport.ashx \(sst.dk\)](https://sst.dk): 2).

Håndbøgerne indeholder en masse forskellige ideer til nudges og planer, som f.eks. opdeling af gangarealer med tape, der sørger for afstand, men der er fx også skemaer for, hvordan man kan lave forskudte mødetider. Det hele kan direkte implementeres på kontoret eller skolen ([Nudge-rapport.ashx \(sst.dk\)](https://sst.dk): 5 og 10). Desuden bliver de meget genkendelige plakater fra Sundhedsstyrelsen eller egne hjemmelavede skilte anbefalet som vigtige for at henlede opmærksomheden på retningslinjerne. Håndbøgerne udkom i sommeren og det tidlige efterår 2020, og siden da har man kunne følge, hvordan de forskellige nudgeideer er blevet implementeret i det offentlige rum. DNN har i sit samarbejde med universitetsstuderende fra Roskilde Universitet lavet nudgeprojekter om Covid-19 med henblik på implementering af tiltag. De studerende har lavet gruppen: ”Sådan overholder din skole Sundhedsstyrelsens retningslinjer”, hvor de har uploadet billeder på Facebook af deres proces med at gøre en skole sikker i forhold til retningslinjerne ([Sådan overholder din skole Sundhedsstyrelsens retningslinjer | Facebook](https://www.facebook.com/Sadan-overholder-din-skole-Sundhedsstyrelsens-retningslinjer)). Detailbutikkerne har brugt mange af de forskellige nudges, især afstandsmærker op til kasserne, som også bliver præsenteret i håndbøgerne ([21079_SST_Manual-offentlige-rum.ashx](https://sst.dk): 8).

iNudgeyou har på deres hjemmeside lavet en hel fane om Covid-19, hvilket indikerer et stort fokus på pandemien. iNudgeyou skriver bl.a.: ”Det er med stor glæde, at vi kan fortælle, at vi

har fået tildelt midler fra Innovationsfonden til et projekt om, hvordan adfærdsindsigter kan anvendes effektivt i kampen mod pandemien og i genåbningen af Danmark” ([COVID-19 | iNudgeyou](#)). Danmarks Innovationsfond er en fond inden under Uddannelses- og Forskningsministeriet, der skal give tilskud til en styrkelse og udvikling af viden og teknologi ([Om Innovationsfonden | Innovationsfonden](#)). Derigennem har de danske myndigheder endnu en gang udvist tiltro til nudging som et af de redskaber, der skal anvendes for at få pandemien under kontrol. Myndighederne har dog også brugt andre hjælpemidler f.eks. informationskampagner for at give befolkningen viden om virussen. På de to hovedkanaler DR1 og TV2, men også på andre platforme såsom Youtube, har der været mange film, der er udarbejdet af Sundhedsstyrelsen, som enten har informeret om den nye sygdom eller vist instruktionsvideoer af, hvordan man tager mundbind på ([COVID:19: Plakater og andet materiale - Sundhedsstyrelsen](#)). En nyere og mere humoristisk kampagne målrettet til den unge befolkningsgruppe viser forskellige situationer, hvor unge mennesker ikke følger Sundhedsstyrelsens retningslinjer, men bliver ’skræmt’ til at følge retningslinjerne af Brostrøm (["Vi kan godt" - ungefilm - Sundhedsstyrelsen](#)). Fordi filmene bliver vist på så mange og store platforme, når de ud til mange mennesker. På den anden side har filmene ikke på nogen måde haft den samme indflydelse på håndteringen af Covid-19, som nudging har, da den danske befolkning hver dag møder nudges overalt i det offentlige rum. Nudging er blevet det redskab i denne krise, som har anvendt til at regulere danskerne efter den eksisterende regeringsrationalitet med henblik på at undgå den videre smittespredning. Selvom nudging er kendetegnet ved et blidt puf i den rigtige retning, har det i myndighedernes hænder, grundet denne krise, været brugt som et mere håndfast redskab til, at få befolkningen til at følge retningslinjer. Hvis man ikke følger visse retningslinjer, f.eks. ved ikke at have mundbind på i toget, kan det udløse bøder. Hermed er der ikke længere tale om et frivilligt nudge, men om biopolitik, og myndighederne har ikke lagt skjul på, at der har været nødt til at ske en adfærdsregulering i samfundet for at undgå mere smitte og dermed eventuelle dødsfald.

Opsummeret har nudging været det redskab, der har været mest anvendt i håndteringen af denne krise, under Covid-19 i Danmark, da Sundhedsstyrelsen i samarbejde med den danske nudgeenhed iNudgeyou har udarbejdet en del håndbøger, hvor der præsenteres forskellige nudgeløsninger med henblik på at undgå smittespredning. Mange af de nudges, der bliver præsenteret i håndbøgerne, er de samme som dem, man har implementeret ude i butikkerne. På de fleste offentlige steder kan man se en eller anden form for nudge, der er blevet anvendt. Selvom myndighederne

også har brugt andre redskaber såsom film om virussen o.s.v., har det været nudges, der været mest anvendt. Biopolitikken har, ved nudgingens segmentering, således fremstået tydeligere end nogensinde før.

Konklusion

Nudging er en måde at påvirke mennesker på, at skubbe dem i en bestemt retning, der gavner deres og samfundets velfærd på lang sigt, men uden på nogen måde at tvinge folk. Nudging er en realitet fordi menneskets psykologiske forhold har ”defekter”, man kan udnytte til det gode ved brugen af nudges. Efter *Nudge* blev udgivet i 2008 af forfatterne Richard H. Thaler og Cass R. Sunstein, har der været bevågenhed på fænomenet. Allerede to år efter blev Danmarks første nudgenetværk DNN og nudgeenhed iNudgeyou oprettet af Pelle Guldborg Hansen. Året efter kom Richard Thaler til Danmark for at holde foredrag om nudging og mødtes i den forbindelse med danske politikere. I 2012 blev nudging brugt som et aktivt redskab i Københavns Kommune i form af grønne skraldespande, der var blevet iværksat af Guldborg Hansen. Guldborg Hansen har med oprettelsen af de mange nudgeorganisationer taget pladsen som Danmarks førende nudgingekspert og har ageret bindeleddet i implementeringen af nudging i Danmark. Som følge af at nudging er blevet en større del af danskerne hverdag, opstod der en mere kritisk tilgang til fænomenet. Populærkulturen har ved DR-programmerne *Vanens Magt* og *Manipulator* yderligere har dog udover at udbrede kendskabet til nudging desuden givet seerne og dermed befolkningen et meget positiv indtryk af nudging. Myndighederne har brugt nudging i en del år, men det var først i 2017, at en regering italesatte sin brug af nudging i Sammenhængsreformen. Denne italesættelse bekræfter, at nudging er kommet indenfor Christiansborgs mure. Brugen af nudging er ikke blevet mindre efter Covid-19, tværtimod. Nudging har haft en kæmpe indflydelse på den måde, man har håndteret virusset på. Selvom der har været anvendt andre redskaber, har de på ingen måde overskygget den massive og konstante brug af nudging, der møder danskerne hver dag. Nudgingens blide puf er i hænderne på myndighederne blevet mere regulativ, da der er sket en biopolitisk kontrol af danskerne ved reguleringen af befolkningens normale adfærd igennem alle de retningslinjer, som f.eks. Sundhedsstyrelsen har givet igennem det forløbne år.

Litteraturliste:

- Aalborg Universitet. "DE KÆRLIGE PUFES MESTER GÆSTER KØBENHAVN". *Aalborg Universitet Nyhedsarkiv 2011*, 18 oktober, 2011, hentet den 3/11-2021 fra [Nyheder 2011 \(aau.dk\)](#).
- Arvin, Bo Bech. "Vanens Magt på DR1," dr.dk Presse, 10. november, 2014. Vanens Magt på DR1 | Presse | DR.
- Beim, Jakob Hvide og Anders Bæksgaard. "Regeringen vil påvirke din adfærd med psykologiske kneb og puffemetoder". *Politikken*, 8. februar, 2017.
- Berlingske sektion 4 Business. "Freakonomics som politisk redskab". *Berlingske*, 29. marts, 2012.
- Burchell, Graham, Davidson, Arnold I., and Foucault, M. 2008: *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Palgrave Macmillan UK.
- DR. "Manipulation er vejen til de rette valg," dr.dk, 6. februar, 2012.
- Fogde, Frederik. "Venlig hilsen fra kommunen skal coronasikre det offentlige rum". *Ritzaus Bureau*, 11. september, 2020.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality vol. 1 The will to knowledge*. Oversat. Robert Hurley. Pantheon Books, 1998.
- Gahner Larsen, Erik. "Kritik af DR-programmet "Vanens Magt": Nudgingforsøg udføres uvidenskabeligt". *Forskerzonen Videnskab.dk*, 21. december, 2014. [Kritik af DR-programmet 'Vanens magt': Nudging-forsøg udføres uvidenskabeligt](#)
- Guldborg Hansen, Pelle og Andreas Maaløe Jespersen 2012. "Nudge, adfærdsøkonomi og "økonomisk psykologi" – fra eksperiment til skraldespand". *Psykologisk Set* 87-88, s.15-22.
- Heukelom, Floris 2014. *Behavioral Economics A History*. Cambridge University Press.
- John, Peter 2018. *How Far to Nudge? Assessing Behavioural Public Policy*. Edward Elgar Publishing.
- Kahneman, Daniel. *Thinking, fast and slow*. Penguin Books, 2011.
- Kamil, Carolina. "Små, kærlige puf fra det offentlige". *Berlingske*, 12. september, 2012.
- Kommunikationsforum.dk. "Nudge, nudge - We Love People's store forbillede Richard Thaler gæstede København i dag. Og vi var med for at kunne lære at manipulere godt og grundigt". *Kommunikationsforum.dk*, 21 oktober, 2011.
- Løck, Sten. "Nudging er Trumf". *djøjbladet*, 22. oktober, 2016.
- Pedersen, Kåre. "Obama tænker økonomi på en tredje måde". *Information*, 7. november, 2008.
- Qvortrup, Mads. "Nudging: At bevæge folk med frie viljer". *Information*, 30 august, 2008.

- Rothenborg, Michael. ”Du får puf i den rigtige retning”. *Politiken*, 24 maj, 2014.
- Schou, Astrid. ”Politikere skal lære at ”nudge””. *Jyllands-Posten*, 6. november, 2011.
- Schmidt Søgaard, Lise. ”2.Er et venligt puf fra det offentlige manipulation?” *Kristeligt Dagblad*, 22. februar. 2013.
- Schmidt Søgaard, Lise. ”1.Kommuner kritiseres for at ”puffe” til borgerne”. *Kristeligt Dagblad*, 22. februar 2013.
- Thaler, Richard H., og Cass R. Sunstein. *Nudge: Improving decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press, 2008.
- Thaler, Richard H., og Cass R. Sunstein efterår 2003. ”Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron”. *The University of Chicago Law Review* vol. 70, nr. 4, s. 1159-1202.
- Thaler, Richard H., og Cass R. Sunstein maj 2003. ”Libertarian Paternalism”. *The American Economic Review* vol. 93, nr. 2, s. 175-179.
- Thaler, Richard H. *Adfærdsøkonomi: Hvordan vi afslørede det ufornuftige menneske*. Oversat. Poul Henrik Westh. Gyldendal, 2008.
- Vincentz Pedersen, Mikkel. ”Manipulator er underholdning og må godt ’trylle’”. *DR Nyheder*, 25. januar, 2019. ['Manipulator' er underholdning og må godt 'trylle' | Nyheder | DR](#)

Hjemmesider:

- Brosbøl, Kirsten. ”Vanens magt episode 4”. Interview af Anne Glad, *Vanens Magt*, DR1, 3. december, 2014, lyd 25:18. <http://hdl.handle.net/109.3.1/uuid:2460b3d1-744b-4ee4-9878-1ff8d93c3055>
- CBS. ”Cass Sunstein Professor, Honorary Doctor”. Hentet den 3/1-2021 fra [Cass Sunstein | CBS - Copenhagen Business School](#)
- Erhvervsstyrelsen. ”Resultater for ”nudging””. Hentet den 7/1-2020 fra [Søgeresultat | erhvervsstyrelsen.dk](#)
- Finansministeriet. ”Sammenhængsreformen. Borgeren først – en mere sammenhængende offentlig sektor”. Hentet den 27/11 2020 fra <https://fm.dk/udgivelser/2017/april/sammenhaengs-reform-borgeren-foerst-en-mere-sammenhaengende-offentlig-sektor/>.
- Glad, Anne. ”Manipulator: Nudging, Sæson 1 Episode 3”. *Manipulator*, DR1 15. november, 2018, lyd, 6:10 [Manipulator: Sæson 1 – Nudging | Se online her | DRTV](#)
- Guldborg Hansen, Pelle. ”Hvad er Nudging?” Hentet den 2/1-2021 fra https://inudgeyou.com/wp-content/uploads/2017/08/OP-DK-What_is_nudging.pdf

- Innovationsfonden. ”Om Innovationsfonden”. Hentet fra [Om Innovationsfonden | Innovationsfonden](#) den 10/1-2021.
- Konkurrence- og forbrugerstyrelsen. ”Søgeresultat”. Hentet den 7/1-2021 fra [Søg \(kfst.dk\)](#).
- Miljøstyrelsen. ”Søgeresultater for ”nudging””. Hentet den 7/1-2021 fra [Find \(mst.dk\)](#)
- Rostra. ”Kampagnen ”Ren kærlighed til KBH” holder stadig”. Hentet den 4/1-2021 fra ["REN kærlighed til KBH" holder stadig \(rostrapr.com\)](#)
- Sundhedsstyrelsen. ”Plakater og andet materiale – film”. Hentet den 10/1-2021 fra [COVID:19: Plakater og andet materiale - Sundhedsstyrelsen](#)
- Sundhedsstyrelsen. ”Strategi, mission og værdier”. Hentet den 9/1-2021 fra [Sundhedsstyrelsen](#)
- Sundhedsstyrelsen. ”Undgå smitte i det offentlige rum: Inspiration til kommuner med lette løsninger”. Hentet den 25/11 2020 fra <https://www.sst.dk/da/udgivelser/2020/undgaa-smitte-i-det-offentlige-rum---inspiration-til-kommuner-med-lette-loesninger>.
- Sundhedsstyrelsen. ”Undgå smitte på kontorarbejdspladser: Inspiration til lette løsninger”. Hentet den 25/11 2020 fra <https://www.sst.dk/da/udgivelser/2020/undgaa-smitte-paa-kontorarbejdspladser>.
- Sundhedsstyrelsen. ”Undgå smitte på skolen: Inspiration til lette løsninger”. Hentet den 25/11 2020 fra <https://www.sst.dk/da/udgivelser/2020/undgaa-smitte-paa-skolen>.
- Sundhedsstyrelsen. ”’Vi kan godt’ - unge film”. Hentet den 10/1-2021 fra ["Vi kan godt" - ungefilm - Sundhedsstyrelsen](#)
- Sådan overholder din skole Sundhedsstyrelsens retningslinjer. ”Sådan overholder din skole Sundhedsstyrelsens retningslinjer”. Facebook hentet den 10/1-2021 fra [Sådan overholder din skole Sundhedsstyrelsens retningslinjer | Facebook](#)
- Vilsbaek, Laura. ”Hvad betyder dual process”. Hentet den 2/1-2021 fra <https://www.lauravilsbaek.dk/blog-posts/dual-process-theory-eller-hvorfor-vi-spiser-chokoladen-nr-vi-godt-ved-vi-ikke-burde>

Organisationer:

- Dansk Nudging Netværk DNN, hentet den 27/11 2020 <https://www.danishnudgingnetwork.dk/>.
- iNudgeyou Den Danske Nudge enhed, hentet den 24/11 2020 <https://inudgeyou.com/da/for-side/>.
- ISSP The initiative for science, society and policy, hentet den 24/11 2020. <http://www.issp.center/>.

- Pelle Guldborg Hansen hentet den 9/1 2021 [Pelle Guldborg Hansen - Fascinerende fortællinger om hvordan du forandrer adfærd \(pelleonline.org\)](https://pelleonline.org)
- The European Nudging Network TEN, hentet den 27/11 2020 <http://tenudge.eu/>.

